

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

İLKBAHAR 2021 CİLT: 12 SAYI: 1

SPRING 2021 VOLUME: 12 ISSUE: 1

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

(JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES)

YAYIN NO:

ISSN: 2146-17

E-ISSN: 2146-17

YAYININ TÜRÜ : Süreli-Yılda 2 sayı olarak yayınlanır.
Uluslararası hakemli bir dergidir.

Sahibi : İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
(Owner) Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Alan Editörler : Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Ekonometri, İktisat, Maliye
(Field Editors) Prof. Dr. Ahmet UĞUR
Prof. Dr. Tetsuya BAHARA
Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Arshi KHAN
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZ
Uluslararası Ticaret- İşletme
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY

Teknik Editörler & Yazım Dil Editörleri : Arş. Gör. Demet TOKTAŞ
(Technical Editors & Copyeditors) Arş. Gör. Gizem ATEŞ (Yabancı Dil Editörü)
Arş. Gör. Müge Seda ATEŞ
Arş. Gör. Şeyma ALTUNKAYA (Yabancı Dil Editörü)

Hukuk Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI
(Legal Advisor)

Adres : İnönü Üniversitesi İİBF
(Address) 44280 MALATYA

Telefon (Phone) : +90 422 377 30 00

Faks (Fax) : +90 422 341 04 38

E-mail : akademikyak@inonu.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

DANIŐMA KURULU
(EDITORIAL ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Bharat SARATH	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Enver BOZKURT	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Cemil KOÇAK	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan D. Dağı	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. James ALM	Tulane University
Prof. Dr. James L. BICKSLER	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ	Georgia State University
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan YAVUZ	University of Utah
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ENGİN	Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ÖZÇELİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Shyam SUNDER	Yale University
Prof. Dr. Ş.Halis ÇALIŐ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi
Doç. Dr. Michael ALLES	Rutgers, The State University of New Jersey

Akademik Yaklaşımlar Dergisi:

Bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayınlayan ve yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergimiz aşağıdaki dizinlerde taranmaktadır: ASOS, ACARINDEX, CiteFactor, DRJI, EuroPup, idealonline, ResearchBip, ROAD, ROOT INDEXING ve SOBIAD.

YAYIN KURULU
(EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Adnan GERÇEK

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan BURAN

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ

Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BAYRAK

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Muzaffer KOÇ

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARABULUT

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer BUDAK

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Dr. Masood Nawaz KALYAR

Government College University Faisalabad

EDİTÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN:2146-1740 Cilt 12-Sayı 1 on makale ile yayınlanmıştır. Bu sayının yayın sürecinde gönderilen makalelerin %33'ü red, %77'si kabul almıştır. Ek olarak, Akademik Yaklaşımlar Dergisi etik ilkeler ve yayın politikasına uygun olmadığı gerekçesiyle iki çalışma editör tarafından reddedilmiştir.

“N-11 ÜLKELERİNDE POLİTİK İSTİKRARIN ÇEVRESEL BOZULMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ” makalesi Orhan CENGİZ tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada 2000-2015 dönemi verileri kullanılarak N-11 ülkelerinde (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam) politik istikrarın çevresel bozulmaya etkisi ekonometrik analiz ile incelenmiştir.

“X VE Y KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN ETİK İDEOLOJİ ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI” makalesi Hatice Seçil FETTAHLIOĞLU, Çetin ÇILDIR ve Nurefşan BİRDİŞLİ tarafından kaleme alınmıştır. X ve Y kuşağı tüketicilerin etik ideoloji özellikleri nicel araştırma yöntemi ile analiz edilmiştir.

“SOSYAL YENİLİKÇİLİK VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ: ELAZIĞ İLİ KAMU ÇALIŞANLARI ÖRNEKLEMİ” makalesi Mehmet KARAHAN, Sait PATIR ve Celal SİRACOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Makalede sosyal yenilikçilik ve rekabet gücü ilişkisi kamu çalışanları üzerinde anket aracılığıyla araştırılmıştır.

“EKONOMİK BÜYÜME İLE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİNİN EK DEĞİŞKENLERLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ” makalesi İhsan GÜZEL ve İhsan OLUÇ tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, ekonomik büyüme-finansal gelişme ilişkisi incelenmiştir. Çalışma 1970-2015 dönemine ait Türkiye verileri ile yapılmıştır. Çalışmanın ampirik analizi Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testleri uygulanmıştır.

“İŞ GÜVENLİĞİ İLE MOTİVASYON, İŞ DOYUMU VE İŞTEN AYRILMA İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI LOJİSTİK FİRMASI ÇALIŞANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ” makalesi Ahmet Melih EYİTMİŞ ve Songül KAPLAN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada iş güvenliği farkındalığının belirlenmesi, iş doyumunu, işten ayrılma ve motivasyon arasındaki ilişki anket kullanılarak incelenmiştir.

“KÜRESEL PAZARLARDA TÜRKİYE DERİ SANAYİSİNİN ROLÜ VE LOJİSTİK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ” makalesi Taner AKÇACI, Murat KARTAL ve Mehmet Serkan ÇINAROĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin önemli sanayi kollarından biri olan deri sanayisi ele alınmış, küresel pazarlardaki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca deri sanayisinin lojistik sektörü ile ilişkisi açıklanmıştır.

“ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE FEMİNİST GÜVENLİK VE YAPISAL ŞİDDET” makalesi Hatice TATAR tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı hakkında bilgi verilmiş ardından disiplinin temel kavramlarına yönelik eleştirilerden bahsedilmiştir. Daha sonra feminist güvenlik kavramı ele alınmış ve yapısal şiddet teorisi ile bağlantı kurularak kadınların uluslararası ilişkiler alanındaki konumuna dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmada, uluslararası ilişkiler alanında kadınların var olmalarıyla maskülen söylemin etkisini azaltarak güvenlik sorununa çok boyutlu çözümler getirileceği, betimsel araştırma yöntemi kullanılarak tartışılmaya çalışılmıştır.

“MENA ÜLKELERİNDE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ YAKLAŞIMI” makalesi Selim DEMEZ tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülke grubundaki 14 ülke için 2001 – 2017 yılları arasında dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi ile incelenmiştir.

“THE RUSSIAN FEDERATION AND THE EUROPEAN UNION RELATIONS” makalesi Andrey BRANİTSKİY tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada 1991-2021 yılları arasında Avrupa Birliği ve Rusya Federasyonu ilişkilerinin bir analizi verilmiştir. Rusya Federasyonu ve Avrupa Birliği ilişkilerinin bozulmasının nedenleri araştırılmıştır. Soğuk Savaş’tan sonra Büyük Avrupa’yı inşa etme ve Rusya’nın bir büyük güç olarak rolünü yeniden kurma girişimleri arasındaki temel çelişkiler açıklanmıştır.

“METAL SEKTÖRÜNDE MEYDANA GELEN İŞ KAZALARINDA CİNSİYET FAKTÖRÜ” makalesi Yahya BOZKURT ve Gülşah NAYCI tarafından kaleme alınmıştır. Makalede, 2015-2019 yılları arasında metal sektöründe meydana gelen iş kazalarında cinsiyet faktörünün rolü ortaya konulmuştur.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi’nin bu sayısına emek veren Yayın ve Editör Kurulu’na, Hakem Heyeti’ne titiz çalışmalarından dolayı teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ekibi olarak bu sayıyı Sosyal Bilimler alanındaki gelişmeleri takip eden tüm okurlarımıza ithaf ediyoruz.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dekan

EXECUTIVE SUMMARY

Journal of Academic Approaches ISSN: 2146-1740 Volume 12-Issue 1 has been published with ten articles. During the publication process of this issue, %33 of the articles were rejected and %77 of the articles were accepted. Besides, two studies were rejected by the editor on account of the fact that they didn't comply with ethical principles and publishing policy of the Journal of Academic Approaches.

The article "THE IMPACT OF POLITICAL STABILITY ON ENVIRONMENTAL DEGRADATION IN N-11 COUNTRIES" was written by Orhan CENGİZ. In this study, the impact of political stability on environmental degradation in N-11 countries (Bangladesh, Egypt, Indonesia, Iran, South Korea, Mexico, Nigeria, Pakistan, Philippines, Turkey and Vietnam) was investigated by econometric analysis as using the data of the period of 2000-2015.

The article "COMPARISON OF ETHICAL IDEOLOGY CHARACTERISTICS OF GENERATION X AND Y CONSUMERS" was written by Hatice Secil FETTAHLIOĞLU, Cetin CILDIR, and Nurefsan BIRDIŞLI. The ethical ideology characteristics of the X and Y generation consumers were analyzed with the quantitative research method.

The article "RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INNOVATION AND COMPETITIVENESS: SAMPLE OF PUBLIC EMPLOYEES IN ELAZIG PROVINCE" was written by Mehmet KARAHAN, Sait PATIR, and Celal SIRACOĞLU. In the article, the relationship between social innovation and competitiveness was investigated through a survey on public employees.

The article "ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND FINANCIAL DEVELOPMENT WITH ADDITIONAL VARIABLES: THE CASE OF TURKEY" was written by Ihsan GUZEL and Ihsan OLUC. In this study, the relationship between economic growth and financial development was examined. The study was conducted with the data of Turkey for the period 1970-2015. Empirical analysis of the study Johansen cointegration and Granger causality tests based on the error correction model were applied.

The article "THE EFFECT OF RELATIONSHIPS OF JOB SECURITY AND MOTIVATION, JOB SATISFACTION AND QUITTING ON THE EMPLOYEES OF INTERNATIONAL LOGISTICS COMPANIES" was written by Ahmet Melih EYİTİMİS and Songul KAPLAN. In this study, the relationship between the determination of occupational safety awareness, job satisfaction, turnover, and motivation were examined using a questionnaire.

The article "THE ROLE OF TURKISH LEATHER INDUSTRY IN THE GLOBAL MARKET AND THE RELATIONSHIP WITH LOGISTICS SECTOR" was written by Taner AKCACI, Murat KARTAL, and Mehmet Serkan CİNAROĞLU. In this study, the leather industry, which is one of the important industrial branches of Turkey, was discussed and its situation in global markets was tried to

be determined. In addition, the relationship between the leather industry and the logistics sector was explained.

The article "FEMINIST SECURITY AND STRUCTURAL VIOLENCE IN THE INTERNATIONAL RELATIONS DISCIPLINE" was written by Hatice TATAR. In this study, information about the feminist international relations approach was given and then the criticisms of the basic concepts of the discipline are mentioned. Next, the concept of feminist security was discussed, and inferences were made about the position of women in the field of international relations by establishing a connection with the theory of structural violence. In the study, it was tried to be discussed by using descriptive research method that multidimensional solutions will be brought to the security problem by reducing the effect of masculine discourse with the presence of women in the field of international relations.

The article "FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN MENA COUNTRIES: A PANEL CAUSALITY ANALYSIS APPROACH" was written by Selim DEMEZ. In this study, the relationship between foreign trade and economic growth between the years of 2001 and 2017 for 14 countries in the Middle East and North Africa (MENA) country group was examined by Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality analysis.

The article "THE RUSSIAN FEDERATION AND THE EUROPEAN UNION RELATIONS" was written by Andrey BRANITSKIY. In this study, an analysis of the relations between the European Union and the Russian Federation between 1991-2021 was given. The reasons for the deterioration of relations between the Russian Federation and the European Union were investigated. The main contradictions between attempts to build a Greater Europe after the Cold War and to re-establish Russia's role as a great power were explained.

The article "GENDER FACTOR IN WORK ACCIDENTS IN THE METAL SECTOR" was written by Yahya BOZKURT and Gulsah NAYCI. In the article, the role of the gender factor in the occupational accidents that occurred in the metal sector between the years of 2015-2019 was revealed.

We would like to express our gratitude to the Editorial Board and Editor Board, the Referee Committee for their meticulous work on this issue of the Journal of Academic Approaches.

As the Academic Approaches Journal team, we dedicate this issue to all our readers who follow the developments in the field of Social Sciences.

Prof. Dr. Gokhan TUNCEL

Dean

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- N-11 ÜLKELERİNDE POLİTİK İSTİKRARIN ÇEVRESEL BOZULMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
THE IMPACT OF POLITICAL STABILITY ON ENVIRONMENTAL DEGRADATION IN N-11 COUNTRIES -1
Orhan CENGİZ
- X VE Y KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN ETİK İDEOLOJİ ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**
COMPARISON OF ETHICAL IDEOLOGY CHARACTERISTICS OF GENERATION X AND Y CONSUMERS -18
Hatice Seçil FETTAHLIOĞLU, Çetin ÇILDIR, Nureşşan BİRDİŞLİ
- SOSYAL YENİLİKÇİLİK VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ: ELAZIĞ İLİ KAMU ÇALIŞANLARI ÖRNEKLEMİ**
RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INNOVATION AND COMPETITIVENESS: SAMPLE OF PUBLIC EMPLOYEES IN ELAZIG PROVINCE -40
Mehmet KARAHAN, Sait PATIR, Celal SİRACOĞLU
- EKONOMİK BÜYÜME İLE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİNİN EK DEĞİŞKENLERLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**
ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND FINANCIAL DEVELOPMENT WITH ADDITIONAL VARIABLES: THE CASE OF TURKEY -57
İhsan GÜZEL, İhsan OLUÇ
- İŞ GÜVENLİĞİ İLE MOTİVASYON, İŞ DOYUMU VE İŞTEN AYRILMA İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI LOJİSTİK FİRMASI ÇALIŞANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
THE EFFECT OF RELATIONSHIPS OF JOB SECURITY AND MOTIVATION, JOB SATISFACTION AND QUITTING ON THE EMPLOYEES OF INTERNATIONAL LOGISTICS COMPANIES -74
Ahmet Melih EYİTMİŞ, Songül KAPLAN
- KÜRESEL PAZARLARDA TÜRKİYE DERİ SANAYİSİNİN ROLÜ VE LOJİSTİK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ**
THE ROLE OF TURKISH LEATHER INDUSTRY IN THE WORLD MARKET AND THE RELATIONSHIP WITH LOGISTICS SECTOR -94
Mehmet Serkan ÇINAROĞLU, Taner AKÇACI, Murat KARTAL
- ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE FEMİNİST GÜVENLİK VE YAPISAL ŞİDDET**
FEMINIST SECURITY AND STRUCTURAL VIOLENCE IN THE INTERNATIONAL RELATIONS DISCIPLINE -110
Hatice TATAR

**MENA ÜLKELERİNDE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ YAKLAŞIMI**
FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN MENA COUNTRIES: A PANEL
CAUSALITY ANALYSIS APPROACH
Selim DEMEZ

-137

THE RUSSIAN FEDERATION AND THE EUROPEAN UNION RELATIONS
Andrey BRANITSKIY

-154

DERLEME MAKALELER

**METAL SEKTÖRÜNDE MEYDANA GELEN İŞ KAZALARINDA CİNSİYET
FAKTÖRÜ**
GENDER FACTOR IN WORK ACCIDENTS IN THE METAL SECTOR
Gülşah NAYCI, Yahya BOZKURT

-174

SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREE OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Türkiye Ekonomik ve Mali Araştırmalar (TEMAR) Vakfı
Prof. Dr. Mehmet Oğuzhan İLBAN	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ELMACI	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Selim İNANÇLI	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba KARABULUT	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Adem LEVENT	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Canan SANCAR ÖZKÖK	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret SÖZBİLİR	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla KAHRAMAN-YÜCE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut DOĞAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Murat USTAOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür TOPKAYA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Börteçine AVCI	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak GÜNDÜZ	Maltepe Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğba YOLCU	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zahide ONARAN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif Selim EREN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ARI	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ersin KANAT	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vahit EREN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müge MANGA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Bayram SOYLU	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Ahmet ATEŞ	Iğdır Üniversitesi
Dr. Arzu MALTAŞ EROL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

N-11 ÜLKELERİNDE POLİTİK İSTİKRARIN ÇEVRESEL BOZULMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

THE IMPACT OF POLITICAL STABILITY ON ENVIRONMENTAL
DEGRADATION IN N-11 COUNTRIES

Orhan CENGİZ¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
21/01/2021

Kabul:
31/01/2021

Politik istikrar günümüzde ekonomik gelişmenin ayrılmaz unsurlarından birisidir. Demokratik sistemlerde karar alma sürecinde özel çıkar gruplarının varlığı politik istikrarı yakından etkileyerek kaynak dağılımını ve kamusal politikaların verimliliğini etkilemektedir. Kamusal politikaların etkilediği alanların başında çevre düzenlemeleri gelmektedir. Bunun yanında gelişme sürecinde toplumların yaşam standardının iyileştirilmesi bağlamında çevre kalitesinin artırılmasına yönelik talepleri de artış göstermektedir. Bu noktada çevresel kaliteyle kurumsal kalite göstergelerinden politik istikrar ilişkisi ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu çalışmada 2000-2015 dönemi verileri kullanılarak N-11 ülkelerinde (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam) politik istikrarın çevresel bozulmaya etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, politik istikrar arttıkça çevresel bozulmanın azaldığını göstermektedir. Buna göre politik istikrar çevre kalitesini iyileştirmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme, çevresel bozulmayı olumlu etkilerken yenilebilir enerji tüketimi, çevresel bozulmayı olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel bozulma, Çevresel kalite, Politik istikrar, Kurumsal kalite.

*Bu çalışmada kullanılan veriler, açık erişimli Dünya Bankası web sitesinden ve ücretli olarak satın alınan <https://www.theglobaleconomy.com/> veri tabanından alınmıştır. Bu sebeple çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen kapsama girmektedir.

¹ Öğretim Görevlisi Doktor, Çukurova Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-1883-4754, ocengiz@cu.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:
21/01/2021

Accepted:
31/01/2021

Nowadays, political stability is one of the inseparable factors of economic development. In democratic systems, the presence of special interest groups in the decision-making process closely affects political stability, affecting resource allocation and public policies' efficiency. Landscaping is one of the primary areas affected by public policies. Besides, the societies' demands for increasing the environmental quality in the context of improving the living standard increase during the development process. In this point, the relationship between environmental quality and political stability, which is one of the institutional quality indicators, becomes more important. In this study, the impact of the political stability on environmental degradation was investigated using the data for the period 2000-2015 in N-11 countries (Bangladesh, Egypt, Indonesia, Iran, South Korea, Mexico, Nigeria, Pakistan, Philippines, Turkey, and Vietnam). The findings show that as political stability increases, environmental degradation decreases. Accordingly, political stability improves environmental quality. In addition, while economic growth positively affects environmental degradation, renewable energy consumption negatively affects environmental degradation.

Keywords: Environmental degradation, Environmental quality, Political stability, Institutional quality.

1. Giriş

Günümüz ekonomilerinin makroekonomik başarısının temelinde ekonomik faktörler kadar politik ve kurumsal faktörlerin önemini ortaya çıkaran geniş bir literatür söz konusudur. Özellikle politik istikrarın ekonomik büyümenin sağlanmasında ve sürdürülmesinde çok önemli olduğu kabul edilmektedir. Yabancı yatırımların teşvik edilmesi ve çekilmesi noktasında uygun elverişli politik ortamın varlığı gerekli olmaktadır. Gelişmiş demokrasi, iyi yönetim ve güçlü kurumsal yapının varlığı kadar bunun sürdürülebilirliği sermaye girişleri için kritik motivasyon unsuru olmaktadır (Ramadhan vd., 2016: 1026).

Alesina vd. (1996) tarafından gerek anayasal gerekse de anayasaya aykırı yollarla yürütme gücündeki değişiklik eğilimi olarak tanımlanan politik istikrarsızlık, yatırım ve tasarruf gibi üretken ekonomik kararlar üzerindeki etkileri olan politika belirsizliğini artırmaktadır. Hükümet değişikliği olasılığının artması geleceğe yönelik politikaların belirsizliğini artırarak riskten kaçınan ekonomik birimlerin yatırım kararlarının ertelenmesine yol açmaktadır. Farklı gruplar ve siyasi partiler arasındaki ekonomik tercihlerdeki farklılık olarak ifade edilen kutuplaşma arttıkça politik istikrarsızlık daha da artmaktadır (Alesina vd., 1996: 191). Margolis (2010), politik istikrarı formel ve enformel durumların eşleştiği durum olarak ifade etmektedir. Otorite tarafından belirlenen formel roller ve yapılar, enformel sosyal etkileşim tarafından oluşturulanlarla eşleştiğinde istikrar ortaya çıkmaktadır. Olson (1993)'a

göre barışçıl bir düzenin olmadığı ve kamusal malların etkin sunulmadığı toplumlarda istikrarlı sistemin inşa edilmesi oldukça zordur. Şiddetin söz konusu olduğu durumlar sadece mevcut dönemdeki dağılımı değil aynı zamanda gelecek dönemdeki üretim teşvikini de olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında demokratik sistemlerde özel çıkar gruplarının varlığı nedeniyle hükümetler yeniden seçilebilmek amacıyla gelirin önemli bir bölümünü belirli bir çoğunluğa tahsis edebilmektedir. Bu tahsis için gerekli olan vergiler teşviklerle birlikte toplumun refahını azaltmaktadır. Özel çıkar grupları yasama faaliyetlerini ve idari süreci etkilemeye ve kontrol altına almaya çalıştıkça kamusal politikaların çevre kalitesini iyileştirme potansiyeli azalmaktadır (Romuald, 2019: 4).

Makroekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir unsur olan politik istikrarın ilişkilendirildiği alanlardan birisi çevre kalitesidir. Purcel (2019), siyasi çatışmaların, ilgili politikalar ve düzenlemeler aracılığıyla hükümetin çevresel konulara yönelik pozisyonunu da etkilediğini ileri sürmektedir. Siyasi çatışmalar bunun yanında hem özel sektörün hem de halkın çevre kalitesine yönelik görüşleri üzerinde de etkili olmaktadır.

Fredriksson (1997)'a göre lobi faaliyetlerinin politik karar alıcılar üzerindeki nedeniyle çevre kirliliği vergisi azaltılabilmektedir. Kirliliği azaltmaya yönelik sübvansiyonlar, sanayi sektöründe marjinal kirlilik maliyetini düşürerek üretimin ve böylelikle toplam kirliliğin artmasına yol açmaktadır. Bu durum, sanayi sektöründeki lobi gruplarının faaliyetlerini canlandırabilmektedir. Çünkü yüksek kirlilik seviyesi, düşük kirlilik vergisini daha önemli hâle getirmektedir. Çıktı başına düşen birim kirliliğin azalması lobicilik faaliyetlerini azaltmaktadır. Bu etkilerin güçlü olması halinde kirlilik vergisi sübvansiyon oranında düşmektedir. Dolayısıyla kirlilik vergisi üzerinde artan baskılar toplam kirliliğin artmasına yol açmaktadır.

Çevresel bozulmayı ele alan çalışmaların genellikle Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve-EKC) hipotezi bağlamında şekillendiği görülmektedir. Grossman ve Krueger (1991) tarafından geliştirilen bu hipoteze göre ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters-U şeklinde bir ilişki söz konusudur. Diğer ifadeyle ekonomik büyümenin başlangıç aşamalarında çevresel bozulma artmakta; fakat belirli bir eşik değerine ulaşıldıktan sonra azalmaya başlamaktadır. Bu kapsamda EKC hipotezini test eden çalışmalara ilişkin literatürün oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür.

Buna ilave olarak çevresel kalitenin kurumsal faktörlerle olan ilişkisi çerçevesinde yaygınlaşmaya başlayan bir çerçevenin varlığı da söz konusudur. Birden fazla kurumsal kalite

göstergesinin çevresel bozulma üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar (Goel vd., 2013; Lau vd., 2014; Azam vd., 2020; Wu, 2017; Tamazian & Rao, 2010) yanında kurumsal kalite göstergelerinin bazılarını ayırıştırarak çevresel tahribata olan etkisini özelleştiren çalışmalar da söz konusudur. Kurumsal kaliteyi temsilen en yaygın olarak demokrasi (Li & Reuveny, 2006; Bernauer & Koubi, 2009; Mak Arvin & Lew, 2011; Gallagher & Thacker, 2008) ve yolsuzluğun (Ewharieme & Cocodia, 2011; Lisciandra & Migliardo, 2017; Cole, 2007) kullanıldığını görülmektedir. Buna karşılık doğrudan politik istikrarın çevresel kaliteye olan etkisini ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çerçeveden yola çıkarak çalışmanın temel amacı, Goldman Sachs tarafından 2007 yılında Gelecek On Bir (Next Eleven-N11) ülkeleri olarak tanımlanan Bangladeş, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, İran, Meksika, Mısır, Nijerya, Pakistan, Türkiye ve Vietnam için önemli kurumsal göstergelerden biri olan ve söz konusu ülkelerde birçok kategoriye yakından etkileyen politik istikrar ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Giriş bölümüyle birlikte çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünde politik istikrarın çevresel bozulmaya etkisini inceleyen teorik yaklaşımlar incelenmiştir. İkinci bölümde kurumsal kalite ve çevresel bozulmayı inceleyen ampirik literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veriler, ampirik model ve yöntem sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ulaşılan bulgular ortaya konulmakta, beşinci ve son bölümde ise elde edilen bulgular çerçevesinde öneriler tartışılmaktadır.

2. Ampirik Literatür İncelemesi

Çevresel bozulmanın kurumsal kalite ile ilişkilendirildiği değişkenler incelendiğinde genel kurumsal kalite göstergelerinin tamamı veya yolsuzluk ve demokrasi gibi kurumsal kalite bileşenlerinin ayrı ayrı kullanıldığı görülmektedir. Bahsedilen bu çalışmaların bazılarının ulaştığı sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Carlsson ve Lundström (2003)'ün 1975-1995 dönemine ait verilerle 75 ülke için demokrasi göstergesi olarak ekonomik ve politik özgürlükleri dâhil ettikleri modelin sonuçları, sanayi sektörünün payının düşük olduğu ülkelerde ekonomik özgürlüklerin çevresel bozulmayı azalttığı, büyük olduğu ülkelerde ise artırdığını göstermektedir. Politik özgürlüklerin ise çevresel bozulma üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur.

Fredriksson ve Svensson (2003), 63 ülke için 1990 yılına ait yatay kesit verileriyle yolsuzluk ve politik istikrarsızlık ilişkisinin çevre düzenlemesine olan etkisini incelediği öncü

çalışmasında dikkate değer sonuçlar elde etmiştir. Elde edilen tahmin sonuçları yolsuzluk ve politik istikrarsızlık etkileşiminin çevre düzenlemesine olan etkisinin önemli düzeyde olduğunu göstermektedir. Buna göre siyasi istikrarsızlık, yolsuzluk seviyesinin düşük olduğu durumda çevresel düzenlemelerin sıklığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahipken, yolsuzluk derecesinin yüksek olduğu durumda olumlu bir etkiye sahiptir. Yolsuzluk, çevresel düzenlemelerin katılımını azalmakta; fakat siyasi istikrarsızlık arttıkça bu etki ortadan kalkmaktadır.

Winslow (2005), 1971-1992 dönemi verilerini kullanarak 46 ülkeden oluşan 107 şehirde demokrasi ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Elde edilen bulgulara göre demokrasi arttıkça çevre kirliliği azalmakta diğer ifadeyle çevre kalitesi artmaktadır.

Li ve Reuveny (2006), çevresel bozulma göstergesi olarak karbon dioksit emisyonu (CO₂), nitrojen oksit emisyonu (NO_x), ormansızlaşma, toprak bozulması ve sudaki organik kirlilik gibi beş farklı unsur kullanılmıştır. Bağımlı değişken olan çevresel bozulmalara ilişkin verilerin mevcudiyetine bağlı olarak analize dâhil olan ülke sayısı 105 ile 143 arasında değişmektedir. Zaman periyodu ise bağımlı değişkene göre değişmektedir. Elde edilen bulgular daha yüksek demokrasi seviyesinin daha düşük karbon dioksit emisyonu, nitrojen oksit emisyonu (NO_x), ormansızlaşma, toprak bozulması ve sudaki organik kirliliğe yol açtığını gösterse de bu etkinin sürekliliğinin rejim türüne bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Örneğin, otokratik ve otokratik olmama arasındaki farklılık CO₂ emisyonunu, NO_x emisyonunu ve sudaki organik kirliliği önemli ölçüde etkilerken demokrasi ile demokrasi dışı arasındaki farklılık arazi bozulmasını önemli ölçüde etkilemektedir.

Cole (2007), 1987-2000 dönemini kapsayan 94 ülke verilerini kullanarak, yolsuzluğun çevre tahribatı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini tahmin etmiştir. Tahmin sonuçlarına göre yolsuzluğun hem kükürt dioksit hem de karbondioksit üzerindeki doğrudan etkisi pozitif olmakla beraber kişi başı geliri negatif etkilemesi yoluyla dolaylı olarak da çevre tahribatını artırıcı etkisi söz konusudur.

Bernauer ve Koubi (2009), 42 ülkeden oluşan 107 şehirde 1971-1996 dönemi için sülfür dioksit (SO₂) değişkenine ait verileri kullanarak hava kalitesi ile demokrasi ilişkisini analiz ettiği çalışmada farklı sonuçlara ulaşmıştır. Birincisi demokrasi hava kalitesini pozitif etkilemektedir. İkinci olarak demokrasiler arasında başkanlık sistemleri parlamenter sistemlere kıyasla hava kalitesini iyileştirmeye daha elverişlidir. Üçüncü olarak çevre kirliliği ile işçi

sendikalarının gücü arasında güçlü ve pozitif ilişki varken yeşil partiler ile çevre kirliliği arasındaki ilişki negatif yönlüdür.

Buitenzorgy ve Mol (2011), çevresel bozulma göstergesi olarak ormansızlaşma oranını kullandıkları çalışmada 177 ülke için 1990-2000 periyoduna ilişkin veri seti ile demokrasi ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ulaşılan bulgulara göre demokrasi ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin yapısı ters-U şeklindedir. Buna demokrasinin başlangıç aşamasında çevresel bozulma artmakta belirli bir seviyeden sonra ise azalmaya başlamaktadır. Bunun yanında çevresel bozulma otokrasi veya olgun demokrasilerde nispeten daha düşük, yarı-demokrasilerde veya geçiş ekonomilerinde daha yüksektir. Son olarak çevresel bozulmanın belirleyicisi olarak demokrasi, gelirden daha önemli etkiye sahiptir.

Goel vd. (2013), kurumsal kalitenin çevre kalitesi üzerindeki etkisini yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi değişkenleri aracılığıyla ele almıştır. 2004-2007 periyodunu kapsayan verilerle 100'den fazla ülke için yapılan analizde elde edilen bulgular, hem yolsuzluğun hem de kayıt dışı ekonominin çevre kalitesini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sahli ve Rejeb (2015)'in 21 MENA ülkesi için 1996-2013 dönemi arası yolsuzluğun çevre kirliliği ve kişi başı gelir üzerindeki etkisini incelediği çalışmanın bulguları ise yolsuzluğun çevre kirliliği üzerinde pozitif kişi başı gelir üzerinde ise negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Aytun ve Akın (2016), 2001-2011 dönemine ait verileri kullanarak 13 gelişmekte olan ülkede kurumsal faktörlerle çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Kurumsal faktörler olarak modele dâhil edilen yolsuzluk, hükümetin etkinliği, politik istikrar, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve hesap verebilirlik gibi değişkenlerden sadece politik istikrar ve hesap verebilirliğin çevresel bozulmayı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Liao vd. (2017), Çin'in 29 bölgesinde 1999-2012 dönemi verileriyle yolsuzluk değişkenini dikkate alarak gelir-enerji ve SO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde edilen bulgular, yolsuzlukla mücadele çerçevesinde meydana gelen faaliyetlerin SO₂ emisyonunu azalttığını göstermektedir.

Tohamy (2018), 2015 yılı verileriyle 184 ülke için yatay kesit, 1972-2015 dönemi verileriyle 21 MENA ülkesi için panel analiziyle demokrasi-çevresel bozulma ilişkisini

araştırmıştır. Her iki yöntemle yapılan analiz sonuçlarına göre bu ülkelerde demokrasi, çevresel bozulmayı negatif etkilemektedir.

Romuald (2019), 1960-2008 dönemine ait verilerle 122 (gelişmekte olan ve gelişmiş) ülkede demokrasi ile çevre kalitesini incelediği çalışmanın bulguları zıt etkilere işaret etmektedir. Demokrasinin, çevre kalitesi üzerindeki doğrudan etkisi pozitif iken yurtiçi yatırımlar ve gelir eşitsizliği kanalıyla dolaylı etkisi ise negatiftir.

Sinha vd. (2019), BRICS ve N-11 ülkeleri için 1990-2017 yılları arası kamu sektöründeki yolsuzluğun çevresel kalite üzerindeki etkisini ölçtükleri çalışmada, yolsuzluğun yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel kalite üzerindeki olumlu etkisini azaltarak ve fosil yakıt tüketiminin olumsuz etkisini artırarak çevresel bozulmayı artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Ayrıca kalkınmanın olgun ve kurumsallaşmanın daha katı olduğu ülkelerin yolsuzluk uygulamalarına daha yatkın olduğu elde edilen bir diğer sonuçtur.

Yahaya vd. (2020), 2000-2014 yılları arası 8 Sahra Altı Afrika ülkesinin (Angola, Senegal, Gana, Kenya, Nijerya, Namibya, Güney Afrika ve Tanzanya) çevresel bozulmasında finansal gelişme ve finansal gelişmenin yolsuzlukla etkileşimin rolünü araştırmıştır. İki farklı model çerçevesinde yapılan sonuçlara göre finansal gelişme, ticari açıklık ve yolsuzluk çevresel bozulma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Benzer biçimde finansal gelişmenin yolsuzlukla etkileşiminin de çevresel bozulma üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Purcel (2019), 1990-2015 dönemi verileri için 47 gelişmekte olan ülke için politik istikrar ile çevre kirliliği ilişkisini incelediği çalışmasında politik istikrar ile çevre kirliliği arasında ters-U şeklinde ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Buna göre politik istikrar belirli bir eşik değerine kadar çevre kirliliğini artırırken daha sonra azaltmaktadır.

Purcel (2020), benzer biçimde 1990-2015 dönemi verileriyle İngiliz hukuk sistemi geleneğine sahip 16 ülke ve Fransız hukuk sistemi geleneğine sahip 29 ülke için yaptığı analizde birinci grup ülkelerde politik istikrar ile çevresel bozulma arasında lineer olmayan bir ilişkinin söz konusu olduğunu, buna karşılık ikinci grup ülkelerde politik istikrar ile çevresel bozulma arasında monotonik artan bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir.

Habib vd. (2020), 1992-2013 dönemi verileriyle 18 Afrika ülkesinde yolsuzluğun çevre kalitesine etkisini ölçtükleri çalışmada yolsuzluğun çevre kalitesi üzerindeki doğrudan etkisinin negatif, toplam etkisinin ise pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ampirik literatür göz önüne alındığında doğrudan politik istikrarın çevresel bozulmaya etkisini ölçen çalışmaların yok denecek kadar az olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca N-11 gibi politik istikrarın sağlanmasının çok daha önemli olduğu bu ülkelerde, enerji tüketiminin de yüksek olduğu dikkate alınırsa iki değişken arasındaki ilişkinin boyutu ayrı bir önem kazanmaktadır. Söz konusu hususları gözetmesi bakımından bu çalışma diğerlerinden farklılaşmaktadır.

3. Veri, Model ve Yöntem

Bu çalışmada, Goldman Sachs (2007) tarafından enerji, altyapı, kentleşme, beşeri sermaye ve teknoloji gibi unsurların etkisiyle zaman içerisinde G-7'ye rakip olması muhtemel N-11 ülkeleri (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam) için 2000-2015 dönemi verileriyle politik istikrarın çevresel bozulmaya etkisi incelenmiştir. Çevresel bozulma göstergesi olarak kişi başı karbon emisyonunun kullanıldığı modelde kontrol değişkenleri olarak ekonomik büyüme, politik istikrarlılık ve yenilenebilir enerji tüketimi kullanılmıştır. Bunun yanında Çevresel Kuznets Hipotezinin geçerliliğinin teste edilmesi amacıyla ekonomik büyüme değişkeninin karesi modele dâhil edilmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerin tanımları ve elde edildikleri kaynaklar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1
Değişkenlere Ait Tanımlar ve Elde Edildikleri Kaynaklar

Değişken	Tanımı	Kaynak
CO ₂	Kişi başı karbon dioksit emisyonu (metrik ton cinsinden)	Dünya Bankası
POL	Politik istikrarlılık endeksi, hükümetin anayasaya aykırı veya şiddet içeren yollarla istikrarsızlaştırılması veya devrilmesi olasılığını ifade etmektedir. -2,5 < POL < 2,5 aralığında yer alan endeks değerinde -2,5 politik istikrarlılığın zayıf, 2,5 ise güçlü olduğunu ifade etmektedir.	theglobaleconomy.com
GDP	2010 yılı sabit fiyatlarıyla kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	Dünya Bankası
GDP ²	2010 yılı sabit fiyatlarıyla kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkeninin karesi	Dünya Bankası
REN	Toplam nihai enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir enerji tüketiminin payı (%)	Dünya Bankası

Purcel (2019) ve Purcel (2020)'nin çalışmasını takiben oluşturulan modelin fonksiyonel gösterimi;

$$(CO2_{it}) = f(POL_{it}, GDP_{it}, GDP_{it}^2, REN_{it}) \quad (1)$$

şeklindedir. Modelin logaritmik formu ise

$$Ln(CO2_{it}) = \beta_{i0} + \beta_{i1}LnPOL_{it} + \beta_{i2}LnGDP_{it} + \beta_{i3}LnlnGDP_{it}^2 + \beta_{i4}LnREN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

şeklinde oluşturulmuştur.

Ampirik analizin birinci aşamasında seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığının var olup olmaması birim kök sınavında birinci veya ikinci nesil birim kök testlerinden hangisinin kullanılması gerektiğini belirlemesi açısından önemlidir. Bu çerçevede yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde Pesaran (2004) tarafından önerilen CD testi kullanılmıştır. CD testinin ortalamasının tüm sabit $T > k + 1$ ve N için tam olarak sıfıra eşit olmasından dolayı, küçük örneklem özelliklerine de sahiptir (Pesaran, 2004: 6).

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij}) \sim N(0,1) \quad (3)$$

CD testi (3) nolu denklem yardımıyla hesaplanmaktadır. Diğer taraftan eğim homojenitesinin belirlenmesi için Swamy (1970) testi kullanılmıştır. Eğim parametrelerinin sabit ve birbirine eşit olduğunu ifade eden Swamy testinin boş hipotezi;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_N = \beta \quad (4)$$

olarak kurulmaktadır. (4) nolu eşitlikte yer alan boş hipoteze göre β_i parametreleri panel grubunu oluşturan tüm birimler için homojendir (Swamy, 1970: 319).

Serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olması ve eğim parametrelerinin homojen olmaması diğer ifadeyle eğim heterojenliğinin söz konusu olması nedeniyle birim kök sınavında Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testinden türetilen Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS) testi kullanılmıştır.

Gerek $T > N$ gerekse de $N > T$ durumunda kullanılabilen CADF regresyon denklemi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Yukarıdaki regresyondan hareketle CADF testinin bireysel test istatistikleri $y_{i,t-1}$ (sabitli), $\bar{y}_{t-1}$ (sabitli) ve $\Delta \bar{y}_t$ (sabitli+trendli) olmak üzere üç farklı durum için hesaplanabilmektedir. CADF testinde her bir yatay kesite ait birim kök istatistiklerinin

ortalaması alındığında panel grubunun tamamı için birim kök test istatistiğini ifade eden CIPS istatistiği² hesaplanabilmektedir (Koçbulut & Altıntaş, 2016: 155). CIPS test istatistiği;

$$CIPS(N,T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N,T) \quad (6)$$

şeklinde ifade edilmektedir. (6) nolu denklemde yer alan $t_i(N,T)$ CADF regresyonundaki $\bar{y}_{t-1}$ 'nin katsayısının t-oranına bağlı olarak elde edilen i. yatay kesit birimi için CADF istatistiğini ifade etmektedir (Pesaran, 2007: 276).

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olması ve eğim parametrelerinin homojen olmaması durumunda kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığının araştırılmasına imkân vermesi nedeniyle Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. Panel ARDL yönteminde Ortalama Grup (Mean Group-MG) tahmincisi ve Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group-PMG) tahmincisi olmak üzere iki tahminci söz konusudur. MG tahmincisi, ARDL spesifikasyonunun parametrelerine herhangi bir kısıtlama getirmezken, uzun dönem parametrelerini, bireysel ARDL tahminlerinden elde edilen uzun dönem parametrelerinin ortalamasından türetmektedir. Bunun yanında MG tahmincisinin temel dezavantajı, panel birimleri arasında parametrelerin aynı olmasına izin vermemesidir. Bu eksiklik nedeniyle PMG tahmincisi kullanılabilir. Bu tahminci, uzun dönem parametrelerini aynı olacak şekilde sınırlamakta; fakat sabitlerin, hata varyanslarının ve kısa dönem parametrelerinin serbestliğine izin vermektedir (Erdem vd., 2010: 375).

Bu çerçevede uzun dönem ilişkisini ifade eden (1) nolu modelin panel ARDL denklemi aşağıdaki şekilde yazılabilecektir:

$$\begin{aligned} \text{LnCO2}_{it} = & \alpha_i + \sum_{j=1}^p \beta_{ij} \text{Ln(CO2)}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij} \text{LnPOL}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{ij} \text{LnGDP}_{i,t-j} + \\ & \sum_{j=0}^l \gamma_{ij} \text{LnGDP}_{i,t-j}^2 + \sum_{j=0}^m \lambda_{ij} \text{LnREN}_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (7)$$

Denklemde yer alan i indisi (i=1, 2, 3, ...N) yatay kesit sayısını, t (t=1, 2, 3, ...T) ise zaman boyutunu ifade etmektedir. Ayrıca, Panel ARDL modelinin hata düzeltme formaları ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta(\text{LnCO2})_{it} = & \alpha_i + \varphi_i \text{Ln(CO2)}_{i,t-1} + \delta_i \text{LnPOL}_{it} + \theta_i \text{LnGDP}_{it} + \gamma_i \text{LnGDP}_{it}^2 + \\ & \lambda_i \text{LnREN}_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{ij}^* \Delta \text{Ln(CO2)}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij}^* \Delta \text{LnPOL}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{ij}^* \Delta \text{LnGDP}_{i,t-j} + \\ & \sum_{j=0}^l \gamma_{ij}^* \Delta \text{LnGDP}_{i,t-j}^2 + \sum_{j=0}^m \lambda_{ij}^* \Delta \text{LnREN}_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (8)$$

² CIPS istatistiğinin kritik değerleri Pesaran (2007) çalışmasından alınmaktadır.

Yukarıdaki eşitlikte φ_i hata düzeltme katsayısını ifade etmektedir. δ_i , θ_i , γ_i ve λ_i uzun dönem; β_{ij}^* , δ_{ij}^* , θ_{ij}^* , γ_{ij}^* ve λ_{ij}^* ise kısa dönem katsayılarını göstermektedir (Erdem vd., 2010: 375).

4. Bulgular

Yapılan analizin ilk kısmında seriler için uygulanan yatay kesit bağımlılığı sınamasına ve eğim homojenitesi testi bulguları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2
Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları

Değişkenler	CD-test	p-değeri	corr	abs(corr)
LnCO2	13.61	0.000	0.459	0.549
LnPOL	5.00	0.000	0.169	0.479
LnGDP	26.79	0.000	0.903	0.903
LnGDP ²	26.77	0.000	0.902	0.902
LnREN	5.04	0.000	0.170	0.734

Tablo 2’de yer alan bulgular, belirlenen değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı yönündeki boş hipotezin reddedildiği görülmektedir. Diğer ifadeyle söz konusu ülkeler arasında çeşitli yönlerden ilişkinin (bağımlılığın) olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3
Swamy Homojenlik Testi Bulguları

	LnCO2	LnPOL	LnGDP	LnGDP ²	LnREN
Test	14975.77	2134.43	15130.20	17234.84	26691.24
İstatistiği Olasılık Değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Tablo 3’te tahmin sonuçları verilen Swamy eğim homojenliği test bulgularına göre ise serilerin her birinin kendi bireyselinde heterojen bir yapısı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı ve serilerin eğim heterojenliği özelliği göstermesi durumunda kullanılabilen ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS testi bulguları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4
CIPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Düzyer Seviyede	CIPS Birim Kök Testi	
		1. Farkında	Sonuç
LnCO2	-1.772	-3.770***	I(1)
LnPOL	-1.828	-3.722***	I(1)
LnGDP	-1.887	-2.331**	I(1)
LnGDP ²	-1.788	-2.335**	I(1)
LnREN	-1.148	-3.391***	I(1)

Not: **, ***; sırasıyla % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Kritik Değerler: % 10 (-2.16), % 5 (-2.28), % 1 (-2.52)

CIPS birim kök testi bulgularına göre, kurulan modelde yer alan değişkenlerin tamamı birinci farkında I(1) durağanlık göstermektedir. Yapılan analizin devamında, seçilen ülkelerdeki değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki analiz edilmektedir. Panel ARDL testi bulguları Tablo 5'te verilmektedir. Yapılan Hausman Testi Bulgularına göre olasılık değerinin % 5'ten küçük olması dolayısıyla Panel ARDL/PMG testi bulgularının yorumlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5
Panel ARDL/PMG Testi Bulguları

Değişkenler	Katsayı		Olasılık
	Kısa Dönem		
lnCO2	0.146		0.248
lnPOL	-0.039		0.100
LnGDP	-13.266		0.363
LnGDP ²	4.536		0.367
LnREN	-0.720		0.358
ECT(-1)	-0.713		0.000
Uzun Dönem			
lnPOL	-0.028		0.047
LnGDP	2.413		0.000
LnGDP ²	-0.681		0.000
LnREN	-0.615		0.000
Hausman Testi Chi^2 (Olasılık)		2.41 (0.661)	

Elde edilen panel ARDL testi bulgularına göre seçilen ülkelerde uzun dönemde politik istikrar, çevre kirliliğini negatif etkilemektedir. Ekonomik büyüme arttıkça çevre kirliliği de artmakta bunun yanında ekonomik büyümenin karesinin çevre kirliliğini negatif etkilemesi ters-U şeklinde karakterize edilen EKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerindeki etkisi ise beklenildiği gibi negatiftir. Ayrıca kurulan model için hata düzeltme katsayısının istatistiki olarak anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının işleyeceğini göstermektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Son yirmi yıllık süreçte uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşların öncülüğünde öne çıkan gündem konularının başında çevre konuları gelmektedir. Çevre ekonomisi literatürü ele alındığında bu alana yönelik çalışmaların Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi kapsamında şekillendiği görülmektedir. Son dönemlerde EKC hipotezinin geçerliliğini test eden çalışmalarda öne çıkan noktalardan birisi kurumsal unsurların rolünü ortaya koyan görüşlerin ortaya çıkmasıdır. Çünkü çevre kalitesinin iyileştirilmesi noktasında ekonomik faktörlerin etkisinin istenilen sonucu verebilmesi için güçlü kurumsal yapıyla desteklenen alt yapının varlığı bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu çerçevede demokrasi, yolsuzluk, mülkiyet haklarının korunması gibi kurumsal kalite göstergelerinin çevre kalitesine olan etkisi tartışılmaktadır. Bunun yanında üzerinde az durulan hususlardan birisi, politik istikrar gibi birçok ekonomik parametreyi yakından etkileyen unsurun çevre kalitesiyle olan ilişkisine yöneliktir. Alesina vd. (1996) tarafından gerek anayasal gerekse de anayasaya aykırı yollarla yürütme gücündeki değişiklik eğilimi olarak tanımlanan politik istikrarsızlık, birçok alanda olduğu gibi çevresel düzenlemeye yönelik kamusal politikaların verimliliğini olumsuz etkileyerek çevresel bozulmayı artırabilmektedir. Bunun yanında özellikle çevre kirliliğine yol açan sektörlerdeki lobi faaliyetlerinin çevre kirliliğine yönelik vergilendirme politikaları üzerinde baskın olmaları halinde çevre kalitesi olumsuz etkilenebilmektedir. Dolayısıyla literatürde çok fazla ele alınmayan politik istikrar-çevre kalitesi ilişkisinin gelecekte önemli güçler olması beklenen N-11 ülkeleri (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam) için araştırılarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çevresel bozulma göstergesi olarak kişi başına metrik ton cinsinden karbondioksit (CO₂) emisyonu, açıklayıcı değişkenler olarak politik istikrar endeksi, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji ve EKC hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla ekonomik büyüme değişkeninin karesi kullanılmıştır. 2000-2015 periyoduna ait verilerle Panel ARDL yöntemiyle yapılan analiz sonuçlarına göre politik istikrar arttıkça çevre kirliliği azalmaktadır. Bunun yanında ekonomik büyüme arttıkça beklenildiği gibi çevre kirliliği artmakta; fakat ekonomik büyüme değişkeninin karesinin çevre kirliliği ile negatif ilişkili olması nedeniyle ekonomik büyümeyle beraber belirli bir eşik değerinden sonra kirlilik azalmaktadır. Bu durum EKC hipotezinin N-11 ülkelerinde geçerli olduğunu ifade etmektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerindeki etkisi ise negatiftir. Diğer ifadeyle yenilenebilir enerji tüketimi arttıkça çevre kirliliği azalmaktadır.

Bir bütün olarak ele alındığında çevre gibi toplumu doğrudan etkileyen bir alanda kamusal politikaların verimliliği politik istikrar ile yakın ilişki içerisinde. Gerek çevre kirliliğini önlemeye yönelik doğrudan önlemler gerekse de vergilendirme kanalıyla dolaylı olarak müdahalelerin etkili olabilmesi karar alma sürecinde kamu otoritesinin istikrarına bağlı olmaktadır. Belirli sektörlerdeki çıkar gruplarının çevre düzenlemesine yönelik politikaları manipüle etmelerinin engellenmesi ve çevre kalitesinin iyileştirilmesi noktasında kamu-sivil toplum kuruluşlarının koordinasyonu özellikle gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin güçlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Bunun yanında N-11 ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelerin üretim yapısı içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarının payı giderek artış gösterse de çevre kirliliğine neden olan enerji tüketiminin payının hâlâ yüksek olduğu görülmektedir³. Böylelikle bu ülkelerde ekonomik büyümeyle çevresel bozulma arasında bir değiş-tokuş ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik büyümenin çevre dostu olabilmesi bu açıdan oldukça önemlidir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji politikalarına yönelik girişimlerin artırılması önem kazanmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

---

³ Dünya Bankası (2021) verilerine göre 2014 yılı itibarıyla fosil yakıt enerji tüketiminin payı Bangladeş'te % 73.76, Mısır'da % 92.92, Endonezya'da % 66.08, İran'da % 99.02, Güney Kore'de % 82.39, Meksika'da % 90.27, Nijerya'da % 18.87, Pakistan'da % 61.58, Filipinler'de % 62.43 Türkiye'de % 89.54 ve Vietnam'da % 69.80 (2013 yılı)'tir. Bunun yanında yenilenebilir enerji tüketiminin nihai enerji tüketimi içerisindeki payına bakıldığında 2015 yılı itibarıyla Bangladeş % 34.74, Mısır % 5.70, Endonezya % 36.87, İran % 0.91, Güney Kore % 2.70, Meksika % 9.21, Nijerya % 86.63, Pakistan % 46.47, Filipinler % 27.45, Türkiye % 13.37 ve Vietnam % 34.99'luk paya sahiptir.

KAYNAKÇA

Alesina, A., Özler, S., Roubini, N. & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic growth*, 1 (2), 189-211.

Aytun, C. & Akın C. S. (2016). Interaction of institutions and environmental degradation. *International Journal of Advanced Research*, 4 (12), 63-70.

Azam, M., Liu, L. & Ahmad, N. (2020). Impact of institutional quality on environment and energy consumption: Evidence from developing world. *Environment, Development and Sustainability*, 23, 1646-1667.

Bernauer, T. & Koubi, V. (2009). Effects of political institutions on air quality. *Ecological Economics*, 68, 1355-1365.

Buitenzorgy, M. & Mol, A. P. J. (2011). Does democracy lead to a better environment? Deforestation and the democratic transition peak. *Environmental and Resource Economics*, 48, 59-70.

Carlsson, F. & S. Lundström (2003). Political and economic freedom and the environment: The case of CO₂ Emissions. *Working Papers in Economics*, 29, 80-94.

Cole, M. A. (2007). Corruption, income and the environment: An empirical analysis. *Ecological Economics*, 62, 637-647.

Erdem, E., Guloglu, B. & Nazlioglu, S. (2010). The macroeconomy and Turkish agricultural trade balance with the EU countries: Panel ARDL analysis. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 4 (1), 371-379.

Ewharieme, W. & Cocodia, J. (2011). Corruption and environmental degradation in Nigeria and its Niger Delta. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 3 (3), 446-468.

Fredriksson, P. G. (1997). The political economy of pollution taxes in a small open economy. *Journal of Environmental Economics and Management*, 33 (1), 44-58.

Fredriksson, P. G. & Svensson, J. (2003). Political instability, corruption and policy formation: The case of environmental policy. *Journal of Public Economics*, 87, 1383-1405.

Gallagher, K. P. & Thacker, S. C. (2008). Democracy, income, and environmental quality. *PERI Working Papers*, 164, 1-27.

Goel, R. K., Herrala, R. & Mazhar, U. (2013). Institutional quality and environmental pollution: MENA countries versus the rest of the world. *Economic Systems*, 37, 508-521.

Grossman, G.M. & A.B. Krueger (1991). Environmental Impacts of a north American free trade agreement. *NBER Working Paper Series*, 1-57.

Habib, S., Abdelmonem, S. & Khaled, M. (2020). The effect of corruption on the environmental quality in African countries: A panel quantile regression analysis. *Journal of the Knowledge Economy*, 11, 788-804.

Koçbulut, Ö. & Altıntaş, H. (2016). İkiz açıklar ve Feldstein-Horioka hipotezi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145-174.

Lau, L. S., Choong, C. K. & Eng, Y. K. (2014). Carbon dioxide emission, institutional quality, and economic growth: Empirical evidence in Malaysia. *Renewable Energy*, 68, 276-281.

- Li, Q. & R. Reuveny (2006). Democracy and environmental degradation. *International Studies Quarterly*, 50, 935-56.
- Liao, X., Dogan, E. & Baek, J. (2017). Does corruption matter for the environment? Panel evidence from China. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 11 (27), 1-12.
- Lisciandra, M. & Migliardo, C. (2017). An empirical study of the impact of corruption on environmental performance: Evidence from panel data. *Environmental and Resource Economics*, 68, 297-318.
- Mak Arvin, B. & Lew, B. (2011). Does democracy affect environmental quality in developing countries? *Applied Economics*, 43 (9), 1151-1160.
- Margolis, J. E. (2010). Understanding political stability and instability. *Civil Wars*, 12 (3), 326-345.
- Olson, M. (1993). Dictatorship, democracy and development. *American Political Science Review*, 87 (3), 567-576.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94 (446), 621-634.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper, No. 1229*.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Purcel, A. A. (2019). Does political stability hinder pollution? Evidence from developing states. *Economic Research Guardian*, 9 (2), 75-98.
- Purcel, A. A. (2020). Environmental degradation and political stability: A comparative study of civil and common law developing economies. *Review of Economic Studies and Research Virgil Madgearu*, 13 (1), 93-113.
- Ramadhan, A. A., Jian, Z. H., Henry, K. K. & Pacific, Y. K. T. (2016). Does political stability accelerate economic growth in Tanzania? A time series analysis. *Global Business Review*, 17 (5), 1026-1036.
- Romuald, K. S. (2019). Democracy and environmental quality: Accounting for transmission channels. *Journal of Economic Development*, 44 (2), 1-27.
- Sachs, G. (2007). *Beyond the BRICs: A look at the next 11. BRICs and beyond*. Goldman Sachs Global Economic Group.
- Sahli, I. & Rejeb, J. B. (2015). The environmental kuznets curve and corruption in the MENA region. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 1648-1657.
- Sinha, A., Gupta, M., Shahbaz, M. & Sengupta, T. (2019). Impact of corruption in public sector on environmental quality: Implications for sustainability in BRICS and next 11 countries. *Journal of Cleaner Production*, 232, 1379-1393.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38 (2), 311-323.
- Tamazian, A. & Rao, B. B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. *Energy Economics*, 32, 137-145.
- Theglobeconomy (2021). 1 Ocak 2021, <https://www.theglobeconomy.com/>.

Tohamy, A. (2018). Democracy and environmental degradation in the MENA region 1972-2015. *Middle East Reasearch Journal*, 47, 1-20.

Winslow, M. (2005). Is democracy good for the environment? *Journal of Environmental Planning and Management*, 48 (5), 771-783.

World Bank (2021). 1 Ocak 2021, <https://data.worldbank.org/indicator>.

Wu, W. L. (2017). Institutional quality and air pollution: International evidence. *International Journal of Business & Economics*, 16 (1), 49-74.

Yahaya, N. S., Mohd-Jali, M. R. & Raji, J. O. (2020). The role of financial development and corruption in environmental degradation of Sub-Saharan African countries. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 31 (4), 895-913.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

X VE Y KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN ETİK İDEOLOJİ ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF ETHICAL IDEOLOGY CHARACTERISTICS OF
GENERATION X AND Y CONSUMERS

Hatice Seçil FETTAHLIOĞLU¹ Çetin ÇILDIR² Nurefşan BİRDİŞLİ³

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
29/12/2020

Kabul:
01/02/2021

İnsanlık tarihi bilişsel, tarımsal ve bilimsel devrimler olmak üzere üç farklı dönemle şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşına kadar bu dönemlerde var olan kuşaklar, tarihsel dönemler şeklinde görülürken, teknolojinin gelişmesi gibi önemli olayların, bu olaylara denk gelen kuşakların düşünce ve davranışlarını etkilemesiyle sosyolojik olarak tanımlanmıştır. Aynı dönemde yaşayan kuşaklarda yer alan her bireyin, ahlaki inançlarının, tutumlarının ve değerlerinin, kişisel etik sistemini oluşturduğu varsayılmıştır. Bu sistem etik ikilemler, ahlaki kararlar ve durumlarda bireylerin eylemleri için çözümler sunmuştur. Bu çözümler temelinde çalışmada değişkenlerin analizinde kullanılacak demografik özelliklerin, kuşaklara ayrılarak incelenmesi yapılırken, tüketicilerin etik ideolojik görüşlerinin analizi ve kuşaklar arasında farklılık olup olmadığı incelenmektedir. Çalışmada nicel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak Google formlar aracılığıyla oluşturulan anket tekniği kullanılmış, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 580 kişiye form gönderilmiş olup sadece 534'ünden geri dönüş alınmıştır. İlk olarak kavramsal çerçeveye uygun bir şekilde çalışmayı oluşturan kavramlar ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın sonraki kısmını araştırma metodolojisi başlığı altında yer alan yöntem ve süreç oluşturmaktadır. Son bölümde ise araştırma sonucu elde edilen verilerin analizi ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik ideoloji, X kuşağı, Y kuşağı, Tüketici.

1 Doçent Doktor, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-9725-213X, sfettahlioglu@hotmail.com.

2 Araştırma Görevlisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6358-7919, cetincildir@gmail.com.

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-5293-3732, nurefsan1120@gmail.com.

Abstract

Article Info

Received:
29/12/2020

Accepted:
01/02/2021

Human history has been shaped by three different periods: cognitive, agricultural and scientific revolutions. While the generations that existed in these periods until the Second World War were seen as historical periods, it was defined sociologically as important events such as the development of technology affected the thoughts and behavior of the generations that coincided with these events. It is assumed that the moral beliefs, attitudes and values of each individual in the generations living in the same period constitute the personal ethical system. This system has provided solutions for ethical dilemmas, moral decisions, and actions of individuals in situations. On the basis of these solutions, while the demographic features to be used in the analysis of variables are analyzed by dividing them into generations, the analysis of the ethical ideological views of consumers and whether there is a difference between generations is examined. The quantitative research method was used in the study. Survey technique created through Google forms was used as data collection technique, 580 people selected with convenience sampling method were sent forms, only 534 of them received feedback. Firstly, the concepts and features that make up the study in accordance with the conceptual framework are mentioned. The method and process under the title of research methodology constitute the next part of the study. The last section includes the analysis and evaluations of the data obtained as a result of the research.

Keywords: Ethic, Ethical ideology, Generation X, Generation Y, Consumer.

1. Giriş

İletişimin en önemli kuralı karşısındakini olduğu gibi kabul etmektir. Ancak çoğu zaman insanlar yaşamının her alanında iletişim kurduğu kişilerden kendisi ile aynı düşünce yapısını ve performansı beklemektedir. Buna göre, aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarında yaşamış, dolayısıyla birbirlerine benzer sorumluluklarla yüklü, günümüz toplumlarını var eden insan toplulukları kuşak olarak adlandırılmaktadır. Sosyolojik tanımlar incelendiğinde, kuşaklar, sosyalleşme sürecinde ortak sosyal, politik, ekonomik vb. olaylardan etkilenmiş, koşullar gereği benzer sorumluluklar yüklenmiş oldukları için ortak değer, inanç, beklenti ve davranışlara sahip gruplar olarak açıklanmaktadır (Humanica, 2019). Kuşak olgusunun tarihsel geçmişı incelendiğinde kuşaklar; Gelenekselciler, Bebek Patlaması, X, Y ve Z Kuşaağı olarak ayrılmaktadır. Kuşakların nitelikleri, önceki kuşaklardan gelen aktarımların bir sonucu olarak şekillendiği varsayıldığından her bir kuşaağın hayatı algılama biçimleri, farklı iletişim tarzlarıyla mevcut yaşam biçimlerini gösteren kendine özgü özellikleri bulunmaktadır (Branding Türkiye, 2020). Bununla birlikte bulunmuş olduğu dönem içerisindeki kuşakta yer alan her bir birey içinde yaşadığı kültürden değerleri öğrenmekte ve davranışlarını buna göre şekillendirmekte, doğru ve yanlışın ne olduğunu kendi bakış açısına göre geliştirmektedir. İdeoloji olarak

adlandırılan bu durum, bireylerin kendi niteliklerini topluma dayatması olarak da tanımlanmaktadır. Etik ise ideolojik görüşlerin toplumda bir arada yaşanılabilmesi adına bireylerin birbirlerinin özgürlüklerini hukuk ile tanınmasıdır. Dolayısıyla etik ideolojiler bir toplumdaki insanların neyin doğru ve neyin yanlış olduğu ile ilgili temel inançları olarak bilinmektedir (Rawwas, 2001).

Bu çalışmada X ve Y kuşağı tüketicilerin etik ideolojik görüşlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak çalışmada yer alan kavramlar açıklanmış, daha sonra konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan bahsedilmiştir. Son olarak araştırma yöntem ve bulgularına yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada X ve Y kuşağı tüketicilerinin, etik ideolojik (idealizm ve relativizm) değişkenleri bulunmaktadır. Bu değişkenleri tanımlamak amacıyla öncelikle bir literatür çalışması yapılmış, ardından araştırmanın hipotezleri ortaya konmuştur.

2.1. Etik ve Ahlak

Etik ve ahlak kavramları toplumsal yaşamın her alanında sıklıkla kullanılmaya ve yaşamın her boyutunda etkili olmaya başlayan iki kavramdır. Bu kavramların doğru ve yerinde kullanılması, araştırmaların, yorum ve analizlerin isabetli olmasını sağlayacaktır. Etik, insan eylemlerinin bilinç düzeyi ile ilgilenmekte olup tutum ve davranışları ortaya çıkaran iradeyi irdelemektedir. Ahlak ise evrensel nitelik taşıyan etik çerçevenin yapı taşlarını oluşturmaktadır (Mahmutoğlu, 2019: 226-228).

Kaya (2019)'a göre etik, toplumun meydana getirmiş olduğu ve savunduğu kuralların hemen hemen tamamını kapsamaktadır. Kısaca genel ahlak olarak tanımlanmaktadır. Ahlak daha çok bireysel davranış kurallarını anlatmaktadır. Ahlak toplumdan topluma ve aynı toplum içindeki farklı gruplar arasında dahi değişiklik gösterebilmektedir (TECH-WORM, 2020).

2.2. Etik İdeoloji

İdeoloji her şeyden önce bir dünya görüşü olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal gerçeklik insanlar için oldukça karmaşıktır ve insanların bu gerçekleri anlayabilmesi, açıklayarak sebepler ve sonuçlar arasında ilişki kurabilmesi, sonucunda kendisine bir rota belirleyebilmesi oldukça zor olmaktadır. Modern çağ ile gündeme gelen “bilgi” anlayışının ürünü olan ideolojiler, seçenekler arasında yol göstererek bireyin tercih yapmasını kolaylaştıran

bir araç olmaktadır (Örs, 2009: 2). Etik ideoloji kavramına göre bireylerin ahlaki konulara yönelik değerlendirmeleri, duyguları ya da davranışları, sahip oldukları kişisel ahlak anlayışından etkilenmektedir. Birçok düşünürün, kanaat önderinin ya da sıradan insanların ahlaki konuları ele alışlarına bakıldığında birbirinden farklı yaklaşımlara sahip oldukları görülmektedir. Bu farklılık, kişisel anlamda benzerlik gösteren bireylerde dahi ortaya çıkabilmektedir. Her bireyin sahip olduğu kişisel etik sistemi, bireylerdeki ahlaki yargıların farklılığını belirlemektedir (Bakır, 2013: 37).

Bu iki kavram sonucunda insanların olaylara etik olarak farklı duyarlılık göstermesi ile etik veya etik olmayan sonuçların ortaya çıkması “etik ideoloji” olarak bilinmektedir. Bireyler benimsedikleri etik ideolojiye dayanarak “idealistler” ve “relativistler” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar.

2.2.1. İdealizm

İdealistlere göre dış dünya bizden bağımsız olarak düşünülmemektedir. Tüm maddi varlıklar, öznenin zihin ideleri olarak görülmektedir. Bilginin tek kaynağı algılarımız olmakta ve bu algılar yalnızca zihnimizde var olan idelerden ibaret olmaktadır. Bunun dışında herhangi bir maddi varlığın varoluşundan söz edilememektedir. Algularımıza ve idelerimize neden olan bir varlığın var olduğunu ve bu varlığın da Tanrı olduğunu öne süren idealizm, bilgiyi zihinsel içeriklerle sınırlamaktadır (Çüçen, 2012: 113). Başka bir görüşe göre, idealizm de mutlak ben, düşünce ve idrak esas olmaktadır. Dolayısıyla özne kendi başına varlık, nesne ise özneye bağlı olarak düşünülmemektedir. Bu nedenle nesnenin kendi başına bir varlık alanı olmamaktadır. O yalnızca gerçek olarak zihinde, düşünce de var olmaktadır. Düşünce dışında bir nesnel gerçeklik var olamaz, dolayısıyla idealizm her çeşit materyalizmin zıddı olarak görülmektedir. İdealizmin en ünlüleri Platon ve Hegel’dir. Platon, varlığın idealardan oluştuğunu, bunların gerçekten var olduğunu ileri sürerken, Hegel bütün varlığın tinsel mahiyetli Geist’in tenselleşmesinden başka bir şey olmadığını savunmaktadır (Topdemir, 2008: 39).

İdealizm, mutlak doğruların olabileceğini savunmaktadır (Turgut, 2002: 14). Bu yaklaşımda, ideal ahlak, ahlaklı olmanın bir kişinin davranışlarına rehberlik ederken zararlı davranışların evrensel olarak yanlışlığını ve bundan sakınılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Singhapakdi vd., 1999: 263). İdealizm boyutuna göre, bireyler doğru eylemlerle her zaman istenilen sonuçlara ulaşabileceklerini savunmaktadırlar (Forsyth, 1980: 175). İdealist bireyler, başkalarına zarar vermenin her zaman önlenebileceğini düşünmekte ve diğer insanlar için

olumsuz sonuçlara yol açacak olan iki seçenek arasında kaldıklarında seçim yapmamayı tercih etmektedirler (Forsyth, 1992: 462).

Mutlakiyetçi ve istisnacılar olarak ayrılmış olan idealist bireylerden mutlakiyetçiler, en iyi sonuç için evrensel ahlak kurallarına uyulması gerektiğini belirtirken, istisnacılar ahlaki kurallara uygun davranışları arzularken, istisnaları hoş görebilmektedirler (Ufuk, 2004: 21).

2.2.2. Relativizm

Etik ideolojilerin bir diğer boyutu olan relativizm ise, bireylerin etik problemlerle karşılaştıklarında evrensel ahlak ilkelerini reddetme eğiliminde oldukları savunulmaktadır (Forsyth, 1980: 175). Felsefi anlamıyla relativizm, öznenen bağımsız olduğunu, özne olsa da olmasa da kendine özgü bir gerçekçilik bulundurduğunu savunmaktadır. Bir diğer adıyla gerçekçilik, aslında günlük yaşamda herkesin içgüdüsel olarak sahip olduğu bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı filozoflara göre, duyularımız varsa bunun nedeni olarak bir gerçeklikten söz edilmektedir. Ancak bu gerçekçilik ile doğrudan ve birebir içinde olunmamaktadır (Topdemir, 2008: 39).

Relativistler, idealistlerden farklı olarak, zihnimiz dışında gerçekten var olan bir dünyayı ve bu dünyanın da gerçekten bilinebileceğini ileri sürmektedir. Bilginin sınırları zihinle sınırlanamaz, bilgi sınırsız bir alana sahip olmaktadır; çünkü bizim dışımızdaki dünyanın sınırları ne kadarsa bilgimiz de o sınırlar dâhilinde yer almaktadır. İdealizmin aksine relativizme göre bilgi, zihinden bağımsız nesnelere bilgisini de kapsamaktadır (Çüçen, 2012: 115).

Relativizm yaklaşımı, ahlak felsefesinde kaynağını şüphecilikten almaktadır. Şüpheciliği benimseyenler, insan aklının kesin ve mutlak bilgilere erişemeyeceğini savunmaktadır (Hançerlioğlu, 2003: 94).

Relativizm de ahlaki bir eylem, duruma ve bireye bağlı olmaktadır. Birey başkaları hakkında yargılarda bulunurken, etik ilkelerden çok içinde bulunulan durumları göz önünde bulundurmaktadır (Forsyth, 1992: 462).

Ahlaki ilkelerin bireysel kişilere göre olduğu ve dolayısıyla evrensel ahlaki standartlar olmadığı için ahlaki inançların tutarlılığının olmadığını ileri süren relativizm savunucuları, hak kavramının bireysel ya da kültürel inançlara bağlı olduğunu eklemektedirler (McDonald, 2010: 448).

Relativistler kendi aralarında duruma göre davrananlar ve öznelciler olarak ayrılmaktadır. Duruma göre davrananlar, ahlaki kuralları reddeder ve en iyi sonucu verse dahi hile yapabilirken, öznelciler ise evrensel ahlak prensiplerini reddetmekte ve etik davranışları kendi bireysel bakış açılarına göre değerlendirmektedirler (Ufuk, 2004: 21).

2.3. Kuşak Kavramı ve X, Y, Z Kuşakları

İnsanlık tarihinin başından günümüze kadar olan süreç içerisinde aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını yaşamış, benzer sıkıntı ve kaderi paylaşmış kişiler topluluğu kuşak olarak ifade edilmektedir (Babaoğlu, 2015: 12). Başka bir tanıma göre kuşak, doğumları yakın dönemlerde gerçekleşen, benzer olay ve toplumsal özelliklere sahip olan bireyler şeklinde ifade edilmektedir. Doğal afetler, salgın hastalıklar, siyasette meydana gelen değişimler veya dönemseller şartlar aynı kuşakta yer alan bireyleri etkilemektedir. Dolayısıyla bu bireyler ortak bir tarihe ve hayat deneyimlerine sahip olmaktadır (Yıldız, 2019: 699). Kuşaklara ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde kuşaklar; geleneksel kuşak, bebek patlaması kuşakđı, X, Y ve Z kuşakđı şeklinde belirlenmektedir. Ancak Z kuşakđının yer almış olduğu tarihler değişiklik gösterebilmektedir. Konu ile ilgili çalışmalar ortaya çıkmaya devam ettikçe kesin tarihler düzeltilebilir. Kuşakların yer almış olduğu tarihler ve kavramların tanımları şu şekildedir:

2.3.1. Geleneksel Kuşak (1925-1945)

“Sessiz Kuşak” olarak da adlandırılmaktadırlar. Bu dönemde televizyon ve otomobil icat edilmiş, seri üretime geçilmiştir. Savaş ve ekonomik buhran döneminde doğan bu kuşak, günümüz büyükanne, babaanne ve dedelerini oluşturmaktadır. Dünyaya gelen en küçük ve kuşaktır ve dönemin en yaşlı üyelerinden oluşmaktadır. Diğer kuşaklara oranla çalışma hayatında daha az yer almaktadırlar. Dünyaya gelen en küçük kuşak olarak, çağın en yaşlı üyelerinden oluşmaktadır (Aygenoğlu, 2015: 7).

2.3.2. Bebek Patlaması (1946-1964)

Dünya savaşının izlerini silmek amacıyla refah politikalarının uygulandığı bu kuşak “Altın Çağ”, aynı zamanda doğum oranlarında artış yaşandığı için “Patlama Çağı” olarak da adlandırılan bu kuşak önemli teknolojik ve ekonomik gelişmelere tanıklık etmektedir (Altuntuğ, 2012: 205). Sadık, dürüst, ilkeli, idealist aynı zamanda bireyci, bohem, asi, kural tanımaz, sanata ve estetiğe değer veren şekilde nitelendirilmekte olup, içinde yaşadıkları dönem gereği tüketim toplumunun etkisine çok dâhil olmadıklarından belirgin ve ayırt edici bir tüketici profili çizmemektedirler. Bunun yerine, kitleseller tüketimin ve geleneksel pazarlama

yaklaşımlarının etkisiyle yoğurulmuş ve sonucunda televizyonu etkili bir iletişim aracı olarak kabul etmişlerdir (Batı, 2018: 145).

2.3.3. X Kuşağı (1965-1979)

Savaş sonrası kapitalist sistemin canlandırılabilmesi için, sosyal devlet inşa edilmiş ve refah ortamı yaratılmıştır. Bu refah artışı ile gelen liberal politikalar sistemde yerini alırken X kuşağı bu dönemde belirsizliklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle “kayıp kuşak” olarak da adlandırılmaktadırlar. Gelecek kaygısı nedeniyle bu kuşak bireyleri çalışmaya, kariyer yapmaya ve çok para kazanmaya odaklanmaktadır (Altuntuğ, 2012: 205). X kuşağının genel özellikleri, statüye sahip olma kaygısının olması, kablolu televizyon ile tanışan ilk kuşak olması, alışveriş tutkunu ve sadakat duygusunun değişken olması şeklinde belirtilmektedir. X kuşağı kendilerini buldukları topluma zıt olarak ifade etmektedir. Değişik giyim tarzları, daha sert müzik zevkleri, değişik yaşayış şekilleri ve sert politik çıkışları ifade ettikleri zıtlığa örnek olmaktadır. Bu kuşağın bireyleri varoluşlarını ve kendilerini diğer kuşaklardan ayıran mal mülk edinme kaygısı, saygın bir mevkie yükselme, para ve sosyalleşme özellikleriyle açıklamaya çalışmaktadır (Mercan, 2016: 62). Bu kuşak, tüketimin kitesellikte bireyselliğe doğru değişim gösterdiği, markaların önem kazanmaya başladığı ve sosyal pazarlama anlayışının da yükselişe geçtiği bir döneme tanıklık etmektedirler (Batı, 2018: 146).

2.3.4. Y Kuşağı (1980-2001)

“Milenyum Kuşak” olarak da tanınmaktadırlar. Y’leri X’lerden ayıran en önemli özellik teknoloji ve tüketimle gönüllü bir ilişki içerisinde olmalarıdır. Özellikle internet kullanımında uzmanlaşmaları sayesinde, çoklu kimlik edinebilmekte, sonuçları önemsemekte, politika ve bürokrasiden uzak durmaktadırlar (Saymaz, 2004). Bu dönem kadınların çalıştığı, çift gelirli hane halklarının ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemin bireyleri sosyal farkındalıkların arttığı, etnik ve kültürel çeşitliklere saygı gibi hızla değişen bir dönemde yaşamışlardır. Bu kuşak diğerlerine göre daha çevreci olmakla birlikte, marka tutkuları da bir o kadar yüksektir (Fırat & Kömürcüoğlu, 2018: 13). Sürekli sorgulayan, irdeleyen ve eleştiren yapısı sebebiyle adını İngilizcede “neden” anlamına gelen “why” kelimesi ile özdeşleşmesinden almaktadır. Y kuşağının üç önemli trende önderlik yaptığı belirtilmektedir (Bugaoğlu, 2020).

(1) Kentleşme: 2050 yılı itibariyle insan nüfusunun %70’i kentlerde yaşıyor olacak. Dolayısıyla Y kuşağının kentsel bir kültürle yetişeceği anlamına gelmektedir.

(2) Deneyim: Y kuşaağı satın alma davranışı gerçekleştireceği zaman deneyime daha çok önem vermektedir.

(3) Ebeveyn rolü: rollerin değiştiiği kadınların daha çok para kazanırken, erkeklerin ev işlerinde daha aktif olduğu görülmektedir.

2.3.5. Z Kuşaağı (2001 ve sonrası)

“Kristal Kuşak” olarak da adlandırılan Z kuşaağı toplumun standart kurallarını kabul etmemektedir. Bu kuşakta yer alan bireylerin bir önceki kuşaklara göre eğitim ve teknolojik olanaklara daha çok sahip olduğu, dolayısıyla evliliklerin de daha geç yapıldığı görülmektedir. Bu kuşaağın bireyleri geleneksel inançları benimseyen, kontrollü, sorumluluk sahibi olan yeni muhafazakârlar olarak bilinmektedirler. Yüksek teknoloji ve bilgi kaynaklarının çok olduğu bir döneme denk geldiklerinden binlerce mesaja maruz kalmaktadırlar (Fırat & Kömürcüoğlu, 2018: 13). Bu kuşakta olanların hızlı ve analitik düşünme yetenekleri olmakla birlikte ekip çalışmalarına yatkın değillerdir ve bireysellik ön plandadır. Özgüvenleri yüksek ve bağımsızlıklarına düşkün bireyler olarak yetişmektedirler (Yıldız, 2019: 700). Y kuşaağına kıyasla sanal alanda daha uzmandırlar. Telefon bağımlısı, uzaktan iletişim kurabilmelerindeki yetenekleri sebebiyle yalnız kalmayı tercih eden, derin duygusal bireyler olarak nitelendirilmektedirler (Mercan, 2016: 65). Z kuşaağı hem tüketimden etkilenen hem de tüketim trendlerini etkileyen profil çizmektedirler. Yeni tüketim trendlerini belirleyecek, teknoloji kullanımında sınırları sonuna kadar zorlayacak gibi görülmektedirler (Batı, 2018: 146).

3. Araştırma Metodolojisi

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın yöntemi ve süreci açıklanmış sonrasında ise toplanan verilerin analizi ve ulaşılan bulguların tartışılmasına yer verilmiştir.

3.1. Konu ile İlgili Yapılan Diğer Çalışmalar

Tüketicilerin etik satın alma davranışları kapsamında yapılan araştırmaların bir kısmı tüketici davranışlarının etik veya etik dışı algılanıp algılanmadığını araştırırken, bir diğer kısım etikle ilgili kararlarını etkileyen faktörler olarak (İdealizm, Relativizm) kavramlarını içeren çalışmalardan oluşmaktadır. Tüketicilerin etik yaklaşımlarını inceleyen çalışmalardan biri olarak Schlenker ve Forsyth (1977) etiğin doğasını psikolojik araştırma bağlamında incelenmiş, 68 sorudan oluşan bir soru formu ile bireysel etik ideolojilerdeki farklılıkları belirlemeye çalışmışlardır. Forsyth (1980) Etik İdeolojilerin Sınıflandırılması (A Taxonomy of Ethical

Ideology) isimli çalışmasını bu araştırmalarına dayandırarak kişisel ahlaki felsefeyi relativizm ve idealizm olarak iki boyutlu kavramlar olarak incelemiştir. Geliştirmiş olduğu etik pozisyon ölçeğinde toplamda 20 ifade bulunmakta olup ilk 10 ifade idealizm boyutunu diğer 10 ifade ise relativizm boyutunu temsil etmektedir.

Özyer ve Azizoğlu (2010)'un aktardığına göre, Forsyth (1980) idealizmi bireylerin başkalarının refahı ile ilgilenmesi, ahlaki yönelimleri bireyin her zaman ve her koşulda başkasından zarar vermektен kaçınması yönünde olması gerektiği şeklinde tanımlamaktadır. Relativizm ise kişilerin kendi ahlaki görüşlerinin evrensel etik kurallarının üzerinde olması gerektiğini ifade etmektedir.

Forsyth ve Nye'nin (1990) 10 maddelik relativizm ve idealizm sorularından oluşan ölçekle psikoloji öğrencileri üzerinde, farklı kişisel ahlak felsefeleri benimseyen bireylerin ahlaki seçimlerini incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada realist bireylerin idealist bireylere göre kendi amaçları uğruna sosyal normları daha fazla ihlal ettiği görülmektedir.

Yazıcı (2010), idealizmi ve relativizmi ölçmek amacıyla araştırmalarda yaygın olarak kullanılan Forsyth (1980)'in Etik Durum Ölçeği (EDÖ)'nin geçerlilik ve güvenilirliğini, lisans öğrencileri üzerine yapılan uygulamayla incelenmiştir. Sonucunda EDÖ'nin Türkçe formuna ilişkin bulgulara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu belirlemiştir.

Özyer ve Azizoğlu'nun (2010) bireylerin demografik özelliklerinin etik tutum üzerindeki etkileri incelenmek amacıyla yapmış oldukları çalışma sonucunda cinsiyet, dini bağlılık ve ebeveynin eğitim durumu bireylerin etik tutumunu etkilerken diğer demografik değişkenlerin bireyin etik tutumunu etkilemediği görülmüştür.

Konu ile ilgili farklı alanlarda da çalışmalar yapılmıştır. Özbek ve Özer (2012), küçük işletme sahiplerinin etik ideolojileri (idealizm/relativizm), etik algıları ve niyetleri arasındaki olası ilişkileri incelemiştir. Dindarlık düzeyi arttıkça idealizm düzeyinin de arttığı dolayısıyla idealistlerin daha dindar oldukları görülmüş ancak dindarlık düzeyi yüksek kesimlerde relativizm düzeyinin azalacağı düşüncesiyle ortaya konan hipotez reddedilmiş, realist bireylerinde etik algıları yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni olarak bireylerin toplumda ortak hareket etmek istemeleri ve gerçek fikirlerini söyleyememelerinden kaynaklandığı düşünülmüştür.

Tüketicilerin pazarlama faaliyetlerine ilişkin ahlak anlayışları, gösterdikleri tepkiler ve bunlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Akyıldız ve Marangoz (2007), tüketicilerden bazıları ahlaki

değerlere uygun davranan firmaların finansal kazançlarını artıracak ya da azaltacak davranışlar gösterirken, diğerlerinin tamamen tepkisiz kaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

ABD’de yapılan araştırmalarda, idealistlerin relativistlere göre daha güvenilir ve dürüst oldukları görülürken (Vitel vd., 2001); Romanya’da yapılmış olan araştırmalar, diğerlerine zarar verici pasif davranışlara, idealistlerin relativistlere göre daha fazla endişe duyduğunu göstermiştir (Al-Khatip vd., 1992).

Kurnaz’ın (2018) çalışmasının bulguları, idealizmin tüketicilerin etik dışı tüketim davranışlarına neden giriştii konusunda açıklayıcı bir rol üstlendiği ifade etmektedir. Kurnaz’ın çalışmasına göre, idealist tüketicilerin etik dışı tüketici faaliyetlerini reddetme olasılıklarının daha fazla olduğu görülürken, relativizmin etik dışı tüketici davranışlarını açıklayamadığı tespit edilmektedir. Böylece, idealist bireylerin daha yüksek etik tutumlara sahip olduğu ve etik dışı tüketici davranışlarına girişme olasılığının en az olduğu grup olarak değerlendirilmektedir.

Palihawadana vd. (2016) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmaya göre, farklı etik ideolojilerin tüketicilerin kurumsal sosyal sorumluluk algıları üzerinde farklı etkilerinin var olduğu; örneğin, idealizm bu algıları olumlu yönde etkilerken, bir başka değişken olarak ele alınan egoizmin etkisinin olumsuz olduğu görülmüştür. Ayrıca, kurumsal sosyal sorumluluk algılarının, idealizm/egoizm ile ürün değerlendirmesi arasındaki ilişkilere tamamen aracılık ettiği belirlenmiştir.

Vitell vd. (1990), 60 yaş ve üstü tüketicilerin etik ideoloji, etik inanç ve Makyavelizm düzeylerini incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında, yaşlı tüketicilerin etik dışı davranışları diğer tüketicilere göre daha az kabul etme eğiliminde oldukları görülürken, Makyavelist olma düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Etik ideolojik görüşleri incelendiğinde ise var olan ahlaki prensipleri reddetmedikleri saptanmıştır.

Türk ve Amerikalı tüketicilerin etik ideolojik görüşlerinin ve Makyavelist eğilimlerinin incelenmiş olduğu Yurtsever’in (1998) çalışmasına göre, Türk tüketicilerin daha az Makyavelist eğiliminin olduğu, etik ideolojik görüş olarak da Türk tüketicilerin idealist olma oranlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada tüketicilerin değerlerini ortaya koyan etik ideolojik görüşlerinin karşılaştırılması ve tüketici davranışlarına yönelik etiksel yaklaşımların belirlenmesi

amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, benzer sosyal ve ekonomik koşullardan etkilenen bireylerin kendilerinden sonra gelen kuşakları etkilediği görüşünden yola çıkarak tüketiciler kuşaklar bazında sınıflandırılmış ve etik ideolojik görüşleri karşılaştırılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri ise şunlardır:

“H1: Kuşaklar ile etik ideolojik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır” “H1a: Kuşaklar ile “idealizm” eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır” “H1b: Kuşaklar ile “relativizm” eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır”

Araştırma sonuçlarında, yeterli sayıda kişiye ulaşamadığı için Z kuşağı ele alınmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın tüm kuşakları genellemesinden ziyade, X ve Y kuşaklarının etik ideolojik görüşleri hakkında bir fikir vermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

X ve Y kuşağı tüketicilerin etik ideolojik görüşlerinin karşılaştırmasının amaçlandığı bu çalışmada, veri toplamada kullanılan anket formunun demografik bilgilere ilişkin kısmı; cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve meslek, aylık gelir gibi sorulardan oluşmaktadır. Kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklindeki 5’li Likert ölçek kullanılarak ölçümleme yapılmıştır. Elde edilen verilere ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılarak bu verilere ait birtakım bulgular tespit edilmiştir. Etik ideolojik görüşleri ölçmede yararlanılan ölçek, Forsyth (1980) tarafından geliştirilen Etik Durum Soru Formu’dur (EPQ= Ethics Position Questionnaire). Ölçek idealizm ve relativizm olmak üzere iki alt boyuttan meydana gelmektedir. İdealizm ölçeği ile ahlaki prensiplerin kabul edilmesine, relativizm ölçeğinde ise evrensel ahlak prensiplerinin reddedilmesine yönelik cümleler yer almaktadır. Bu çalışmada nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nicel araştırmalar, genel eğilimleri analiz etme, grup ve değişkenleri ilişkilendirme amacı ile yapılan araştırmalardır (Creswell, 2017: 16). Veriler SPSS istatistik programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizini test etmek amacıyla Faktör, Frekans, t- testi ve çapraz tablo dağılımlarına yönelik analizler yapılmıştır.

3.4. Araştırma Örneklem Seçimi, Veri Toplama ve Analizi

Araştırmanın ana kütlesini 1979 ve öncesi yıllar arasında doğmuş olan X kuşağı ve 1980-1999 yılları arasında doğmuş olan Y kuşağı oluşturmaktadır. Veri toplama tekniği olarak

Google formlar aracılığıyla oluşturulan anket tekniği kullanılmış, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 580 kişiye form gönderilmiş olup sadece 534'ünden geri dönüş alınmıştır. Ayrıca çalışmada 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanıldığından geriye dönük etik kurul izni gerekmemekte olup, katılımcılardan sözel olarak izin alınmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Araştırmada çevrimiçi ortamda gerçekteşen X ve Y kuşaağı tüketicilerden seçilen örneklemlere ilişkin sosyo-demografik dağılımı Tablo 1'de görölmektedir.

Tablo 1
Demografik Profil

Cinsiyet	F	%
Kadın	102	19,1
Erkek	432	80,9
Toplam	534	100,0
Medeni Durumunuz		
Evli	102	73,0
Bekâr	133	24,9
Dul	11	2,1
Total	534	100,0
Kuşaklar (Doğum Yılları)		
X Kuşaağı (1979 ve Öncesi)	210	39,3
Y Kuşaağı (1980-1999)	324	60,7
Toplam	534	100,0
Eğitim Durumu		
İlköğretim	1	0,2
Ortaokul	4	0,7
Lise	31	5,8
Önlisans	84	15,7
Lisans	309	57,9
Lisanüstü	105	19,7
Toplam	534	100,0
Meslek		
F	%	
Kamu Çalışanı	179	33,5
Serbest Meslek	4	0,7
Özel Sektör Çalışanı	30	5,6
Emekli	208	39,0
Esnaf	2	0,4
Ev Hanımı	14	2,6
İşsiz	22	4,1
Öğrenci	68	12,7
Diğer	7	1,3
Toplam	534	100,0
Aylık Geliriniz		
2000 TL ve Altı	85	15,9
2001-2500 TL	13	2,4
2501-3000 TL	12	2,2
3001-3500 TL	9	1,7

3501-4000 TL	31	5,8
4001-4500 TL	64	12,0
4501-5000 TL	27	5,1
5001 TL ve Üstü	293	54,9
Toplam	534	100,0
Ekonomik durumunuzu nasıl değerlendiriyorsunuz?		
Çok kötü	19	3,6
Kötü	50	9,4
Normal	315	59,0
İyi	138	25,8
Çok İyi	12	2,2
Toplam	534	100,0

Tablo 2 incelendiğinde örnekleme ilişkin demografik bilgiler şu şekildedir: Ankete katılan 534 kişinin çoğunluğu medeni durum olarak bekâr ve cinsiyet olarak erkek katılımcılardan oluşup, %39,3'ü (210 kişi) X Kuşağında, %60,7'si (324 kişi) Y kuşağında yer almaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde %57,9 (309 kişi) oranla çoğunun lisans mezunu oldukları, %39,0'nın (208 kişi) ise emekli olduğu tespit edilmiştir. %54,9 (293kişi) ile katılımcıların aylık gelirlerinin 5001 TL ve üstü olduğu ve %59,0'nın (315 kişi) ekonomik durumlarını normal olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu gelir dağılımına göre Türkiye'nin sosyo-ekonomik göstergelerinin X ve Y kuşaklarına göre ortanın üstü şeklinde bir durum gösterdiği düşünülmektedir.

4.1. Boyutlara İlişkin Ortalamalar

Araştırmanın idealizm ve relativizm boyutlarıyla ilgili verilen cevaplara ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve bu boyutlara ait önermelerin ortalama puan ve standart sapmaları Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2
X ve Y Kuşaağı Açısından Relativizm Boyutları

Önermeler	X kuşaağı		Y kuşaağı		Sig.
	Katılm ıyorum	Katılıy orum	Katılm ıyorum	Katılıy orum	
Etik kapsamında yer alması gereken ve çok önemli bazı prensipler eksiktir.	35,7	42,8	37,3	47,8	0,05
Ahlaki açıdan neyin doğru neyin yanlış olduğu durumdan duruma ve toplumdaki topluma değişir.	43,8	47,2	40,4	50,9	0,631
Ahlaki standartlar bireysel olarak değerlendirilmelidir; bir kişinin ahlaki olarak değerlendirdiği bir şey, bir başkası tarafından ahlak dışı olarak değerlendirilebilir.	43,3	41,9	29,6	60,8	0,00
Farklı ahlaki anlayışlar arasında hangisi daha “doğru” diye bir karşılaştırma yapılamaz.	46,7	33,8	31,8	52,2	0,00
Ahlaki açıdan herkes için geçerli bir ahlak anlayışı oluşturularak neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verilemez, çünkü bir şeyin ahlaki olup olmadığı kişiden kişiye değişir.	41,4	44,8	30,5	55,9	0,02
Ahlaki standartlar sadece bir kişinin nasıl davranması gerektiğini belirten basit kişisel kurallardır ve başkalarını yargılamak için kullanılamazlar	45,7	42,9	34,5	54,3	0,40
İnsanlar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan ahlaki yargılar o kadar karmaşıktır ki, kişilere kendi kişisel ahlaki kurallarını ifade etmelerine izin verilmelidir.	42,4	45,3	40,4	49,4	0,07
Belirli türden davranışları yasaklayan katı bir etik düzenleme oluşturmak, daha iyi insan ilişkileri geliştirmeyi engelleyebilir.	38,1	40,5	41,7	47,2	0,10
Yalan söyleme konusunda hiçbir kural oluşturulamaz, bir yalanın hoş görülüp görülmeyeceği tamamen durumun koşullarına bağlıdır.	36,7	45,7	36,4	56,2	0,01
Bir yalanın ahlaki olup olmadığının değerlendirilmesi, o yalanın hangi koşullar altında söylendiğine bağlıdır	37,6	47,6	36,4	55,3	0,81

İdealizm, bireylere her zaman doğru davranışların yapılmasını vurgulamaktadır. Kişinin zararına dahi olsa doğru eylemi yapmalı, sadece kendi zevk ve mutluluğu için tüketim gerçekleştirmenin yanlışlığını savunmaktadır. Relativist ahlak anlayışına göre ise doğru duruma ve kişiye göre değişmektedir. Önemli olan bireyin menfaatleridir (Aydın, 2009: 45). Etik ideolojik görüşlerin X ve Y kuşakları arasında incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen istatistiksel analiz sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3’te görülmektedir. Tablo 2 ‘de yer alan istatistikler incelendiğinde X kuşaağı tüketicilerin “Ahlaki standartlar sadece bir kişinin nasıl davranması gerektiğini belirten basit kişisel kurallardır ve başkalarını yargılamak için kullanılamazlar” ifadesine katılmadıkları 45,7 ile en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Yine aynı kuşakta yer alan tüketiciler 47,2 ile “Ahlaki açıdan neyin doğru neyin yanlış olduğu durumdan duruma ve toplumdaki topluma değişir” ifadesine katılmaktadır. Y kuşaağında yer alan

tüketiciler ise aynı ifadeye 40,4 oranla katılmadıklarını ifade etmektedir. 60,8 oranla en yüksek ortalamaya sahip olan “Ahlaki standartlar bireysel olarak değerlendirilmelidir; bir kişinin ahlaki olarak değerlendirdiği bir şey, bir başkası tarafından ahlak dışı olarak değerlendirilebilir” ifadesini katılıyorum yanıtını vermiştir.

Tablo 3
X ve Y kuşağı açısından İdealizm Boyutları

Önermeler	X kuşağı		Y kuşağı		Sig.
	Katılmıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	
Bir insan, davranışlarının bir başkasına küçük bir miktar bile olsa kasıtlı olarak zarar vermeyeceğinden emin olmalıdır.	64,3	32,3	60,2	37	0,94
Söz konusu risk ne kadar küçük olursa olsun, başkalarını riske sokmak asla hoş görülmemelidir.	59,1	36,2	51,3	46,6	0,06
Sonucunda nasıl bir kazanç olursa olsun, başkalarına zarar verme ihtimali olan bir davranışta bulunmak her zaman yanlıştır.	65,2	29	65,5	33	0,17
Bir kişi, bir başkasına psikolojik veya fiziksel olarak asla zarar vermemelidir.	70	27,1	68,5	30,5	0,83
Bir insan, bir başkasının onurunu ve refahını herhangi bir şekilde tehdit edebilecek bir davranışta bulunmamalıdır.	74,3	23,3	69,1	30,2	0,19
Bir davranış masum bir kişiye zarar verecekse yapılmamalıdır.	72,4	25,2	71	28,4	0,50
Herhangi bir davranışın gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğine karar verirken, davranışın olumsuz sonuçlarına rağmen sadece olumlu sonuçlarına bakarak karar vermek ahlaki değildir.	61,4	29,1	55,8	40,4	0,06
İnsanların onuru ve refahı her toplumda en çok önem verilen konu olmalıdır.	62,4	32,9	61,1	37	0,45
Bir şeyler kazanmak için başkalarının refahına / huzuruna zarar vermek hiçbir zaman gerekli değildir.	36,7	45,7	36,4	56,2	0,47
Ahlaki davranışlar, en “mükemmel” olarak nitelendirilen ideal davranışlarla doğrudan örtüşen davranışlardır.	44,7	40,5	56,5	38,3	0,00

İdealizm boyutlarının analiz edildiği tablo 3’te ise 65,2 oranla X kuşağı en çok “Sonucunda nasıl bir kazanç olursa olsun, başkalarına zarar verme ihtimali olan bir davranışta bulunmak her zaman yanlıştır” ifadesine katılmazken, 45,7 oranla “Bir şeyler kazanmak için başkalarının refahına / huzuruna zarar vermek hiçbir zaman gerekli değildir” ifadesine katılmaktadır. Aynı ifadeye Y kuşağı da 56,2 oranla katıldıklarını belirtmektedir. Y kuşağı en yüksek ortalama olan 69,1 ile “Bir insan, bir başkasının onurunu ve refahını herhangi bir şekilde tehdit edebilecek bir davranışta bulunmamalıdır” ifadesini katılmıyorum şeklinde yanıtlamıştır.

4.2. t-Testi ve Çapraz Tablo

Kuşaklar ile boyutlara ilişkin ortalamalar arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılmış olan t-testi Sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

X ve Y Kuşakları Açısından Farklılık için t- testi sonuçları

	Kuşak	N	Ort.	S. S	Df.	Sig.T
İdealizm	X Kuşakđı (1979 ve öncesi)	210	2,1100	1,09926	532	0,31
	Y Kuşakđı (1980-1999)	324	2,2451	1,34862		
Relativizm	X Kuşakđı (1979 ve öncesi)	210	2,8562	,95901	532	0,06
	Y Kuşakđı (1980-1999)	324	3,1438	,95907		

Tablo 4’e göre idealizm ($t(533) = 0,31, p < 0,05$)’e göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Buna göre “*H1a: Kuşaklar ile “idealizm” eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır*” hipotezi reddedilmiştir. Relativizm ($t(532) = 0,06, p < 0,05$) göre, X ve Y kuşakları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre “*H1: Kuşaklar ile etik ideolojik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır*” hipotezi kısmen kabul edilirken “*H1b: Kuşaklar ile “relativizm” eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır*” hipotezi kabul edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Soruları, Hipotezler ve Beklenen Sonuçlar

Araştırmaya temel teşkil eden sorulara, hipotezlere ve beklenen sonuçlara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5

Araştırmanın Soruları, Hipotezler ve Gerçekleşen Sonuçlar

Sıra No	Araştırmanın Soruları	Hipotezler	Gerçekleşen Sonuçlar
1	Katılımcıların kuşakları ile etik ideolojik görüşleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?	H1: Katılımcıların kuşakları ile etik ideolojik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır	Kısmen Desteklenmiştir
2	Katılımcıların kuşakları ile “idealizm” düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmak mıdır?	H1a: Katılımcıların kuşakları ile “idealizm” düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır”	Desteklenmemiştir
3	Katılımcıların kuşakları ile “relativizm” düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmak mıdır?	H1b: Katılımcıların kuşakları ile “relativizm” düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır	Desteklenmiştir

4.4. Etik İdeoloji Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Tablo 6’da KMO testinin sonuçları yer almaktadır. Görüldüğü üzere, KMO testi sonucu %93’tür. $0,93 > 0,50$ olduğundan veri setinin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. Bartlett testi de $Sig=0,000$ olduğundan anlamlıdır. Bu demektir ki etik ideoloji için oluşturulmuş olan veri seti faktör analizi için uygundur.

Tablo 6
Etik İdeoloji Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

KMO Testi		0,934
Bartlett Testi	Ki- Kare	6677,565
	Farklılık	190
	Anlamlılık	0,000

5. Sonuç ve Öneriler

Genel olarak kuşakların benzer ekonomik ve sosyal çevre koşullarından etkilendikleri ve değişen çevresel koşulların bir sonraki kuşağın özelliklerini farklılaştırabileceği düşünülmektedir (Göksel & Güneş, 2017: 824). Bu durum çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca tüketiciler, işletmelerden ürün ve hizmet sunmaları dışında sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerini beklerken, tüketim eylemleri ve sonuçlarında da kendileri sorumlu olmaktadır. Dolayısıyla satın alma kararı verirken etik kurallara uygun bir şekilde davranmaları gerekmektedir. Bu kapsamda, X ve Y kuşağının etik ideolojik görüşleri belirlenmiş, bu görüşlerin kuşaklar bağlamında farklılık gösterip göstermediği incelenmiş ve analizler yapılmıştır. Çalışma çevrimiçi ortamda 534 katılımcı için bu temel soruyu irdelemektedir. Anket sorularından ve ölçekten elde edilen bilgiler SPSS' e işlenmiş ve sosyodemografik soruların analizi yapılmıştır. İlk olarak hipotezler kuşaklar arası değer değişimine odaklanmaktadır. Bu hipotezler için kuşaklar arası karşılaştırma yapmamıza olanak sağlayan T- testi yapılmıştır. T-testi ile kuşaklar arasında anlamlı fark olup olmadığı test edilmiştir. Elde edilen sonuç idealizm açısından X ve Y kuşakları arasında bir farklılık olmadığı ancak relativizmin farklılık gösterdiği yönündedir.

İdealizm-relativizm 'de elde edilen değerlerin gösterdiği durum, X ve Y kuşağında yer alan tüketicilerin ideal ahlak anlayışına yüksek oranda bağlı olmasıdır. İdealizm ortalaması relativizm ortalamasından yüksektir. Bu durum karar almada idealist bir tutum içinde olduklarını dolayısıyla etiksel duyarlılıklarının olduğunu göstermektedir. İdealist ahlak

anlayışının ortalaması yüksek olmakla birlikte, elde edilen verilerde relativizm ortalaması da yüksek bir değer almaktadır. Bu bireylerde etik ilkelerini reddetmektedir. X ve Y kuşaağında yer alan tüketicilerin iki zıt değeri içinde barındıran bir yapıda olduğu söylenebilir. Bu da pazarlama araştırmalarında doğru stratejilerin kullanılabilmesi için tüketicilerin tanınması noktasında önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında ulaştığımız 534 kişinin sosyo-demografik yapısal özelliklerinden cinsiyet dağılımı, medeni durumları, yaş dağılımı, kuşaklara göre dağılım, eğitim durumu, meslek grupları, aylık gelirleri, ekonomik durumlarını değerlendirmeleri (Tablo 2) verilmiştir.

Katılımcıların çoğunluğunu Y kuşaağında yer alan erkek bireyler oluşturmaktadır. Çoğunluğu lisans mezunu ve medeni durum olarak bekâr olan katılımcıların ekonomik durumlarını normal olarak değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ilk hipotezi her bir kuşaağın etik ideolojik değerlerinin birbirinden farklılaştığı yönünde kurulmuştu. Kuşaklar arası değerlerin değişimine yönelik hipotezler t-testi açısından ele alınmış ve oluşturulmuştur. Kuşaklar arası etik ideolojiler 'relativizm'- 'idealizm' olmak üzere 2 boyutta değerlendirilmiştir. Bulgular “etik ideolojik görüşler kuşaklar arasında farklılaşır” hipotezini kısmen kabul etmiştir. Y kuşaağının relativizm düzeyinin daha yüksek olması nedeniyle "relativizm kuşaklar arasında farklılaşır” hipotezi desteklenmiştir. Relativizmi benimseyen bireyler mutlak bir doğrunun olmadığını, doğruların bireylere ve toplumlara göre değiştiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda Y kuşaağının yeniliğe açık ve özgürlükçü özelliklere sahip olması daha Relativist bireyler olmalarını açıklayabilir. Bireylerin idealizm düzeylerinin birbirine yakın olması nedeniyle de “idealizm kuşaklar arasında farklılaşır” hipotezi reddedilmiştir (Tablo 3-4).

Son olarak, farklı kuşakların değerleri göz önünde bulundurularak, kuşakların sahip olduğu değerlere saygı gösterilmelidir. Literatürde X ve Y kuşaklarının etik ideolojik görüşleri açısından tutum ve davranış farklılıklarının yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Bu sebeple idealizm ve relativizm boyutları değerlendirilmektedir. Elde edilen analiz sonucunda yeterli sayıda Z kuşaağına ulaşılmadığından çalışmaya dâhil edilmemiştir. Veriler yeniden incelenerek Z kuşaağına yönelik sonuçlar çıkarılmış, yorumlar yalnızca X ve Y kuşaağı üzerinden yapılmıştır. Sonraki çalışmalarda Z Kuşaağı da akademik çalışmaların konusu edilmelidir. Yapılacak tüm çalışmaların ayrıca sebep sonuç ilişkileri bağlamında irdelenmesi araştırmacılara tavsiye

edilmektedir. Bu şekilde ulusal ve uluslararası literatüre daha yüksek katkı verileceği öngörülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, M. & Marangoz, M. (2007). Pazarlama etiğine gösterilen tepkiler ve tüketici ahlak anlayışıyla ilişkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 81-101.
- Al-Khatib, J. (1992). Post-communist consumer ethics: The case of Romania. *Journal of Business Ethics*, 54 (1), 81-95.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşaağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 203-212.
- Aydın, S. (2009). *Bireyci-toplumcu, idealist-relativist ve materyalist eğilimler ile hedonik alışveriş arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Aygenoğlu, K. (2015). *X ve Y kuşaklarının kurumsal iş hayatında insan kaynağı açısından stratejik yönetimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Babaoğlu, B. (2015). *Turizm sektöründe çalışanların kuşak farklılıklarına olan algulamaları ve bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bakır, U. (2013). Reklamda cinsellik ve tüketici: Bireysel ahlaki ideolojinin reklamda cinselliğin kullanımına yönelik tutumlara etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3 (1), 32-48.
- Batı, U. (2018). *Tüketici davranışları*. Alfa Basım Yayım.
- Bugaoğlu, T. (2013). Edalman'dan Y kuşaağının gelecek analizi. 10 Ekim 2020, http://www.halklailiskiler.com.tr/Edalmandan_Y_kusaginin_gelecek_analizi.php.
- Creswell, J.W. (2017). *Educational research*. Pearson Education.
- Çüçen, A. K. (2012). *Felsefeye giriş*. Sentez Yayın.
- Fırat, A. & Kömürcüoğlu, F. (2018). Kuşakların satın alma kararı vermelerinde etkili olan nedenler ve duygular. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar*, 6 (1), 9-25.
- Forsthy, D. R. (1980). A taxonomy of ethical ideologies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (1), 175-184.
- Forsyth, D. R. & Nye, J. L. (1990). Personal moral philosophies and moral choice. *Journal of Research in Personality*, 13, 205-221.
- Forsyth, D. R. (1992). Judging the morality of business practices: The influence of personal moral philosophies. *Journal of Business Ethics*, 11 (5), 461-470.
- Gümüş, G. (2018). Kuşak nedir? 13 Ekim 2020, <https://www.brandingturkiye.com/x-y-z-kusaklari-hakkinda-birdegerlendirme-turkiyede-kac-kusak-bir-arada-yasiyor/>.
- Güneş, G. & Göksel, A. (2017). Kuşaklar arası farklılaşma: X ve Y kuşaklarının örgütsel sessizlik davranışı bağlamında analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 807-828.
- Hançerlioğlu, O. (2019). *Düşünce tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Kaya, A. (2019). Etik nedir? Etik ve ahlak arasındaki fark nedir? 13 Ekim 2020, <https://www.techworm.com/etik-nedir-etik-ve-ahlak-arasindaki-fark-nedir-kisaca/>.
- Kurnaz, M. S. (2018). *Tüketici davranışlarında etik boyut: Tüketici etiği ve belirleyicileri üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

- Mahmutoğlu, A. (2019). Etik ve ahlâk; benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81, 226-250.
- McDonald, G. (2010). Ethical relativism vs absolutism: Research implications. *European Business Review*, 22 (4), 446-464.
- Mercan, N. (2016). X, Y ve Z kuşağı kadınların farklı tüketim alışkanlıklarının modern dünyada inşa edilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 59-70.
- Örs, H.B. (2009). Postmodern dünyada ideolojinin dönüşümü. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, 1-12.
- Özbek, V. & Özer, G. (2012). Küçük işletme sahiplerinin dindarlık düzeyleri, etik ideolojileri ve algıları arasındaki ilişkiler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (27), 169- 188.
- Özyer, K. & Azizoğlu, Ö. (2010). Demografik değişkenlerin kişilerin etik tutumları üzerindeki etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 59-84.
- Palihawadana, D. (2016). Effects of ethical ideologies and perceptions of csr on consumer behavior. *Journal of Business Research*, 69, 4964-4969.
- Rawwas, M. (2001). A typology of international consumer's ethical beliefs. *International Marketing Review*, 18 (2), 188-209.
- Saymaz, İ. (2004). Liseli olmak zor zenaat. 24 Eylül 2020, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/liseli-olmak-zorzenaat-1-710374/>.
- Schlenker, B. R. & Donelson. R.F. (1977). On the ethics of psychological research. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13 (4), 369-396.
- Singhapakdi, A., Rawwas, M. Y., Marta, J. K. & Ahmed, M. I. (1999). A cross-cultural study of consumer perceptions about marketing ethics. *Journal of Consumer Marketing*, 16 (3), 257-272.
- Sönmez, A. (2005). *Tüketicilerin yaş kuşaklarına göre marka aşkı, marka faydası, marka kişiliği ve marka sadakati hakkındaki değerlendirmeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Topdemir, H.G. (2008). *Felsefe*. Pegem Akademi.
- Turgut, İ. (2002). *Eğitim ve etik*. Kaan Yılmaz Matbaası.
- Ufuk, H. (2004). *Tüketici davranışlarının etik boyutu ile bireysel değişkenler ve yaşam tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi: Ankara Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Vanmeter, R., Grisaffe, D.B., Lawrence, B.C. & Roberts, J.A. (2012). Generation Y's ethical ideology and its potential workplace implications. *Journal of Business Ethics*, 117, 93-109.
- Vitell, S. J., Singhapakdi, A. & Thomas, J. (2001). Consumer ethics: An application and empirical testing of the Hunt- Vitell theory of ethics. *Journal of Marketing*, 18 (2), 3736-3761.
- Vitell, S. J. (2003). Consumer ethics research: Review, synthesis and suggestions for the future. *Journal of Business Ethics*, 43, 33-47.
- Yazıcı, A. & Yazıcı, S. (2010). Etik durum ölçeği'nin geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8 (4), 1001-1017.
- Yıldız, A. (2019). X, Y ve Z Kuşağı tüketicilerin nomofobi özelliklerinin karşılaştırılması: Adıyaman ili üzerine bir uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (32), 605-726.

***Fettahloğlu, H. S. vd. / X ve Y Kuşağı Tüketicilerin Etik İdeoloji
Özelliklerinin Karşılaştırılması***

Yurtsever, G. (1998). The ethical beliefs of Turkish consumers. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13 (11), 135-146.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

SOSYAL YENİLİKÇİLİK VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ: ELAZIĞ İLİ KAMU ÇALIŞANLARI ÖRNEKLEMİ

RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INNOVATION AND COMPETITIVENESS:
SAMPLE OF PUBLIC EMPLOYEES IN ELAZIG PROVINCE

Mehmet KARAHAHAN¹

Sait PATIR²

Celal SİRACOĞLU³

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
28/01/2021

Kabul:
14/02/2021

Sosyal yenilikçilik, dünyada sürdürülebilir bir yaşam sağlamak üzere; kültür, ekonomi, çevre gibi sosyal konulara odaklanan ve bunlarla ilgili sorunlara toplumsal çıkarları gözeterik yenilikçi çözümler üretmektir. Sosyal yenilikçilik, sosyal sorunların çözülmesinde ve toplumdaki her bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında, yeni fikirlerin yaşama geçirilmesi ile öncelikle bireyler ve grupların yaşamlarında bir fark oluşturmayı, daha geniş anlamda toplumsal değişimi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Yaşanan hızlı değişimlere ayak uydurmak, rakiplere karşı rekabet avantajı kazanmak ve bu avantajı sürdürebilmek için yeni yollar aranmaktadır. Günümüzde bu avantajı sağlayan araçlardan birisi olarak kabul edilen sosyal yenilikçilik kapasitesi, rekabet gücünü artırmada kullanılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, bölgesel kalkınmanın önemli dinamiklerinden birisi olan sosyal yenilikçilik düzeyini artırarak rekabet üstünlüğü elde edebilmek amaçlanmıştır. Çalışmaya bilgi sağlamak üzere Elazığ ilinde çalışan kamu personelinden basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 360 kişilik örneklem gruba yüz yüze bir anket uygulanması yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; kamu çalışanlarının sosyal yenilikçilik seviyesi beş üzerinden ortalama 3,94 puan olarak hesaplanmış ve bu ortalama ile kamu personelinin sosyal yenilikçilik seviyesinin oldukça iyi olduğu ve konuyla ilgili faaliyet ve etkinliklere katılanların sosyal yenilikçilik düzeylerinin arttığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal yenilikçilik, Sosyal değişim, Rekabet gücü.

¹ Doçent Doktor, Fırat Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-0402-0020, m.karahan@firat.edu.tr.

² Profesör Doktor, Bingöl Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-1592-1094, spatir@bingol.edu.tr.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8922-9199, celalsiracoglu@hotmail.com.

Abstract

Article Info

Received:
28/01/2021

Accepted:
14/02/2021

Social innovation, in order to ensure a sustainable life in the world; is to produce innovative solutions focusing on social issues such as culture, economy and environment and taking into consideration the social interests to the problems related to these. Social innovation aims to make a difference in the lives of individuals and groups and to realize social change in a wider sense through the implementation of new ideas in life, in solving social problems and meeting the needs of every individual in the society. New ways are sought to keep up with the rapid changes experienced, to gain a competitive advantage against competitors and to maintain this advantage. Today, social innovation capacity, which is considered as one of the tools providing this advantage, is used to increase competitiveness. In this study, it is aimed to gain competitive advantage by increasing the level of social innovation, which is one of the important dynamics of regional development. In order to provide information for the study, a face-to-face questionnaire was applied to a sample group of 360 people selected via simple random sampling method from public personnel working in Elazig province. According to the results obtained from the study; the social innovation level of civil servants is calculated as 3.94 points out of five, and with this average, it is evaluated that the social innovation level of public personnel is quite good and accordingly, the province has a competitive advantage over its neighbour's.

Keywords: Social innovation, Social change, Competition power.

1. Giriş

Sosyal yenilikçilik kavramı, sağlıklı bir yaşamı sürdürülebilir kılmak için kültür, ekonomi ve çevre gibi sosyal konulara odaklanan ve bu konularda karşılaşılan sorunlara toplumsal çıkarları gözönünde bulundurarak yenilikçi çözümler bulmak üzere kullanılmasıdır. Bu manada, yeni kavramın ve kapsamın belirlenmesi, sosyal yenilikçilik ve rekabet gücü ilişkisinin ortaya çıkarılmasıyla ilgili araştırmaların yapılması, günümüzde hayati derecede önem kazanmış ve araştırmacıların yoğun ilgisini çekmiştir. Sosyal yenilikçilik, ilk hedefi “sosyal” olan kurumlar yoluyla yayılan ve genişletilen, sosyal ihtiyaçları karşılamak amacıyla harekete geçirilen yenilik faaliyetleri ve hizmetleri anlamına gelmektedir (Mulgan, 2006: 146). Sosyal yenilikçilik yeni fikirler, yeni stratejiler ve uygulamaları içeren bir süreçtir. Sosyal yenilikçilik; sosyal sorunların çözülmesinde ve toplumdaki her bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında, yeni ve yaratıcı fikirlerin yaşama geçirilmesi ile öncelikle bireyler ve grupların yaşamlarında bir fark oluşturmayı, daha geniş anlamda toplumsal düzeyde bir değişim gerçekleştirmeyi ve bu değişimin yönünü belirlemeyi hedeflemektedir (Özmete, 2013).

Dünyanın dört bir yanındaki işletmeler, yaşanan hızlı değişimden yararlanmak ve rakiplerine karşı rekabet avantajı kazanmak ve bu avantajı sürdürebilmek için performanslarını

artırmanın yeni yollarını aramaktadır. İşletmelere bu avantajı sağlayan araçlardan birisi olarak kabul edilen yenilikçilik kapasitesi, günümüz işletmelerinin rekabet gücünü ve performansını artırmada kullanılmaktadır (Kalyar, 2012). Firma düzeyinde, endüstri düzeyinde, ulusal ve uluslararası düzeyde ele alınabilen rekabet gücü; piyasa başarısıyla insanların yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Başarı düzeyinin belirleyicileri, işletmelerde daha fazla istihdam sağlanması, gelir düzeyinin yükselmesi, mal ve hizmetlerin daha fazla yaygınlaştırılmasıdır. Gelir düzeyinin artırılmasıyla birlikte hayat kalitesinin artması ve bunun ülke çapında yaygın hale getirilmesidir. Bununla birlikte rekabet gücü açıkça bir sektörün diğer ülkelerin sektörlerine göre daha fazla gelir ve istihdam oluşturma kuvvetidir. Rekabet gücü, genel olarak firmanın pazardaki payını, kar edebilirliğini ve büyüme kuvvetini önceki seviyesine göre daha fazlalaştırmasıdır. Bu durumun ülkeye kazandırdığı, firmaların sayı ve etkinliğinin daha da fazlalaşması, bunun yanı sıra uluslararası piyasalarda ülkenin daha güçlü konuma gelmesi, ülkenin uluslararası ekonomik, sosyal ve siyasal gücünün artmasıdır (Karahana, 2016: 45).

Yeniliğe dayalı rekabet düzeyinde işletmelerin daha fazla yenilik yaptığı bir ekonomik yapı oluşmakta, pazarda katma değeri yüksek ürünlerin oranı yükselmekte, toplumun yaşam kalitesinin artışıyla birlikte talep artışları yaşanmaktadır. Bu durumda işletmeler, yeniliğin etkisiyle daha fazla teknoloji kullanma eğilimi göstermekte, yeni pazarlara yönelmekte ve yeni rekabet stratejileri geliştirmek suretiyle rekabet seviyelerini korumak ve geliştirmek istemektedirler (Erkut & Albayrak, 2010). Rekabet gücü günümüz değişen ekonomik yapısı içinde giderek önemi artırmakta, işletmeler kadar kentler ve bölgeler de rekabet üstünlüğü elde etme gayretiyle daha kârlı şirketleri, nitelikli işgüçlerini, daha fazla gelir kazandıran yeni faaliyet alanlarını tasarlamaya gayret etmektedirler. Bu sürecin daha iyi tanımlanabilmesi ve değerlendirilebilmesi için tüm rekabetin seviyelerine yönelik geniş araştırmalar yapılmalı ve çalışma sonuçlarının tartışılmasına önemli derecede ihtiyaç vardır. Burada unutulmaması gereken önemli bir konu, hedeflenen rekabet düzeylerine uygun stratejilerin belirlenmesi ve her rekabet düzeyinin diğerleriyle ilişkilerinin tanımlanmasıdır.

Bu bağlamda yapılan çalışmada, önemli bir rekabet aracı olarak kabul edilen sosyal yenilikçiliğin rekabet gücüne pozitif yönde sağladığı katkıları ve bölgesel rekabette bir adım daha önde olabilmek için atılması gereken adımları belirleyebilmek amacıyla böyle bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir. Çalışma, ülkemizde özel sektörün oldukça zayıf olduğu doğu Anadolu bölgesi illerinden birisi olan Elazığ ilinde yapıldığından, bölgesel kalkınmada daha etkin rol oynadığı kabul edilen kamu sektöründen seçilen örneklem bir grup üzerinde

yapılmıştır. Böylelikle, ilde görev yapmakta olan kamu personelinin mevcut sosyal yenilikçilik seviyeleri ve karşılaştıkları sorunlar da belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmacılar tarafından hazırlanan anket, Elazığ ili ve ilçelerinde görev yapmakta olan kamu personelinin rastgele yöntemle belirlenen örneklem gruba yüz yüze uygulanmış ve elde edilen bulguların istatistiksel analizleri yapılarak yorumları aşağıda sunulmuştur. Çalışmanın son kısmında, elde edilen bulgulara göre kamu çalışanlarının sosyal yenilikçilik kültürünün artırılması ve yaygınlaştırılabilmesini sağlamak üzere neler yapılabileceği konusunda öneriler geliştirilmiş ve böylelikle bölgesel rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Sosyal yenilikçilik kültürünün artırılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasına ilişkin yapılan geniş literatür araştırması sonucunda tespit edilen uygulamalı çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar aşağıda özetle sunulmuştur.

Gössling ve Rutten (2006), yaptıkları çalışmada yapılan yenilik faaliyetlerinin GSYH'nin artırılması, kültürel zenginliğin artırılmasını, bireylerin yeteneklerinin geliştirilmesini ve bölgede nüfusun yoğunlaşmasını olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmada, AB ülkelerinin ulusal ve bölgesel verileri lineer regresyon modeliyle analiz edilmiş ve analiz sonucunda, GSYH'nin gelişimi dışındaki faktörlerin yenilikçiliğe pozitif etki yaptığı ileri sürülmüştür.

Erkut ve Albayrak (2010), rekabet gücü ile yenilikçilik arasındaki ilişkiyi tanımlamak amacıyla yaptıkları çalışmada; rekabet gücü yüksek olan bir bölgede, orta ve ileri teknoloji düzeyinde ve yenilikçilik potansiyeli bulunan otomotiv sektörünü incelemişlerdir. Çalışma alanı, İstanbul ile Doğu Marmara Bölgesi'nden seçilen Kocaeli, Sakarya ve Bursa illeri olup, bu illerde otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmalarda anket uygulaması yapılmıştır. Bölgenin rekabet gücüne etki eden faktörler analizler sonucu tespit edilmiş ve rekabet gücü ile yenilikçilik arasındaki ilişki de regresyon analiziyle araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; yenilikçiliğin rekabet gücünü pozitif yönde etkilediği, bununla birlikte yenilikçilik stratejileri, rekabet stratejileri ve çevre faktörlerinin de rekabet gücünü etkilediği tespit edilmiştir.

Işık ve Kılınç (2012), yaptıkları çalışmada; gelişmiş ülkeleri yenilik-güdümlü, gelişmekte olan ülkeleri ise yatırım güdümlü ekonomiler olarak belirlemişlerdir. Çalışmada,

yenilikçilik ve ekonomik kalkınma arası ilişki, bu ilişkiyi açıklayan yaklaşımlar ve göstergeler, AB ülkeleri ve Türkiye özelinde incelenmiştir. Çalışma sonucunda, iktisadi kalkınma ile yenilikçilik arasında pozitif korelasyon belirlenmiş, üst düzeyde kalkınmış ülkeler yenilik-güdümlü, en alt seviyede olan ülkeler faktör güdümlü, diğer ülkeler ise yatırım güdümlü ekonomiler olarak adlandırılmıştır.

Cajaiba-Santana (2014), gelecekte yapılacak yenilik çalışmalarına ışık tutmak amacıyla yaptığı çalışmada; sosyal yenilikçiliği toplumsal değişime öncülük eden yeni sosyal uygulamalar olarak tanımlamış, kurumsal yapılanma teorilerini temel alarak sosyal değişimin itici gücü olan sosyal yeniliğe yeni bir kavramsal çerçeve sunmuştur. Çalışmada, yenilikçilik literatüründe henüz tartışılmayan yeni bir kavramın keşfedilmesinin yolları aranmakta, sosyal yenilikçiliğin oluşum süreçleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, sosyal yenilikçilik kavramının bir tek bakış açısına göre değil, karmaşık süreçlerin açıklandığı ve farklı yaklaşımlara göre genel bir tanımlamasının yapılmasıdır.

Çakın ve Özdemir (2015), yaptıkları çalışmada bölgesel kalkınma ve bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesinde, Ar-Ge, yenilik ve bilgiye dayalı faaliyetlerin önem kazandığı ifade edilmiştir. Ülkeler de ekonomik büyümenin en önemli unsurunun yenilikçilik olduğunu anlatılmış ve Ar-Ge yatırımlarına daha fazla kaynak ayrılması gerektiği ileri sürülmüştür. Çalışmada, temel Ar-Ge ve yenilik göstergeleri dikkate alınarak, Türkiye’de istatistikî bölge birimleri sınıflaması Düzey 1’de yer alan 12 adet bölgenin 2010, 2011 ve 2012 yıllarındaki yenilik performansları değerlendirilmiştir.

Aydın ve Oral (2016), yaptıkları çalışmada yenilikçiliğin küresel rekabetteki önemine vurgu yapmış ve bu çerçevede yenilikçiliğin kökenlerini oluşturan sanayi toplumu ve bilgi toplumunun ortaya çıkışı, yenilikçilik, firmaların yenilikçilikteki rolüne değinilmiştir. Çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerin yüksek teknoloji ürün ihracatları veri olarak alınmış ve bu verilere göre, sanayi toplumu-bilgi toplumu olarak nitelenen batı ülkeleri ve 1980’li yıllardan itibaren yüksek büyüme hızı yakalayan Doğu Asya ülkelerinin yenilik ve rekabet gücü açısından daha ileri seviyelerde olduğu ileri sürülmüştür.

Kazançoğlu ve Dirsehan (2016), Seferihisar’da yapılan araştırmada Türkiye’nin ilk “sakin şehir” unvanlı ilini örnek olay olarak incelemişlerdir. Seferihisar’ın sakin şehir unvanını aldıktan sonra, ne tür sosyal yenilikler yaşadığı, şehrin ekonomisiyle birlikte sosyal yapısında

meydana gelen değişiklikler ve bu değişimlerin bölge halkının gelişimine, kalkınmasına etkileri ve sosyal yeniliğin bu süreçteki fonksiyonu ve gücünü ayrıntılı olarak incelemişlerdir.

Kerimoğlu ve Sözer (2017), yaptıkları çalışmada Türkiye'nin düzey 2 bölgesinin rekabet edebilirliğini, bununla ilgili önceden yapılan çalışmalardan faydalanarak ekonomik, fiziksel, sosyal çevre ve insan sermayesi başlıklarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda; Türkiye'nin rekabetçiliğini etkileyen “güçlü ekonomik yapı” ve “insan sermayesi” gibi iki temel bileşen ortaya çıkarılmış, bölgesel rekabetçilik potansiyellerinin, güçlü bir ekonomik yapı inşa etmek için gereken özel sermaye, yenilikçi yapı ve insan sermayesine bağlı olduğu ileri sürülmüştür.

Yavuzaslan (2017), yapmış olduğu çalışmada AB'nin sosyal entegrasyon çalışmalarını, yenilik politikası ve sosyal yenilik çalışmaları kapsamında incelemiş, AB'nin sosyal bütünleşmeyi sağlama amacına kavuşması için yenilikçi bir anlayışa gerek olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Çalışmada, AB'nin bütünleşme sürecinde yaşadığı sorunları çözmek üzere çağdaş bir yöntem olan sosyal yenilikçiliğin kullanılabilceğini örneklerle anlatılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, AB ülkelerinde gerçekleştirilen sosyal yeniliklerin, üye ülkelerin birbirleri arasındaki refah seviyesi farklarını azaltmada ve sosyal entegrasyonu sağlamada oldukça yararlı olacağını ileri sürmüştür.

Chueri ve Araujo (2018), yaptıkları çalışmalarında sosyal yenilikçilik projelerinin geliştirilmesinde kullanılan son teknikleri belirlemek amacıyla bir literatür çalışması yapmışlardır. Çalışmada, mevcut 576 araştırmadan 28 makale seçilmiş ve değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışmada, sosyal yenilik projelerinin geliştirilmesiyle ilgili sistematik bir literatür haritalama metodu uygulanarak proje çalışmaları analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; sosyal yenilik geliştirme süreçlerinin fikirden-uygulamaya ve ölçeklenebilirliğe kadar tam olarak tanımlanamadığı, yöntem ve araçların kullanımının, uygulama sonuçlarının eksik olduğu ve kuruluşların yeteneklerini nasıl geliştirdiği konusunda çok sınırlı bilgilere ulaşıldığı ifade edilmiştir.

3. Araştırmanın Amacı, Yöntem ve Kapsamı

3.1. Araştırmanın Amacı

Çalışma, örgütsel başarıyı olumlu yönde etkileyen ve zamanımızın önemli rekabet araçlarından biri olan sosyal yenilikçiliğin kamu çalışanlarınca benimsenmesi ve

farkındalığının artırılarak bölgesel rekabet gücünün yükseltilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmayla kamu personelinin farkındalık düzeyleri belirlenerek eğitim yoluyla daha üst seviyelere çıkarılması için neler yapılması gerektiği ve bununla birlikte yapılan uygulamalarda sıklıkla karşılaşılan sorunların belirlenmesi hedeflenmiştir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Yapılan çalışmanın evreni Elazığ il ve ilçelerinde görev yapmakta olan kamu çalışanları olup, bu evrenden farklı kurumlarında görev yapan 360 kamu çalışanı örneklem olarak alınmıştır. Örnekler rastgele yöntemle seçilmiş ve bunlar Elazığ ilinde görev yapmakta olan kamu çalışanlarının tamamını temsil ettiği varsayılmıştır. Çalışmada kullanılan anket uygulaması, 2019 yılı Eylül-Ekim ayında yapılmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Yapılan çalışmada yüz yüze anket yöntemiyle veriler toplanmış, anketin hazırlanırken daha önceki araştırmalarda kullanılan anketler incelenmiş (Eren, 2010; Aksay, 2011; Özdemir ve Ar, 2015), uzman görüşüne başvurulmuş ve bu bilgiler ışığında yeni bir anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan bu ankette, çalışanların demografik özellikleri ve kamu çalışanlarının sosyal yenilikçilik seviyelerini belirlemeye yönelik iki bölüm mevcuttur. Anket sorularının cevaplandırılması için katılımcılara beşli likert tipi seçenekler verilmiş ve cevaplar MS Excel ortamında sosyal yenilikçilik puanına dönüştürülerek değerlendirilmiştir.

Hazırlanan ankette otuz sekiz soru vardır. Bu soruların sekiz tanesi katılımcıların demografik bilgilerini, otuz adedi ise sosyal yenilikçilik seviyesini ölçen sorular olup bu otuz madde için hesaplanan Alfa güvenilirlik katsayısı 0,90 olup, elde edilen bu katsayıya göre ölçeğin güvenilirliğinin çok iyi olduğuna karar verilmiştir. Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak istatistiksel analiz ve yorumları yapılmıştır.

3.4. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirmeler

Araştırmaya katılan kamu personelinin 2019 yılı Eylül-Ekim aylarında elde edilen bulgular istatistiksel analizlerden (yüzde, frekans, aritmetik ortalama, standart sapma, t testi ve F testi) geçirilerek sonuçlar; kamu personelinin demografik bulguları ve sosyal yenilikçilik seviyeleri başlıkları altında aşağıda yorumlarıyla birlikte sunulmuştur.

3.4.1. Kamu Çalışanlarının Demografik Özellikleri

Elazığ ili sınırları içinde görev yapan kamu personelinden rastgele yöntemle seçilen 360 kişilik örneklem grubunun demografik bilgileri, frekans ve yüzde istatistik analizlerine göre hesaplanmış ve aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların %34(122) kadın, %66(238) erkek, çoğunluğu erkektir. Yaş durumuna göre dağılımları; %48(173) 31-40 yaşlarında, %33(119) 18-30 yaşlarında, %55(15) 41-50 yaşlarında, %11(3) 51-60 yaşlarında, %2(1) 61 ve daha fazla yaşlarda, çoğunluğu 31-40 yaşlarında yani orta yaşlardadır. Eğitim durumlarına göre dağılımları, %51(183) lisans mezunu, %22(79) ön lisans mezunu, %18(65) lise mezunu, %7(24) lisansüstü, %2(9) ilkokul mezunu, çoğunluğu lisans mezunudur.

Tablo 1
Kamu Personelinin Demografik Bilgileri

		F	%
Cinsiyet	Kadın	122	34
	Erkek	238	66
Yaş	18-30	119	33
	31-40	173	48
	41-50	55	15
	51-60	11	03
	61 ve üstü	02	01
Eğitim Durumu	İlköğretim	09	02
	Lise	65	18
	Ön lisans	79	22
	Lisans	183	51
	Lisansüstü	24	07
Hizmet süresi	0-5	139	39
	6-10	127	35
	11-15	53	15
	16-20	17	05
	21 ve üstü	24	06
Faaliyetlere Katılım	Evet	61	17
	Hayır	299	83
Ders Kurs Alma	Evet	27	08
	Hayır	333	92
	Toplam	360	100

Kamu çalışanlarının hizmet sürelerine göre dağılımları; %39 (139) 0-5 yıl, %35 (127) 6-10 yıl, %15 (53) 11-15 yıl, %7 (24) 21 yıl ve üstü çalışanlar olup, çoğunluğu 0-5 yıl arasında çalışanlardır. Araştırmaya katılanların sosyal yenilikçilikle alakalı eğitim, ders veya kurs alma durumlarına göre dağılımları; %92 (333) hayır, %8 (27) evet aldım şeklinde olup, konuyla ilgili herhangi bir faaliyet veya etkinliğe katılma durumları ise; %83(299) hayır, %17 (61) evet katıldım şeklindedir.

3.4.2. Çalışanların Sosyal Yenilikçilik Düzeyleri

Anket uygulamasına katılan kamu personelinin sosyal yenilikçilik düzeyleri; ankete verdikleri cevaplara göre (5’li likert seçeneklerinin aritmetik ortalaması) beş tam puan üzerinden ortalama 3,94 puan olarak hesaplanmış ve bu ortalama, kamu personelinin sosyal yenilikçilik seviyesinin oldukça iyi olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Daha sonra anket sorularına verilen tüm cevaplar, bu ortalama puan ile karşılaştırılmış, standart sapmaları hesaplanmış ve yorumlamaları yapılmıştır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının hiçbir çıkar beklemeden çevresindekilere yararlı olmak ($\bar{X}=4,52$; $s=0,78$) istedikleri, sürdürülebilir bir sosyal gelişim sağlamak için öncelikle zihinlerinin değiştirilmesi gerektiğine ($\bar{X} = 4,52$; $s=0,78$) inandıkları yorumu yapılmıştır.

Araştırmaya katılan çalışanların sosyal ihtiyaçlarını karşılama ve sorunları çözmeye yeni teknolojileri kullanmak gerektiği ($\bar{X}=4,44$; $s=0,80$), sosyal konularda empati yapma ve başkalarına yardım etme düşüncesine katıldıkları ($\bar{X}=4,44$; $s=0,72$), sosyal yenilikçiliğin bilhassa gelişmekte olan ülkelerde daha önemli olduğu ($\bar{X}=4,39$; $s=0,94$) yorumları yapılmıştır.

Uygulamaya katılanların, toplumsal yaşam düzeyini yükseltmek için sosyal içerikli yeni ürün/hizmet geliştirmek istedikleri ($\bar{X}=4,35$; $s=0,82$), fikirlerinin her zaman başarılı olmayabileceğine ve hata yapabileceğini kabul ettikleri ($\bar{X}=4,33$; $s=0,84$), uzun süreli sağlıklı ve sorunsuz bir ekonomik ortam oluşturmak için sosyal yeniliğin çok önemli olduğunu ($\bar{X}=4,22$; $s=0,84$), düşündükleri yorumları yapılmıştır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanları, toplumun yenilikçilik gücünü artırabilmek için bilimsel eğitim tekniklerinin geliştirilmesi gerektiğine ($\bar{X}=3,92$; $s=1,03$), sosyal dayanışma ve katılımı artırma yollarının aranması gerektiğine ($\bar{X}=4,19$; $s=0,92$), sosyal problemlerle ilgili bireysel sorumluluk hissetmek gerektiğine ($\bar{X}=4,19$; $s=0,92$) inanmaktadırlar.

Araştırmaya katılanlar, sosyal konuların ilgilerini çektiği ($\bar{X}=4,17$; $s=0,84$), toplumda sosyal bir değişim yapmanın bireysel başarıdan daha önemli ($\bar{X}=4,08$; $s=0,97$) olduğuna, sosyal alışkanlıklarda ve kurallarda değişiklik yapacak fırsatlar aranması gerektiğine ($\bar{X}=4,05$; $s=0,99$) inanmaktadırlar.

Araştırmaya katılan çalışanlar; çevre, sanat, eğitim, sağlık ve ekonomi gibi sosyal sahalarda gelişim sağlayacak fikirler üretebilmek ($\bar{X}=4,02$; $s=0,83$) gerektiğine, fikirlerinin

gerçeğe dönüşmesi durumunda bunun beklentilerini karşılayabileceğine ($\bar{X}=4,01$; $s=0,82$), mevcut kaynaklarla yetinmeden sürekli yeni fırsatlar aranması gerektiğine ($\bar{X}=3,98$; $s=0,99$), sorunları bulup sistemi daha iyi yapabilecek yeni çözümler geliştirebileceklerine ($\bar{X} = 3,98$ $s = 0,94$), sistemi iyileştirebilecek çözümler bulabileceklerine inanmaktadırlar.

3.4.3. Demografik Veriler ile Sosyal Yenilikçilik Düzeyi Arasındaki İlişki Analizleri

Çalışmanın bu kısmında demografik verilerden cinsiyet gibi iki değişkenli sorular ile yenilikçilik düzeyi puanlarının farklılaşmasını test etmek amacıyla istatistiksel analiz yöntemlerinden t testi uygulanmış, eğitim durumu ve hizmet süresi gibi ikiden fazla seçenekli olan sorularla yenilikçilik puanları arasında farklılaşmanın tespiti için de F testi (Anova) yapılmış, elde edilen sonuçlar ve yorumları aşağıda sıralanmıştır.

Anket çalışmasına katılan kamu çalışanlarının cinsiyetleriyle sosyal yenilikçilik seviyeleri arasındaki ilişki analizi neticesine bakılarak, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı ($t= -0,990$; $p=0,054$) tespit edilmiştir.

Tablo 2

Çalışanların Cinsiyetleriyle Sosyal Yenilikçilik Düzeyleri Arasındaki İlişki

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	t	P
Sosyal yenilikçilik farkındalık düzeyi	1.Kadın	122	3,90	0,504	-0,990	0,054
	2.Erkek	238	3,95	0,491		

Tablo 2’de görüldüğü gibi, sosyal yenilikçilik düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış, ancak ortalama puanlara bakılarak yapılan değerlendirmede; erkeklerin sosyal yenilikçilik düzeyi ortalamasının ($\bar{X}=3,95$) kadınlarınkinden ($\bar{X}=3,90$) daha büyük olduğu, yani erkeklerin sosyal yenilikçiliklerinin kadınlara göre nispetten daha iyi olduğu yorumu yapılmıştır.

Kamu çalışanlarının yaşları ile sosyal yenilikçilik seviyeleri arası yapılan analiz (F testi) sonucunda, değişkenler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır ($F=1,784$; $p=0,132$).

Tablo 3
Yaş Durumu ile Sosyal Yenilikçilik Seviyesi İlişkisi

Boyut	Yaş	N	$\bar{X}$	S	F	P
Çalışanların Yaşları	18-30	119	3,89	0,465		
	31-40	173	3,95	0,504		
	41-50	055	4,02	0,532	1,784	0,132
	51-60	011	3,64	0,418		
	61 ve üstü	002	3,85	0,495		

Tablo 3’de görüldüğü gibi, kamu çalışanlarının yaşlarıyla sosyal yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ($p>0,05$), ancak ortalama puanlara bakılarak yapılan değerlendirmeye göre; orta (41-50) yaş gurubundaki çalışanların sosyal yenilikçilik düzeylerinin ($\bar{X}=4,02$) nispeten daha yüksek olduğu yorumu yapılmıştır.

Kamu çalışanlarının eğitim durumlarıyla sosyal yenilikçilik seviyeleri arasındaki ilişki analizi sonuçlarına göre, her iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($F=1,824$; $p= 0,122$).

Tablo 4
Eğitim Durumu ile Sosyal Yenilikçilik Düzeyi İlişkisi

Boyutlar	Eğt. Durumu	n	$\bar{X}$	S	F	p
Çalışanların sosyal yenilikçilik düzeyi	İlköğretim	009	3,59	0,919		
	Lise	065	4,02	0,465		
	Ön lisans	079	3,97	0,593	1,834	0,122
	Lisans	183	3,92	0,442		
	Lisans üstü	024	3,87	0,601		

Tablo 4’te kamu çalışanlarının eğitim durumu ile sosyal yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmekte, ancak ortalama puanlara bakılarak yapılacak değerlendirmeye göre; lise mezunu olanların sosyal yenilikçilik düzeylerinin ($\bar{X}=4,02$) daha yüksek olduğu yorumu yapılmıştır.

Çalışanlarının hizmet süresi ile sosyal yenilikçilik seviyesi arasında yapılan analiz sonucuna göre, değişkenler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır ($F=0,380$; $p= 0,823$).

Tablo 5
Hizmet Süresiyle Sosyal Yenilikçilik Düzeyi İlişkisi

Boyutlar	Hizmet Süresi	n	$\bar{X}$	S	F	p
Çalışanların hizmet süresi	0-5 yıl	139	3,93	0,482	0,380	0,823
	6-10 yıl	127	3,96	0,518		
	11-15	053	3,90	0,507		
	16-20	017	4,00	0,290		
	21 ve üstü	024	3,86	0,558		

Tablo 5’te görüldüğü gibi, kamu çalışanlarının hizmet süreleri (deneyim durumu) ile sosyal yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ($p>0,05$), ancak ortalamalara göre bir değerlendirme yapıldığında, 16-20 yıl hizmet süresi olan tecrübeli çalışanların sosyal yenilikçilik puanlarının daha yüksek olduğu yorumu yapılmıştır.

Çalışanlarının ilgili faaliyet ve etkinliklere katılımları ile sosyal yenilikçilik seviyesi arasındaki ilişki analizi (t testi) sonucuna göre, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki vardır ($t= 5,608$; $p= 0,000$).

Tablo 6
Faaliyetlere Katılım ile Sosyal Yenilikçilik Seviyesi Arasındaki İlişki

Boyutlar	Faaliyet Etkinlik	n	$\bar{X}$	S	t	p
Faaliyet veya etkinliklere katılım	Evet	061	4,25	0,418	5,608	0,000
	Hayır	299	3,87	0,487		

Tablo 6’da görüldüğü gibi, kamu çalışanlarının ilgili faaliyet ve etkinliklere katılım durumlarıyla sosyal yenilikçilik farkındalık düzeyi arasında faaliyet ve etkinliklere katılanlar ($\bar{X}=4,25$) lehine anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre, ilgili faaliyet ve etkinliklere katılanların sosyal yenilikçilik düzeyleri artmaktadır yorumu yapılabilir.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının ilgili ders veya kurs alma durumu ile sosyal yenilikçilik seviyeleri arasındaki analiz sonucunda, iki değişken arasında eğitim alanlar lehine anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($t=3,013$; $p= 0,003$).

Tablo 7
Ders/Kurs Alma Durumu ile Sosyal Yenilikçilik İlişkisi

Boyut	Eğitim Alma	n	$\bar{X}$	S	t	p
Konuyla ilgili herhangi bir ders veya kurs alma durumu	Evet	027	4,21	0,513	3,013	0,003
	Hayır	333	3,91	0,488		

Tablo 7’de görüldüğü gibi kamu çalışanlarının sosyal yenilikçilik seviyesi, konuyla ilgili ders veya kurs alanlarda ($\bar{X}= 4,21$) daha yüksek, almayanlarda ($\bar{X}=3,91$) daha düşüktür. Elde edilen bu sonuca göre, ilgili herhangi bir ders veya kurs alanların sosyal yenilikçilik seviyeleri daha yüksektir yorumu yapılmıştır.

4. Sonuç

Sosyal yenilikçilik; yeni fikirler, yeni stratejiler ve uygulamaları içeren bir süreçtir ve sosyal sorunların çözülmesinde, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında, yeni fikirlerin yaşama geçirilmesiyle öncelikle bireyler ve grupların yaşamlarında bir fark oluşturmayı, toplumsal düzeyde bir değişim gerçekleştirmeyi içermektedir. Günümüzde, ekonomik yapıda meydana gelen değişikliklerle beraber rekabet gücü kazanma anlayışı da giderek önemini artırmış ve işletmelerle birlikte kentler ve bölgeler de rekabet güçlerini artırmak için yarışır olmuşlardır. Bu rekabet yarışı ekonomik yapıyı etkilemekle birlikte kentsel altyapıyı, sosyal, kültürel donatıları ve yenilikçilik özelliklerini de etkilemiştir. Bu sebeple, bölgesel özellikler ve bölgeler arası gelişmişlik seviyelerine göre bölgesel rekabet seviyeleri farklılaşmaktadır. Rekabet gücü; genel anlamda bir işletmenin pazar payını, karlılığını ve büyüme gücünü daha evvelki seviyesine göre artırabilmesidir. Rekabet gücünün bölgeye kazanımı; firmaların sayı ve etkinliğinin artırılması ve bununla birlikte uluslararası piyasalarda ülkenin daha güçlü bir konuma gelmesi ve ülkenin uluslararası, sosyal, siyasal ve ekonomik gücünün artırılmasıdır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, bölgesel gelişmenin önemli dinamiklerinden biri olan sosyal yenilikçilik kapasitesinin artırılması yoluyla bölgesel rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamak amacıyla böyle bir çalışma yapılmış, günümüzde hayati önem kazanan bu uygulamalı çalışmanın sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Anket çalışmasına katılan kamu çalışanlarının çoğunluğu; herhangi bir maddi çıkar beklemezsizin çevresindekilere yararlı olmak istemekte, sosyal konular ilgilerini çekmekte, empati yaparak insanlara yardım etmek istemekte, sosyal dayanışma ve sosyal katılımı artırmanın yollarını aramakta, sosyal alanlarda gelişim sağlayacak fikirler üretebileceklerine, fikirlerin gerçeğe dönüşmesi halinde beklentilerinin karşılanacağına, sorunları bulup sistemi

iyileştirebilecek çözümler bulabileceklerine inanmaktadırlar. Kamu çalışanları, düşüncelerinin her daim başarılı sonuçlar vermeyebileceğini ve bazen hata yapabileceklerini kabul etmekte, sosyal problemlerle ilgili kendilerini sorumlu hissetmekte, toplumsal değişimler yapmanın kişisel başarıdan daha önemli olduğuna inanmakta, sosyal konulardaki alışkanlık ve kuralları değiştirecek fırsatların aranması, ellerindeki mevcut kaynaklarla sınırlı kalmayıp, sürekli yeni fırsatlar aranması gerektiğine inanmaktadırlar.

Araştırmaya katılanların büyük bir kısmı, sürdürülebilir bir sosyal gelişim sağlamak için öncelikle insanların düşüncelerinin değişmesi gerektiğine, sosyal yenilikçiliğin gelişmekte olan ülkeler için daha fazla öneme sahip olduğunu düşünmekte, uzun süreli sağlam bir ekonomik yapı oluşturmada sosyal yeniliklerin hayati öneme sahip olduğuna inanmaktadır (Yavuzaslan, 2017'da çalışmasında bu düşünceyle aynı doğrultuda sonuçlara ulaşmıştır). Çalışmaya katılanlar, sosyal gereksinimlerini karşılamak ve problemlerini çözebilmek için yeni teknolojiler geliştirilmesine ve kullanılmasına ihtiyaç olduğu, toplumun yaşam kalitesini yükseltmek için sosyal içerikli yeni ürünlere ihtiyaç olduğunu, yenilikçiliği güçlendirmek için yeni ve bilimsel eğitim faaliyetlerine gerek duyulduğunu ifade etmişlerdir.

Çalışmanın son kısmındaki, *sosyal yenilikçilik ve rekabet gücü arasındaki ilişkileri* belirlemek üzere yapılan t testi ve F testi analizleri sonucunda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Yapılan ilişki analizi sonuçlarına göre; sosyal yenilikçilik düzeyinin cinsiyete göre değişmediği belirlenmiş, ancak ortalama puanlara bakılarak yapılan değerlendirmede erkeklerin kadınlara göre sosyal yenilikçilik düzeylerinin nispeten daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışanlarının yaşları ile sosyal yenilikçilik düzeyi puanları arasında da anlamlı bir farklılaşma bulunamamış ancak, yine ortalama puanlara bakılarak; orta yaş (41-50) grubundaki çalışanların sosyal yenilikçilik düzeylerinin daha yüksek olduğu yorumu yapılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, çalışanların eğitim durumlarına göre sosyal yenilikçilik düzeylerinin anlamlı bir şekilde değişmediği ancak, ortalama puanlara göre yapılan değerlendirmede, lise mezunlarının sosyal yenilikçilik düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, çalışanlarının iş deneyimlerindeki değişmelerin sosyal yenilikçilik düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı ancak, ortalama puanlara göre yapılan değerlendirmede hizmet süresi fazla olanların, yani daha çok tecrübeli olan çalışanların

sosyal yenilikçilik düzeylerinin de nispeten daha yüksek olabileceği değerlendirilmiştir.

Çalışanlarının sosyal yenilikçilikle ilgili faaliyet ve etkinliklere katılımlarının, sosyal yenilikçilik düzeylerini artırdığı (Gössling & Rutten, 2006'in çalışmasındakine benzer sonuçlar) ve buna göre, faaliyet ve etkinliklere katılanların sosyal yenilikçilik düzeylerinin de yüksek olacağı yorumu yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ilgili konularda ders veya kurs alan çalışanların sosyal yenilikçilik düzeylerinin arttığı, yani ders veya kurs gibi eğitim faaliyetleriyle sosyal yenilikçilik düzeyinin artırılabilirliği, böylelikle özelde, ilin rekabet önceliği kazanabileceği (Erkut & Albayrak, 2010; Gössling & Rutten, 2006'de bu fikri doğrular sonuçlar elde etmişlerdir), genelde ise ülke düzeyinde (Işık & Kılınç, 2012; Çakın & Özdemir, 2015; Aydın & Oral, 2016) sosyal yenilikçiliğin, ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağı yorumu yapılmıştır.

Araştırmanın kısıtlarından birisi örneklemin yalnızca kamu çalışanlarından seçilebilmesidir. Bölge koşulları göz önünde tutularak konuyla ilgili özel sektör çalışanlarının görüşlerinin alınması zaman, ulaşım ve eğitim düzeyi kısıtlarından dolayı mümkün olmamıştır. Bu sorunların çözülmesi ve koşulların iyileşmesi durumunda ileriki çalışmalarda yapılacak çalışmaların özel sektör çalışanları, yöneticileri ve yerel yöneticileri de içine alacak şekilde yapılmasında fayda olacağı önerilebilir. Araştırmanın bir diğer kısıtlayıcısı ise bölgelere göre kültürel farklılıkların bulunmasıdır. Sosyal yenilikçilik kültürünün bölgeler arası farklılıklardan dolayı çalışmalarda değişik sonuçlar alınması ihtimaline karşı, ileriki çalışmalarda araştırmanın kapsamı genişletilip birkaç bölgede yapılabilir. Böylelikle bölgesel ve ulusal düzeyde sosyal yenilik kültürünün yaygınlaştırılmasına ve literatüre katkı sağlanabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aksay, K. (2011). *Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Annoni, P. & Kozovska, K. (2010). EU regional competitiveness index, European Commission. 4 Nisan 2019, http://easu.jrc.ec.europa.eu/eas/downloads/pdf/C5_8169.pdf.
- Aydın, F. & Oral, M. (2016). Yenilikçilik ve teknocoğrafya ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 903-910.
- Beceren, E. (2004). Bölgesel rekabet gücü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (2), 279-302.
- Cajaiba-Santana G. (2014). Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82, 42-51.
- Chueri, L. & Araujo, R. (2018). How social innovation projects are managed? Answers from a literature review. *European Public & Social Innovation Review*, 3 (2), 24.
- Çakın, E. & Özdemir, A. (2015). Bölgesel gelişmişlikte Ar-Ge ve inovasyonun rolü: Dematel tabanlı analitik ağ süreci (DANP) ve TOPSIS yöntemleri ile bölgelerarası bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 115-144.
- Eren, H. (2010). *Üniversite öğrencilerinin sosyal yenilikçilik kapasitelerinin teknolojik yenilikçilik eğilimlerine etkisini ölçmeye yönelik bir model önerisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erkut, G. & Albayrak, A.N. (2010). Yenilikçilik-rekabet gücü ilişkisi: Otomotiv sektörü örneği. *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım Dergisi*, 9 (1), 155-166.
- Gössling, T. & Roel, R. (2006). Innovation in regions. 16 Eylül 2010, <http://www.informaworld.com/smpp/title~content=t713417253>.
- Halaç, S., Eren, H. & Bulut, Ç. (2014). Sosyal yenilikçilik: bir ölçek geliştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 165-190.
- Işık, N. & Kılınç, E. C. (2012). İnovasyon-güdümlü kalkınma: Avrupa birliği ülkeleri ve Türkiye üzerine bir inceleme. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 1 (1), 31-68.
- Jali, M.N., Abas, Z. & Ariffin, A.S. (2016). Social innovation and knowledge resource: A conceptual understanding. *Journal of Business and Economics*, 7 (9), 1572-1579.
- Kalyar, M.N. (2012). Individual innovation and its antecedents: Mediating role of creativity and self-leadership. *International Journal of Professional Management*, 7 (2), 1-16.
- Karahan, M. (2016). *İşletmelerde yenilik süreci yönetimi*. Atlas Akademi.
- Kazançoğlu, İ. & Dirsehan, T. (2016). Sosyal inovasyon ile sakin şehirlerarasındaki ilişkinin sosyal girişimciler açısından incelenmesi: Seferihisar örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7, 135-161.
- Kerimoğlu, E. & Sözer, S. (2017). Türkiye’de bölgesel rekabet ve rekabetçi bölgeler. *Planlama Dergisi*, 27 (3), 236-253.
- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation; Innovation: Technology. *Governance, Globalization*, 1 (2), 145-162.
- Özdemir, F. & Ar, İ. M. (2015). Sosyal yenilik üzerine bir alan araştırması. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4 (1), 17-43.

Özmete, E. (2013). Sosyal hizmet ve inovasyon. *Biz Bir Aileyiz Dergisi*, 1 (4), 1-4.

Özmete, E. & Akgül Gök, F. (2015). Sürdürülebilir kalkınma için sosyal inovasyon ve sosyal hizmet ilişkisinin değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 26 (2), 127-143.

Yavuzaslan, K. (2017). Brexit yol ayrımında Avrupa Birliği sosyal bütünleşme çabalarına inovatif bir yaklaşım: Sosyal inovasyon. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 225-250.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

EKONOMİK BÜYÜME İLE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİNİN EK DEĞİŞKENLERLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND
FINANCIAL DEVELOPMENT WITH ADDITIONAL VARIABLES: THE CASE OF
TURKEY

İhsan GÜZEL¹

İhsan OLUÇ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
16/12/2020

Kabul:
15/02/2021

Bu çalışmada ekonomik büyüme-finansal gelişme ilişkisi incelenmiştir. Çalışma 1970-2015 dönemine ait Türkiye verileri ile yapılmıştır. Finansal gelişme değişkenine ek olarak çalışmaya ticari açıklık ile alternatif ve nükleer enerji tüketimi değişkenleri de dahil edilerek analizler yapılmıştır. Çalışmanın ampirik analizi Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testleri ile yapılmıştır. Analiz neticesinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Eşbütünleşme sonrasında hata düzeltme modelinin çalışıp çalışmadığı araştırılmıştır. Netice olarak hata düzeltme katsayısı negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Daha sonra yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcut iken finansal gelişmeden ticari açıklığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ise yansızlık hipotezi geçerlidir yani Granger anlamda herhangi bir nedensel ilişki söz konusu değildir. Ticari açıklık değişkeni ile ekonomik büyüme arasında da herhangi bir nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Finansal gelişme, Eşbütünleşme analizi.

¹ Doktora Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-9525-6628, ihsanguzel@sirnak.edu.tr.

² Doktor Araştırma Görevlisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-5167-1862, ihsanoluc@mehmetakif.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:

16/12/2020

Accepted:

15/02/2021

In this study, the relationship between economic growth and financial development has been examined. The study was conducted with data of Turkey for the period of 1970-2015. In addition to the financial development variable, analyzes were made by including trade openness, alternative and nuclear energy consumption variables in the study. Empirical analysis of the study was performed by Granger causality tests based on the Johansen cointegration and error correction model. As a result of the analysis, a cointegration relationship between variables was found. Whether the error correction model works after cointegration has been investigated. As a result, the error correction coefficient was found to be negative and statistically significant. According to the results of the Granger causality test conducted later, while there is a bidirectional causality relationship between economic growth and financial development, a one-way causality relationship from financial development to trade openness was found. The neutrality hypothesis is valid between energy consumption and economic growth, that is, there is no causal relationship in the Granger sense. No finding of causality was found between the trade openness variable and economic growth.

Keywords: Economic growth, Financial development, Cointegration analysis.

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar iktisatçıların ilgisini çeken en önemli konulardan birisi şüphesiz ki ekonomik büyüme kavramı olmuştur. Ekonomik büyüme, pek çok değişkene bağlı ve oldukça karmaşık bir iktisadi olgudur (Keynes, 2012: 21-30). Tanım itibariyle, bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin bir önceki döneme göre artış göstermesi olarak bilinen ekonomik büyüme kapasite artışı ve ilerlemenin de sembolü olarak kabul edilir (Siddique & Majeed, 2015: 658). Genellikle bu dönem bir yıllık periyot olarak kabul edilir yani bir ülkenin ekonomik performansı bir önceki yıl ile kıyaslanarak belirlenir. Eğer fert başına düşen gelirden, mal ve hizmetlerde belli bir artış söz konusu ise ekonomik büyümenin pozitif yönlü olduğu kabul edilir.

Ekonomik büyüme rakamları ülkelere göre farklılık göstermektedir ve bu durum iktisatçıları için önemli bir araştırma sahası oluşturmaktadır. Bu farklılığın sebepleri araştırıldığında ekonomik büyümenin belirleyicileri üzerinde durulmakta ve hangi belirleyici faktörün daha fazla etkili olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır (Ağayev, 2010: 162). Ekonomik büyümenin belirleyicilerine bakıldığında son yıllarda literatürde sıklıkla rastlanan enerji tüketimi, finansal gelişme ve dış ticaretin göze çarptığı görülmektedir.

Bu belirleyicilerden finansal gelişme; kavramsal olarak finansal araçların, finansal kurumların ve piyasaların gelişmesi olarak bilinir (Kar & Taş, 2004: 170). Uzun vadeli sürdürülebilir ekonomik büyüme; finansal kaynakların arttırılmasına ve bu finansal kaynakların

herkesin ulaşabileceği düzeye getirilmesine bağlıdır (FitzGerald, 2006: 2). Bilhassa gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik büyüme ile gelişme arasında sıkı bir bağ olduğu bilinmesine rağmen hangisinin diğerinin nedeni olduğu konusunda bir fikir birliği mevcut değildir. Bu konu ile ilgili öne çıkan dört görüş mevcuttur. Bunlardan birisi finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olduğu görüşüdür ki arz yönlü görüş olarak bilinir. Schumpeter'e göre finansal araçların tasarruf birikimleri, projelerin değerlendirilmesi ve bunların yanında risk yönetimi işlevleri ile finansal gelişme kavramı ekonomik büyümeye katkıda bulunur (Afşar, 2007: 191). Ön plana çıkan diğer görüş ise ekonomik büyümenin finansal gelişmenin nedeni olarak kabul edildiği talep yönlü görüştür. Üçüncü olarak ise ikisi arasında herhangi bir nedensel ilişkinin mevcut olmadığı görüşüdür (Öztürk vd., 2011: 54). Bunların dışında dördüncü olarak finansal gelişme ekonomik büyüme arasında Granger anlamda herhangi bir nedensellik ilişkisi mevcut değildir (Patrick, 1966).

Bir diğer önemli değişken olarak da enerji tüketimi ekonomik büyüme literatüründe kendine yer edinmiştir. Enerji, insanlık ve medeniyetin devamlılığı ve üretimin sürdürülmesi için olmazsa olmaz bir girdidir. Ekonomik büyüme-enerji tüketimine ilişkin ilk çalışma Kraft ve Kraft (1978) tarafından yapılmıştır. Enerji tüketimi-ekonomik büyüme literatürü oldukça geniş bir yere sahiptir ve sürekli olarak söz konusu ilişki sınanmaktadır. Enerji tüketimi beraberinde çevresel sorunlar da getirdiği için son yıllarda enerji tüketimi ile ilgili çevre literatüründe ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Uluslararası kuruluşlar da enerji kavramı üzerinde durmakta ve doğanın tahribatının minimuma düşürülmesi için alternatif kaynaklar önermektedirler. Enerji kaynakları kullanılabilirliklerine ve dönüştürülebilirliklerine göre sınıflandırılabilir. Kullanılabilirlik duruma göre yenilenebilir enerji kaynakları ve yenilenemeyen enerji kaynakları şeklinde sınıflandırılır (Acaroğlu, 2013: 1-2). Temiz enerji olarak da bilinen yenilenebilir enerji kaynakları son yıllarda ekonomik büyüme çalışmalarında da sıklıkla göze çarpmaktadır (Apergis & Payne, 2010; Bhattacharya vd., 2016; Rahman & Velayutham, 2020). Fosil bazlı enerji kaynaklarına olan bağlılık 1974 petrol krizi gibi dönemlerde ülke ekonomileri açısından ciddi olumsuzluklar meydana getirmiştir ve ayrıca çevresel etkilerini de göz ardı etmeyerek gelişmiş ülkeler daha yoğun bir şekilde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmişlerdir (Alper, 2018: 225).

Ekonomik büyüme literatüründe enerji nasıl yer alıyorsa benzer şekilde son yıllarda enerji tüketimi literatüründe de en önemli payın ekonomik büyüme ile enerji tüketimine ayrıldığı açıkça görülmektedir (Brini vd., 2017: 620). Ekonomik büyüme-enerji tüketimi literatüründe söz konusu değişkenlerle yapılan nedensellik analizlerinde test edilebilir tarzda

dört teori mevcuttur. Bunlar sırasıyla büyüme (Enerji tüketimi → Ekonomik büyüme), koruma (Ekonomik büyüme → Enerji tüketimi), geri bildirim (Enerji tüketimi ↔ Ekonomik büyüme) ve yansızlık (Ekonomik büyüme ~ Enerji tüketimi) hipotezleridir (Menegaki & Tugcu, 2016: 78-79). Bu hipotezlerden büyüme hipotezi, enerji tüketiminin ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğunu söylemektedir. Koruma hipotezi tersine ekonomik büyümenin enerji tüketiminin Granger nedeni olduğunu söylerken geri bildirim hipotezi iki değişken arasında çift yönlü Granger nedensellik olduğunu söylemektedir. Son hipotez olan yansızlık hipotezi ise söz konusu değişkenler arasında Granger anlamda bir ilişkinin mevcut olmadığını belirtmektedir.

Ekonomik büyümenin yanı sıra ekonomik kalkınmanın da gerçekleşmesi için dış ticaretin rolü oldukça fazladır. Çünkü dış ticaret diğer ekonomik dinamikleri de harekete geçirir ve ekonomik büyümeye katkı sağlar (Aslan & Yörük, 2008: 33-69). Dış ticaretin büyüme üzerindeki Merkantilist düşünceyle başlamıştır denilebilir çünkü merkantilistler korumacı dış ticaret sayesinde değerli servetin artırılabilceğini savunmuşlardır fakat daha sonraları A. Smith ile serbest ticaretin daha faydalı olabileceği savunulmuştur (Gövdere & Can, 2016: 213). Büyümenin motoru olarak görülen dış ticaretin ekonomik büyümeye ilk katkısı arz fazlasının değerlendirilmesine olanak tanınmasıdır çünkü eğer dış ticaret olmazsa ülke sınırları içerisindeki talep belirleyici fakat dış ticaret söz konusu olduğunda talep baskısı olmaksızın üretim yapılabilir ve böylece üretimdeki artış ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler meydana getirir (Seyidoğlu, 2007: 513). Ayrıca Heckscher-Ohlin teorisine göre dış ticaret sayesinde emek ve faktör fiyatları gerek zengin gerekse fakir ülkelerde benzer duruma gelir ve gelir farklılıkları ortadan kalkabilir. Dışa açık ekonomilerin kapalı ekonomilere göre ekonomik olarak daha iyi olmaları beklenen bir durumdur (Parasız, 2005: 107).

Çalışmanın devam eden kısmında sırasıyla literatür özeti, ekonometrik analiz ve sonuç bölümleri verilecektir.

2. Literatür Özeti

Boz vd. (2017), çalışmalarında enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ASEAN üyeleri, Çin, Japonya ve Güney Kore örneğinde 1985-2013 döneminin incelendiği çalışmada finansal gelişmeyi temsilen banka mevduatlarının/GSYİH'ya oranı (%) ve özel sektör kredilerinin/GSYİH'ya oranı (%) olarak ifade edilen değişkenler seçilmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Nedensellik analizi neticesinde de ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve özel sektör kredilerine doğru tek yönlü nedensellik ortaya çıkarken, banka

mevduatlarından enerji tüketimine ve enerji tüketiminden özel sektör kredilerine doğru nedensellik ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, özel sektöre verilen krediler ile banka mevduatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Doğan ve Değer (2016), çalışmalarında enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini Hindistan örneğinde 1970-2013 dönemi için incelemiştir. Granger nedensellik, Johansen eşbütünleşme ve uzun dönem analizlerinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilikisinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Granger nedensellik analizi sonucunda ise ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi mevcutken enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. Ayrıca ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yapılan uzun dönem analizi sonucunda enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi arttırdığı ve ayrıca finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi arttırdığı belirtilmiştir.

Tutar ve Ünlüleblebici (2014), çalışmalarında finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Türkiye örneğinde 2006-2011 dönemi için yapılan çalışmada Granger nedensellik analizleri ile ekonometrik analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Vurur ve Özen (2013), çalışmalarında mevduat, krediler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde incelemiştir. Çalışmada 1998:1-2012:1 dönemine ilişkin çeyrek yıllık veriler kullanılarak Granger Nedensellik analizi ile olası nedensellikler ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada değişken olarak reel GSYİH, bankaların yurt içinde kullandırmış oldukları toplam kredi ve banka mevduatı kullanılmıştır. Analiz sonucunda; banka mevduatlarından ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden banka kredilerine ve banka mevduatlarından banka kredilerine tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ak vd. (2013), çalışmalarında finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2009 dönemi için 14 ülke örneğinde incelemiştir. Panel veri analizi ile yapılan çalışma neticesinde finansal gelişmenin ekonomi büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Aslan ve Küçükaksoy (2006), çalışmalarında Türkiye örneği için finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1970-2004 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada ekonometrik analiz için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analizler sonucunda finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yani arz öncüllü hipotezin desteklendiği belirtilmiştir.

Altıntaş ve Ayriçay (2010), 1978-2007 dönemine ait Türkiye verileriyle finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ARDL sınır testi yaklaşımıyla ekonometrik analizlerin yapıldığı çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin mevcut olduğu vurgulanmıştır.

Hsueh vd. (2013), Asya ülkeleri örneklemini için yaptıkları çalışmada 1980-2007 dönemini incelemişlerdir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak panel nedensellik kullanılmıştır. Filipinler, Malezya, Endonezya, Kore, Hindistan, Singapur, Tayland, Tayvan, Çin ve Japonya gibi Asya ülkelerini içeren çalışmanın sonucunda Malezya haricindeki ülkelerin tamamında finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur. Genel olarak arz yönlü hipotezin desteklendiği vurgulanmıştır.

Ceylan ve Durkaya (2010), çalışmalarında 1998-2008 dönemine ait Türkiye verileri ile finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünleşme analizi ile Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı belirtilmiştir. Yapılan nedensellik analizi sonucunda ise ekonomik büyümeye finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirtilmiştir.

Calderon ve Liu (2003), gelişmekte olan ve sanayileşmiş 109 ülke için 1960-1994 dönemini incelemişlerdir. Nedensellik testleri ile yapılan analiz sonucunda genellikle finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin söz konusu olduğu belirtilmiştir.

Abu-Bader ve Abu-Qarn (2008), çalışmalarında Mısır örneklemini için 1960-2001 dönemini incelemişlerdir. Çalışmada ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin yanı sıra yatırımlar da çalışmaya dahil edilmiştir. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada 4 farklı finansal gelişme göstergesi kullanılmış olup genel olarak finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedenselliklerin mevcut olduğu görülmüştür.

Hassan vd. (2011), çalışmalarında az gelişmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için 1980-2007 dönemine ait finansal gelişme ile ekonomik büyüme verilerini kullanarak Panel nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışma sonucunda Sahra Altı ve Doğu Asya-Pasifik ülkeleri hariç neredeyse tüm ülkeler için çift yönlü nedensellik ilişkisinin mevcut olduğuna dikkat çekilmiştir.

Gregorio ve Guidotti (1995), çalışmalarında gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmişler olmak üzere 100 ülke için 1960-1980 dönemine ilişkin analizler yapılmışlardır. Panel veri

analizi ile yapılan çalışma neticesinde Latin Amerika ülkeleri için finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki söz konusu iken, diğer ülkeler için pozitif bir ilişkinin mevcut olduğu vurgulanmıştır.

Sadorsky (2012), çalışmasında ekonomik büyüme, dış ticaret ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 7 Güney Amerika ülkesi örnekleminde yapılan çalışma 1980-2007 dönemini kapsamaktadır. Panel eşbütünleşme testi ile yapılan analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Kısa dönem nedensellik sonuçlarına göre enerji tüketimi ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Ekonomik büyüme değişkeni ise hem ihracat ile hem de ithalat ile çift yönlü nedensel ilişkili bulunmuştur. Ayrıca enerji tüketiminden ithalata tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Dedeoğlu ve Kaya (2013), çalışmalarında 25 OECD ülkesi için 1980-2010 dönemine ilişkin çalışma yapmışlardır. Çalışmada enerji tüketimi-ekonomik büyüme, enerji tüketimi-, ihracat-ticaret ve enerji tüketimi-ithalat arasındaki ilişkiler ayrı ayrı incelenmiştir. Çalışmada panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yapılmıştır. Enerji tüketimi-ekonomik büyüme, enerji tüketimi-ihracat ve enerji tüketimi-ithalat grupları kendi aralarında eş bütünleşik olup ikililer arasında çift yönlü nedensellikler vardır.

Shahbaz vd. (2013), çalışmalarında 1971-2011 dönemini Çin örneklemini için ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi mevcut olup değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi vardır. Kısa dönem sonuçlarına göre ise enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Enerji tüketimi ile ticaret ve ekonomik büyüme ile ticaret arasında ise çift yönlü nedensellik vardır.

Kasman ve Duman (2014), çalışmalarında yeni AB üyeleri ve aday üyeler için 1992-2010 dönemine ilişkin analiz yapmışlardır. Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmada enerji tüketimi, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Kısa dönem nedensellik sonuçlarına göre ise ekonomik büyümeden hem ticari açıklığa hem de enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik vardır. Benzer şekilde enerji tüketiminden ticari açıklığa doğru da tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Siddique ve Majeed (2015), çalışmalarında Güney Asya ülkeleri için 1980-2010 dönemini incelemişlerdir. Panel eşbütünleşme analizi ile yapılan çalışma neticesinde enerji tüketimi ve ticaret, ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Kısa dönem nedensellik

sonuçlarına bakıldığında ise enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki vardır. Ayrıca ticaretten enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Rahman ve Mamun (2016), çalışmalarında ARDL yöntemi ile Avustralya için ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1960-2012 dönemini kapsayan çalışma neticesinde değişkenler arasında uzun dönemli herhangi bir ilişkinin olmadığı belirtilmiştir. Kısa dönemde ise ticaret ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.

Ghazouani vd. (2020), çalışmalarında 7 Asya-Pasifik ülkesi için 1980-2017 dönemini ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmada ticari açıklık, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında Güney Kore hariç (%5 önem düzeyinde) geri kalan ülkeler için çift yönlü nedensellik vardır. Güney Kore için ise %5 önem seviyesinde ekonomik büyümeden ticari açıklığa doğru tek yönlü, %10 önem düzeyinde ise çift yönlü nedensellik vardır. Tüm ülkeler için ticari açıklık ile yenilenebilir enerji arasında nedensellik ilişkisi var iken ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji arasında Güney Kore hariç nedensellik ilişkileri mevcuttur.

3. Ampirik Analiz

3.1. Veri Seti

Bu çalışma Türkiye örneğinde 1970-2015 dönemine ait ekonomik büyüme, enerji tüketimi, finansal gelişme ve ticari açıklık arasındaki ilişkileri ortaya koymak ve bu değişkenlerin uzun dönem katsayılarını hesaplamanın yanı sıra Granger nedenselliklerinin yönlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda kullanılan değişkenler Ekonomik Büyüme (GSYİH (sabit 2010 ABD doları)), Enerji Tüketimi (Alternatif ve nükleer enerji (toplam enerji kullanımının %'si), Finansal Gelişme (Bankalar tarafından özel sektöre verilen yurtiçi kredi (GSYİH'nin %'si)), Ticari Açıklık (Ticaret (GSYH'nin %'si)) şeklinde olup söz konusu değişkenlere ait tüm veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Alternatif ve nükleer enerji verisi 2015 yılına kadar mevcut olduğundan dolayı diğer değişkenler de 2015 yılına kadar modele dahil edilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 1'de analizlerde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları verilmiştir.

Tablo 1
Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlerin Kısaltmaları

Değişken	Kısaltması
Ekonomik Büyüme	GDP
Enerji Tüketimi	EN
Finansal Gelişme	FD
Ticari Açıklık	TRD

3.2. Yöntem

Bu çalışmada birim kök sınamaları Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) ile yapılmıştır. Çalışmada eşbütünleşme ilişkileri Johansen testi ile yapılmış olup nedensellik ilişkileri de Granger nedensellik testleri kullanılarak araştırılmıştır.

3.3. Birim Kök Testi

3.3.1. ADF Birim Kök Testi

VAR modellerine dayalı ekonometrik analizlerde kullanılacak serilerin birim kök içermemeleri beklenir. Aksi takdirde birim kök içeren serilerde şoklar kalıcı olabilmektedir. Yani uzun dönemde denge seviyesine gelememe ihtimali doğabilir (Göçer, 2013: 231). Bu bağlamda analizde kullanılacak olan değişkenlere ilişkin zaman serilerinin birim kök içerip içermediğine bakılır ve şayet birim kök var ise söz konusu seri birim kökten arındırılıp analize dahil edilir. Bu çalışmada Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Önce ADF ile başlanacak olursa:

ADF testi şu modellerle gerçekleştirilmektedir:

Sabitli ve Trendsiz Model:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

Sabitli Model:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Sabitli ve Trendli Model:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Analiz sonucunda hesaplanan istatistik değerleri MacKinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılır. $H_0:\gamma=0$ hipotezi serilerin birim köke sahip olduğu şeklindedir. Modeldeki, m ; gecikme uzunluğunu, Δ ; serilerin farkının alındığını göstermektedir. Yapılan testte gecikme kriteri olarak Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2
ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
LGDP	-2.57 [1]	-4.17	-3.51	-3.18
∇ LGDP	-6.37* [0]	-3.58	-2.92	-2.60
EN	-3.49 [1]	-4.17	-3.51	-3.18
∇ EN	-7.64* [0]	-3.58	-2.929	-2.60
FD	0.96 [1]	-4.17	-3.51	-3.18
∇ FD	-4.46* [0]	-3.58	-2.92	-2.60
TRD	-2.61[1]	-4.17	-3.51	-3.18
∇ TRD	-6.11* [0]	-3.58	-2.92	-2.60

Not: Düzey değerlerinde sabit terim ve trendli, birinci farkta ise, sabit terimli modeller kullanılmıştır. [ ] içindeki değerler; Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion: SIC) göre belirlenmiş optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. *: %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir. ∇ : birinci farkları göstermektedir.

Tablo 2’deki sonuçlara bakıldığında GDP, EN, FD ve TRD serilerinin düzey değerinde $I(0)$ durağan olmadığı birinci farkta $I(1)$ durağan olduğu görülmektedir.

3.3.2. PP Birim Kök Testi

ADF testi ile yapılan sınamada tüm değişkenler birinci farklarında durağan olarak bulunmuştur. ADF testine göre daha güçlü olduğu kabul edilen Phillips-Perron birim kök testi ile de birim kök sınaması yapılacaktır (Perron, 1990). PP birim kök testinde kullanılacak denklem şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2}\right) + u_t \quad (4)$$

Burada T ; serinin gözlem sayısıdır.

Hipotezlerin değerlendirilmesi ADF testi ile aynıdır. Yani;

$H_0: \theta = 0$ ise seri durağan olmamaktadır

$H_1: \theta < 0$ ise seri durağandır.

Hipotezleri test etmek için yine MacKinnon (1996) kritik değerleri kullanılabilir. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3
PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	PP Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
<i>LGDP</i>	-2.74 [1]	-4.17	-3.51	-3.18
<i>∇LGDP</i>	-6.37* [2]	-3.58	-2.92	-2.60
<i>EN</i>	-3.42 [3]	-4.17	-3.51	-3.18
<i>∇EN</i>	-13.88* [7]	-3.58	-2.92	-2.60
<i>FD</i>	0.95 [3]	-4.17	-3.51	-3.18
<i>∇FD</i>	-4.47* [1]	-3.58	-2.92	-2.60
<i>TRD</i>	-2.76 [2]	-4.17	-3.51	-3.18
<i>∇TRD</i>	-6.88* [9]	-3.58	-2.92	-2.60

Not: Düzey değerlerinde sabit terim ve trendli, birinci farkta ise, sabit terimli modeller kullanılmıştır. Köşeli parantez içindeki değerler, Newey-West ölçütü kullanılarak tespit edilmiş band genişliğini gösterir. *: %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 3'teki değerlere bakıldığında tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları görülmektedir.

3.4. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Serilerin tamamı $I(1)$ olduklarından yani birinci seviyelerinde durağan olduklarından seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olma ihtimali doğmaktadır. Bu amaçla Johansen eşbütünleşme testi ile olası eşbütünleşme ilişkileri araştırılmıştır.

Johansen eşbütünleşme testi için önce uygun gecikme uzunluğu belirlenir. Bunun için bilgi kriterleri yardımıyla en uygun gecikme uzunluğu tespit edilecektir. Aşağıdaki Tablo 4'te uygun gecikme sayılarını içeren bilgi kriterlerine ilişkin istatistik değerleri sunulmuştur.

Tablo 4
VAR Uygun Gecikme Sayıları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-332.9170	NA	243.3212	16.84585	17.01474	16.90691
1	-160.2568	302.1554*	0.096964*	9.012838*	9.857278*	9.318161*
2	-146.5307	21.27537	0.111510	9.126536	10.64653	9.676117
3	-137.0518	12.79657	0.165117	9.452589	11.64813	10.24643
4	-126.8800	11.69753	0.252264	9.744001	12.61510	10.78210
5	-103.2367	22.46111	0.217854	9.361837	12.90848	10.64419
6	-87.80529	11.57358	0.334240	9.390265	13.61246	10.91688

Yukarıdaki Tablo 4'e bakıldığında uygun gecikme sayısının 1 olduğu bilgi kriterlerine göre açıkça görülmektedir. Bu aşamadan sonra Johansen eşbütünleşme testi yapılabilir.

Schwarz bilgi kriterine göre model 4 için eşbütünleşme yapılması uygun görülmüş olup eşbütünleşme sonuçları Tablo 5' te sunulmuştur.

Tablo 5
Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer (%5)
$H_0: \tau = 0^*$	73.79874	63.87610	34.10488	32.11832
$H_0: \tau \leq 1$	39.69386	42.91525	19.68958	25.82321
$H_0: \tau \leq 2$	20.00428	25.87211	13.77707	19.38704
$H_0: \tau \leq 3$	6.227207	12.51798	6.227207	12.51798

Tablo 5'e bakıldığında hem Trace hem de Max-Eigen istatistik değerlerine göre %5 önem seviyesinde $H_0: \tau = 0$ hipotezi reddedilmektedir. O halde istatistik değerleri 1 adet eşbütünleşme vektörünü işaret etmektedirler. Yani söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.

3.5. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiğine göre söz konusu serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, seriler uzun dönem ilişkili olsa bile kısa dönemde dengesizlikler olabilir. Kısa dönemdeki bu dengesizliklerin düzelip düzelmediği hata düzeltme

modeli VECM (Vector Error Correction Model) yardımıyla tespit edilir. Aşağıda Eşbütünleşme vektör denklemleri verilmiştir. VECM’de uzun dönem ilişkileri ise hata düzeltme terimi ile belirlenmektedir. Hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ise uzun dönemde meydana gelen şoklar düzeltilebilir demektir (Love & Chandra, 2005: 136).

$$D(LGDP)=C(1)*(LGDP(-1))+0.00326697301193*TRD(-1)+0.000639814734565*FD(-1)-0.0720819248237*EC(-1)-0.0355611786902*@TREND(70)-25.6984970175)+C(2)*D(LGDP(-1))+C(3)*D(TRD(-1))+C(4)*D(FD(-1))+C(5)*D(EC(-1))+C(6)$$

Yukarıdaki eşbütünleşme vektörü denklemlerine göre C(1) katsayısı hata düzeltme katsayısını [ECM(-1)] temsil etmektedir. Yukarıdaki denklem tahmin edildiğinde Tablo 5’teki istatistik değerleri elde edilir.

Tablo 6
Hata Düzeltme Katsayıları

	Hata Düzeltme Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık
ECM(-1)	-0.210376	-2.277419	0.0285

Tablo 6’daki sonuçlara bakıldığında ECM(-1) hata düzeltme katsayısı negatif işaretli olduğu ve %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. O halde hata düzeltme modeli söz konusu değişkenler için düzgün çalışmaktadır. Yani kısa dönemde meydana gelen şoklar uzun dönemde düzeltme mekanizması ile düzeltilir. Uzun dönemli ilişkili olduğu bilinen değişkenlerin olası kısa dönem nedensellik ilişkileri VEC Granger nedensellik testi ile aşağıda sınanmıştır.

Tablo 7
VEC Granger İstatistik Değerler

Hipotezler	Chi-sq istatistiği	Olasılık
TRD, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	0.53363	0.4651
FD, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	10.22847	0.0014**
EC, GDP'nin Granger Nedeni Değildir	1.140756	0.2855
GDP, TRD'nin Granger Nedeni Değildir	3.59E-05	0.9952
FD, TRD'nin Granger Nedeni Değildir	4.874737	0.0273*
EC, TRD'nin Granger Nedeni Değildir	0.369401	0.5433
GDP, FD'nin Granger Nedeni Değildir	4.260040	0.0390*
TRD, FD'nin Granger Nedeni Değildir	1.726890	0.1888
EC, FD'nin Granger Nedeni Değildir	1.088124	0.2969
GDP, EC'nin Granger Nedeni Değildir	0.427726	0.5131
TRD, EC'nin Granger Nedeni Değildir	0.247684	0.6187
FD, EC'nin Granger Nedeni Değildir	0.004850	0.9445

Not: ** ve * sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesini temsil etmektedir.

Yukarıdaki Tablo 7'ye bakıldığında finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcut iken finansal gelişmeden ticari açıklığa doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

4. Sonuç

Bu çalışmada ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişki incelenmiştir. Ekonomik büyüme ile finansal gelişme konusunda geniş bir literatür olmasına rağmen üzerinde fikir birliği sağlanan net bir görüş hasıl olamamıştır. Bu alanda fikir birliği oluşmamasının sebebi önemli birtakım değişkenlerin göz ardı edilmesidir. Ayrıca önemli bir belirleyici olan enerji tüketiminin yerine alternatif enerji kaynakları bu çalışmaya dahil edilmiştir. Enerji tüketimi haricinde çalışmaya dahil edilen diğer önemli değişken ticari açıklık değişkenidir. Çalışmanın analiz kısmında finansal gelişme, ticari açıklık ve enerji tüketimi verilerinin ekonomik büyüme ve birbirleri ile olan ilişkileri incelenmiştir. Bu amaçla teorik çerçeve

çizildikten ve literatür taraması yapıldıktan sonra çalışmanın ekonometrik analiz kısmına geçilmiştir. Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli ile yapılan analizler için öncelikle değişkenlerin birim kök sınamaları yapılmıştır. ADF ve PP birim kök testleri ile yapılan sınamalar neticesinde analizde kullanılan ekonomik büyüme, finansal gelişme, ticari açıklık ve enerji tüketimi değişkenlerinin tamamı düzey değerlerinde birim kök içerirken birinci farklarında durağan hale gelmişlerdir. Değişkenlerin tamamının birinci seviyede durağan olmaları yani $I(1)$ olmaları serilerin eş bütünleşik olma ihtimalini doğurmuştur. Johansen eşbütünleşme testi ile yapılan eşbütünleşme analizi sonucunda serilerin eş bütünleşik oldukları görülmüştür. Eşbütünleşme analizi sonrasında ise hata düzeltme modelinin çalışıp çalışmadığı test edilmiş ve ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Yani hata düzeltme modeli düzgün çalışmaktadır. Hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik bulunurken finansal gelişmeden ticari açıklığa doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında yansızlık hipotezi geçerlidir yani söz konusu değişkenler arasında Granger anlamda bir ilişki mevcut değildir. Enerji tüketimi; ekonomik büyüme, finansal gelişme ve ticari açıklık ile herhangi bir nedensel ilişki içerisinde değildir. Çevre koruma politikaları gereği uygulanacak olan enerji tüketimini azaltıcı tedbirler uygulanabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abu-Bader, S. & Abu-Qarn, A. S. (2008). Financial development and economic growth: The Egyptian experience, *Journal of Policy Modelling*, 30, 887-898.
- Afşar, A. (2007). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 188-198.
- Ağayev, S. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Geçiş ekonomileri örneğinde panel eştümleşme ve panel nedensellik analizleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 159-184.
- Ak, M. Z., Altıntaş, N. & Akpolat, A. G. (2013). Does net interest margin affect economic growth? A panel data approach. *International Research Journal of Finance and Economics*, 109, 137-146.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 223-242.
- Altıntaş, H. & Ayrıçay, Y. (2010). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi: 1987-2007. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 17-98.
- Apergis, N. & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy policy*, 38 (1), 656-660.
- Aslan, N. & Yörük, D. (2008). Teoride ve uygulamada dış ticaret hadleri ve kalkınma ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 33-69.
- Aslan, Ö. & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, 25-38.
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I. & Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied Energy*, 162, 733-741.
- Boz, F. Ç., Çınar, Ö. & Temelli, F. (2017). Enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Asean ülkeleri üzerine bir analiz. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 36-52.
- Calderon, C. & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. *Journal of Development Economics*, 72, 321-334.
- Ceylan, S. & Durkaya, M. (2010). Türkiye’de kredi kullanımı-ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (2), 21-35.
- Dedeoğlu, D. & Kaya, H. (2013). Energy use, exports, imports and GDP: New evidence from the OECD countries. *Energy Policy*, 57, 469-476.
- Doğan, B. & Değer, O. (2016). Enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Hindistan örnekleme. *Journal of Yasar University*, 11 (44), 326-338.
- FitzGerald, V. (2006). Financial development and economic growth: A critical view. *Background Paper for World Economic and Social Survey*.
- Ghazouani, T., Boukhatem, J. & Sam, C. Y. (2020). Causal interactions between trade openness, renewable electricity consumption, and economic growth in Asia-Pacific countries: Fresh evidence from a bootstrap ARDL approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 133, 1-12.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği: Ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (1), 213-242.

- Gövdere, B. & Can, M. (2016). Enerji tüketimi, dışa açıklık, finansal gelişme, sabit sermaye yatırımları ve dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi: Sınır testi yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 209-228.
- Gregorio, J. & Guidotti, P.E. (1995). Financial development and economic growth. *World Development*, 23 (3), 433-448.
- Hassan, M. K., Sanchez, B. & Yu, J. S. (2011). Financial development and economic growth: New evidence from panel data. *The Quarterly Review of economics and finance*, 51 (1), 88-104.
- Hsueh, S., Hu, Y. & Tu, C. (2013). Economic growth and financial development in Asian countries: A bootstrap panel Granger causality analysis. *Economic Modelling*, 32, 294-301.
- Kar, M. & Taş, S. (2004). İktisadi kalkınmada para ve sermayenin yeri. İçinde S. Taban. & M. Kar (Ed.), *Kalkınma ekonomisi: Seçme konular*, (ss. 159-188). Ekin Kitabevi.
- Kasman, A. & Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis. *Economic modelling*, 44, 97-103.
- Keynes, J.M. (2012). Torunlarımızın ekonomik olanakları. İçinde L. Pecchi & G. Piga (Der.), *Keynes'e dönüş-torunlarımızın ekonomik olanakları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayın.
- Kraft, J. & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 3 (2), 401-403.
- Love, J. & Chandra, R. (2005). Testing export-led growth in South Asia. *Journal of Economic Studies*, 32 (2), 132-145.
- Menegaki, A. N. & Tugcu, C. T. (2016). The sensitivity of growth, conservation, feedback & neutrality hypotheses to sustainability accounting. *Energy for Sustainable Development*, 34, 77-87.
- Parasız, İ. (2005). *Kalkınma ekonomisi*. Ezgi Kitabevi.
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic development and cultural change*, 14 (2), 174-189.
- Rahman, M. M. & Mamun, S. A. K. (2016). Energy use, international trade and economic growth nexus in Australia: New evidence from an extended growth model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 64, 806-816.
- Rahman, M. M. & Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Sadorsky, P. (2012). Energy consumption, output and trade in South America. *Energy Economics*, 34 (2), 476-488.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası iktisat*. (16.Baskı), Güzem Can Yayınları.
- Shahbaz, M., Khan, S. & Tahir, M. I. (2013). The dynamic links between energy consumption, economic growth, financial development and trade in China: Fresh evidence from multivariate framework analysis. *Energy economics*, 40, 8-21.
- Siddique, H. M. A. & Majeed, M. T. (2015). Energy consumption, economic growth, trade and financial development nexus in South Asia. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 9 (2), 658-682.
- Tutar, F. & Ünlüleblebici, Y. (2014). Türkiye'de KOBİ kredilerinin ekonomik büyümeye etkisi (2006-2011). *Global Journal of Economics and Business Studies*, 3 (5), 1-14.
- Vurur, N. S. & Özen, E. (2013). Türkiye'de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), 117-131.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

İŞ GÜVENLİĞİ İLE MOTİVASYON, İŞ DOYUMU VE İŞTEN AYRILMA İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI LOJİSTİK FİRMASI ÇALIŞANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF RELATIONSHIPS OF JOB SECURITY AND MOTIVATION, JOB
SATISFACTION AND QUITTING ON THE EMPLOYEES OF INTERNATIONAL
LOGISTICS COMPANIES

Ahmet Melih EYİTMİŞ¹

Songül KAPLAN²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
13/11/2020

Kabul:
05/04/2021

Dünyada ve ülkemizde lojistik giderek daha fazla önem kazanıyor. Özellikle küreselleşmenin yaygın etkileri neticesinde uluslararası firmaların dünya ticaretinde daha fazla söz sahibi olmaları bu etkiyi arttırmaktadır. Bununla birlikte iletişim kanallarının yaygınlaşması küçük firmaların da uluslararası ya da ulusal çapta satış yapmalarına olanak sağlamaktadır. Bu da lojistiğin önemini daha da arttırmaktadır. Tüm bu gelişmelere paralel ülkemizin uluslararası standartlara ulaşma çabası neticesinde iş sağlığı ve iş güvenliği alanlarında yaptığı düzenlemeler Lojistik firmalarını ve çalışanlarını doğrudan etkilemektedir. Uzun mesafe yolculuktan kaynaklı ortaya çıkabilecek problemlerin yanı sıra motivasyon ve iş doyumunda meydana gelebilecek değişimler çalışanlar için önem arz etmektedir. İş güvenliği konusunda alınan önlemlerin yeterli olup olmaması çalışanın işten ayrılma düşüncesini etkileyebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın önem noktası, İş güvenliği farkındalığının belirlenmesi, iş doyumunu, işten ayrılma ve motivasyon arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmada veriler anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anketler uluslararası taşımacılık yapan firmaların çalışanları tarafından değerlendirilmiştir. İş güvenliği ile motivasyon, iş doyumunu ve işten ayrılma arasındaki ilişkiler istatistiksel analiz yöntemleri kullanılarak hipotezler test edilmiştir. Araştırmada iş güvenliğini iş doyumunu ve işten ayrılma değişkenlerinin etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, İş güvenliği, Çalışan motivasyonu, İş doyumunu, İşten ayrılma.

¹ Doktora Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-1236-7689, a_melih@hotmail.com.

² Bilim Uzmanı, ORCID ID: 0000-0003-2526-059X, kaplansongul@outlook.com.

Abstract

Article Info

Received:
13/11/2020

Accepted:
05/04/2021

Logistics is becoming more and more important in the world and in our country. Especially, as the result of the widespread effects of globalization, the fact that international firms have more voice in world trade increases this effect. However, the spread of communication channels allows small companies to sell internationally or nationally. This further increases the importance of logistics. Parallel to all these developments, our country's efforts to reach international standards as a result of the regulations made in the fields of occupational health and safety directly affect logistics companies and employees. In addition to the problems that may arise from long distance journeys, changes in motivation and job satisfaction are important for the employees. It is thought that whether the measures taken in the field of occupational safety are sufficient or not, may affect the employees idea of leave from job. The important point of the study is the determination of occupational safety awareness, the relationship between job satisfaction, quitting and motivation. The data in the study were collected by using the survey method. The surveys have been evaluated by the employees of the companies engaged in international transportation. The relationships between occupational safety and motivation, job satisfaction and quitting the job using statistical analysis methods hypotheses were tested. In the study, it was concluded that job satisfaction and turnover variables affect job security.

Keywords: Logistics, Work safety, Employee motivation, Job satisfaction, Quitting job.

1. Giriş

Sanayileşmenin etkisiyle gelişen lojistik sektörüne önemin artması; Türkiye’de ve Dünya’da rekabetin artmasına, karın üst seviyede olması için gerekli olan maliyetin en aza indirilmesine neden olmuştur (Min, 2015: 9). Lojistiğin doğru değerlendirilmesi fırsat oluştururken, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını doğru bir şekilde yapan bir firma bu fırsatı daha çok elde etmiş olacaktır. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları hem lojistik firmalarının hem de çalışan motivasyonunun artmasını sağlamaktadır. Lojistik firmaları öte yandan kanuni zorunluklarını yerine getirmiş olup yapılan bu uygulamalar sayesinde daha fazla rekabet avantajı sağlayacaktır.

İşgören motivasyonun sağlanması çalışma yaşantısında önemli konuları arasında yer almaktadır. Çünkü motivasyon hem işgörenin hem de işletmenin performansında önem arz etmektedir (Uslu, 2019: 75). Performansı artırmaya çalışan üstler, işgörenlerin davranışlarını, isteklerini ve bunlara etki eden örgüt içi ve dışı etkenleri dikkate almalıdır. Motivasyonu düşük çalışanın olumlu tavır sergilemesi beklenmemelidir. Çalışma ortamında motivasyonun temel

amacı; işletme amaçlarının gerçekleştirilmesi adına çalışan performansın yüksek olmasını sağlamaktır (Kıray, 2019: 31).

Literatürde sıkça araştırılan konulardan biri de iş doyumu kavramıdır. Kişilerin vaktinin çoğunu harcadığı iş yerindeki hoşnutsuzluğu ve memnuniyetsizliği, psikolojisini, sağlığını ve genel yaşamını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çalışan için iş, fizyolojik ihtiyaçları karşılamadan ziyade sosyal ve psikolojik ihtiyaçların doyumu için de önemlidir. Bundan dolayı çalışanların iş doyumlarını belirlemeye ve artırmaya yönelik çalışmalar hem kişisel hem de örgütsel ve toplumsal bir öneme sahiptir. Kişinin işyerinde mutlu olması ve doyumuna ulaşması psikolojik açıdan bir ihtiyaçtır (Atay, 2006: 71-72).

İşgörenlerin işlerinden memnun olmadıkları, işletme amaçlarıyla kendi hedeflerinin örtüşmediği ve beklentilerinin karşılanmadığı durumlarda işten ayrılma niyeti (İAN) ortaya çıkmaktadır. İAN, işgörenlerin bilinçli olarak işini değiştirmek istemesi ve yeni iş aramak istemesi ve süreci olarak tanımlanabilir. İşgörenlerin işten ayrılma niyeti kişisel, örgütsel ve çevresel faktörleri de etkilemektedir (Yener, 2014: 82-83). İAN, örgütler ve insan kaynakları için çalışan memnuniyeti, motivasyon, donanımlı işgöreni örgütte tutarak işletmenin yeni çalışan arama sürecinde maddi ve manevi kaybına neden olmaması açısından önemlidir.

İş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri lojistik firmaları ve çalışanların iş hayatlarında yeniliklere neden olmuştur. Bu düzenlemelerin çalışanlar üzerindeki etkisi literatürde tespit edilmemiştir. Bununla birlikte Altay (2015) çimento sektöründe, Ilgaz (2019) mermer ve taş ocağı işletmelerinde ve Gültay (2019) hava yollarında çalışanların iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmaları literatüre kazandırmışlardır. Ortaya konulacak bilimsel eserin özgün yanı, taşımacılık sektöründe çalışanların iş sağlığı ve güvenliği düzenlemelerine bakış açılarını ölçerek; iş doyumu, motivasyon ve işten ayrılma düşünceleri üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Elde edilen bulgular sonucunda firmalara ve çalışanlara yönelik öneriler sunulması amaçlanmıştır.

Bu çalışma teorik bazda literatür incelemesinin yanında uygulamalı bir alan araştırmasını da içermektedir. Genel olarak yerli ve yabancı literatürde iş sağlığı ve güvenliği, iş doyumu, motivasyon ve işten ayrılmaya dönük çalışmalar incelenmiş; konuya ilişkin ölçekler tespit edilmiştir. Bu çalışmada Mersin’de bulunan lojistik firmaları baz alınmıştır. Bu çalışmanın genel amacı, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının motivasyon, iş doyumu ve işten ayrılma niyetine olan etkisini araştırmaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İş Güvenliği

Her geçen gün artan önemi ve ülkelerin kalkınmasını sağlayan iş sağlığı ve güvenliği, işgörenleri kazalardan ve meslek hastalıklarından koruyarak güvenli bir çalışma ortamı için yapılan sistemli çalışmalar olarak ifade edilmektedir (Üngören & Koç, 2015: 126). Çalışan bireyin, çalıştığı ortamdan ve kullandığı ekipmanlardan kaynaklı oluşabilecek tehlikelerden uzak tutularak ya da bu tehlikeler minimum seviyeye indirgenerek refaha ulaştırılması iş sağlığı, işin gerçekleştiği esnada çalışanın karşılaştığı olumsuzlukları azaltmak veya engellemek için yöneticilerin uyguladığı birtakım kurallarda iş güvenliği olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2014: 770).

İSG işveren açısından bakıldığında bazı masrafların ortaya çıktığı görülmektedir. Oluşabilecek kazalar, ölümler, yaralanmalar, iş görememezlik durumu gibi maliyetler oluşabilmektedir. Bununla birlikte üretim faaliyetlerinin aksamasına ve verimliliğin azaltmasına sebep olmaktadır. İşgörenler üzerinde bedensel sıkıntının yanısıra psikolojik sorunları da beraberinde getirmektedir. Kişinin sosyal hayatını olumsuz yönde etkileyip pasif olmasına neden olmaktadır (Tekin, 2019: 3).

İSG üç boyut üzerinde yoğunlaşmaktadır: Bu boyutlar çalışanın sağlığı, işyerindeki güvenliği ve çalışma faaliyetidir (Akkaya, 2017: 503). İşçileri ilgilendiren bu boyutlara önem verilmesi ülkelerin gelişmişliği, toplumda yaşayan bireylerin eğitim düzeyleri ve kültür seviyeleriyle ilişkilidir. Sanayileşmenin ardından gelişme göstermiş ülkelerde bu sorun hemen hemen çözülmüştür. Fakat, gelişen teknolojiye ayak uyduramamış, sanayileşme anlamında geri kalmış ve kültürel olarak benimsememiş bir toplum için İSG kavramı karın önüne geçememiştir (Güngör, 2008: 43).

2.2. Motivasyon Kavramı

Motivasyon ile ilgili çalışmalar 20. yy' dan sonra psikologlar tarafından yapılan çalışmalarla öne çıkmıştır. Diğer bilim dallarında farklı tanımları olan motivasyon kelimesi, yönetim alanında kişileri fizyolojik, sosyal ve psikolojik gücünün organizasyonların amacına uygun olarak kullanması şeklinde tanımlanabilmektedir (Çakır, 2019: 18).

Motivasyon kavramı, bireylerin kafasında kurdukları amaca ulaşırken özgür iradeleriyle hareket etmesidir. İşletmeler için motivasyon, hem işletmenin hem de çalışanların beklentilerini karşılayan bir iş ortamının varolup, çalışanları istenilen davranışa yönlendirmesi sürecidir.

Motivasyon, bir işi yaparken ruhsal olarak hissettiğimiz olumlu duygular birikimidir. Başka bir tanımda ise bir veya daha fazla gruptaki kişileri belirli amaç doğrultusunda ortak noktada harekete geçiren çabalardır. Belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen kişilerin koordinasyonunu sağlamak, yönlendirebilmek, ortama veya kişilerle uyumunu sağlamak ve aktif olmasını sağlamak için gösterilen çabaların hepsine motivasyon denir (Ünsar vd., 2010: 250).

Motivasyon konusunda ortaya konulmuş teoriler kapsam ve süreç teorileri olarak ikiye ayrılmaktadır. En çok bilinen motivasyon kuramlarından birisi Maslow' un 1954 yılında ortaya koyduğu ihtiyaçlar hiyerarşisidir. Bu yaklaşımın yönetici açısından önemi çalışanın hangi ihtiyacının giderilmesi gerektiğini anlayıp o ihtiyaçlarını karşılayabilirse bireylerin istenilen şekilde davranmalarını sağlayabilirler (Keskin, 2008: 26).

2.3. İş Doyumu

Bilimsel araştırmalarda ve günlük yaşamda çok sık kullanılmasına rağmen iş doyumunun ne olduğu hakkında hala genel bir anlamı bulunmamaktadır. Buradaki belirsizlik aslında işin neyi temsil ettiği konusunda kesin bir tanım bulunmamaktadır. İş doyumunu, işçilerin kendilerine yönelik olumlu ya da olumsuz duyguların birleşimini temsil eder. İş tatminini çalışanın işiyle yakından ilgilidir. Kişinin beklentileriyle ödülleri onun işyerindeki tutum ve davranışlarına yön vermektedir (Davis & Nestrom, 1985). İş doyumunu kavramı, bir çalışanın işinden hoşnut olma derecesiyle (Muchinsky, 2002: 383) alakalı olan ve çalıştığı yer ile ilgili düşüncelerini aktaran bir değişken olarak ifade edilmektedir. Yalın olarak iş doyumunu, çalışan bireylerin işlerinde mutlu olabilme durumunu belirtmektedir. İş doyumunu çalışanların işe, iş ortamına veya çalışma arkadaşlarına karşı düşünce ve davranışlarının genel bir tutumunu ifade etmektedir (Yelboğa, 2012: 172).

İş doyumunu yabancı kaynaklı olup konuyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda iş doyumunu etkileyen faktörler ortaya konulmuştur. Çalışanların işleriyle ilgili karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz etmenler iş doyumunun önemli belirleyicilerinden olmuştur. Çalıştığımız süre zarfında karşılaştığımız olumsuz anılar, çıkar çatışmaları, stres, motive olamama gibi etmenlerde iş doyumunu üzerinde etki etmektedir. Bunun yanında çalışmanın şekli, sosyal hayatındaki tutumlar, yaşayış şeklinin de iş doyumunu üzerinde etkili olduğu söylenmektedir (Çivilidağ vd., 2018: 49).

Yaşantısının büyük bir çoğunluğunu kişisel ve ekonomik çıkarları için işletmesinde geçiren bireylerin güvenli, istekli ve başarılı şekilde devam edebilmeleri için yapılan işten

memnun olması çok gerekmektedir (Koç vd., 2009: 14). İşgörenin psikolojik ve fiziksel sağlığını, toplumun refahını, işyeri ortamını, işin verimliliğini, toplumların ekonomik gelişimini, tasarruf anlayışını etkilemesi iş doyumunun sonuçları açısından önemlidir (Akıncı, 2002: 6). Çalışanların iş doyumunu sonuçlarından birisi verimlilik (Gafa, 2019: 19). Kişilerin iş doyum oranının yüksek olması çalışılan işyerinin iyi yönetildiğini ifade etmektedir (Akıncı, 2002: 7).

2.4. İşten Ayrılma

İşgörenlerin çalıştıkları işyerindeki durumlardan tatmin olmamaları sonucunda gösterdiği olumsuz davranışlar işten ayrılma niyeti (İAN) olarak adlandırılmaktadır (Rusbelt vd., 1988: 599). İAN, işgörenlerin istekleri doğrultusunda bilinçli şekilde işten ayrılmaya yönelik aldığı karardır (Koslowsky vd., 1997: 79). Bireyin işi bırakma olasılığı düşüncesi olarak tanımlanan işten ayrılma niyeti, işten ayrılmanın sebep sonuç ilişkisinde, ayrılmadan önceki basamaktır (Mowday vd., 1982: 90).

İşten ayrılmanın önemli olmasının yanı sıra riskli bir kavram olarak bilinmektedir. Bu riskler çalışırken birçok kayıplara neden olabilmektedir. İş tatmininin düşük olması ve başka iş fırsatları bulma gibi durumlar bireylerin işlerinden ayrılmalarına neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra bazı olumsuzluklara rağmen çalışmaya devam edip fiili olarak davranışa geçirememektedirler (Ay & Keleş, 2017: 196).

İşten ayrılma niyeti, örgüte maliyeti, sürecin aksaması ve diğer işgörenlerin motivasyonun düşmesine neden olma gibi olumsuz etkileri vardır (Yener, 2014: 84). Bireyler birçok nedenden dolayı işten ayrılmaya niyet edebilirler. Tatmin olamama, eğitimin yetersizliği, yükselme imkânının olmaması (Griffeth vd., 2000: 463), stres, yetersiz liderlik, örgütsel adaletin sağlanamaması dikey yönlü bezdirme davranışları gibi nedenler işgörenlerin işten ayrılmaya niyetlendiren etkenlerdendir (Simons, 2008: 50).

İAN, işten ayrılmayla sonuçlanmasa bile işletme açısından önemli etkileri vardır. İşten ayrılma niyeti performans düşüklüğü, işe gelmeme gibi bazı sonuçları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bireyler iş yerinde kendilerini daha önemli ve özgür bir ortamda olduklarını hissetmek istemektedirler (Bowen, 1982: 206).

3. İş Güvenliği, Motivasyon, İş Doyumu ve İşten Ayrılma İlişkisi

Tüm dünyada meydana gelen önemli kazaların ilk anda görünen nedenleri teknik veya çoğunlukla çalışan hatası olsa da bunların altında yatan başlıca sebepler araştırıldığında, örgüt

içi motivasyonun, çalışanın iş tatmini ve bunlara bağlı olarak kişinin işten ayrılma niyetinin önemi anlaşılmaya başlanılmıştır (Şengül, 2008: 43).

3.1. İş Güvenliği ile Motivasyon

Psiko-sosyal iyileştirmeler olarak adlandırılan, iş görenlerin daha sağlıklı ve daha mutlu bir ortamda çalışmalarını sağlamak da motivasyonun artırılması için önemli bir etki oluşturmaktadır. Çalışanların iç dünyasını tatmin etmeye yönelik bu girişimler, işletme içinde uyumlu bir iletişim sağlanmasına ve işe değer katmasına imkân vererek, motivasyonu artırır. Motivasyonun, iş görenlerin örgüt içindeki tutum ve davranışları algılama biçimine bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ve özellikle çalışanın güven ve refahın sağlanması, motivasyonun ve iş tatmin düzeyinin yükseleceğini belirtmiştir. Bunun aksi bir durumda ise, motivasyon düşecek ve buna bağlı olarak tatminsizlik ortaya çıkacaktır. İş güvenliği düzeyi yüksek olduğunda da mükemmel bir motivasyon sağlandığını söylemek mümkün değildir. İş görenlerin ihtiyaç ve beklentileri karşılanmış olsa da bu durum, üst düzey bir motivasyonun işaretçisi değildir (Mutlu, 2018: 28).

İş güvenliği açısından baktığımızda bireylerin içinde buldukları ortamları yorumladıkları ve anlamlandırmaya çalıştıkları; bu anlamlandırma ve algılar bir süre sonra kişilerde belli bir tutum ve davranışlara zemin hazırladığı bilinmektedir. Bunların oluşmasında, iş ortamında hangi davranışların ne tür sonuçları olabileceğine dair bireylerin algıları önemli yer tutmaktadır. Olumsuz bir iş güvenliği ortamı bulunan örgütte çalışan, iş güvenliğine aykırı bir davranış ya da tutum içerisinde olduğunu hissederse bazı olumsuz sonuçlar doğuracağı algısı gelişebilir. Dolayısıyla iş güvenliğinin, kişilerin çalışma şartları ve ortamını etkileyerek motivasyonlarını etkilemesi muhtemeldir. Buradan hareketle, iş güvenliğinin çalışanların davranışlarını etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Acar, 2019: 50).

3.2. İş Güvenliği ile İş Doymu

Günümüzde çağdaş yönetim anlayışının gelişmesi ve çalışma yaşam kalitesinin artırılması çabaları ile yöneticilerden, işgörenlerin sağlık ve güvenliğini koruyucu şekilde çalışma koşulları sağlamaları beklenmektedir. Bu beklenti, hem yöneticilerin çalışanlara karşı yerine getirmesi gereken sorumluluğundan hem de iş doymu artırma amacından kaynaklanmaktadır. İş güvenliğinin sağlanması bireyin istenilen doğrultuda yönlendirilmesi ve belli bir amaç için harekete geçmesini sağlamaktadır. Böylelikle çalışanın örgütte kendini güvende hissetmesi iş doymunu arttıracığı sonucuna varmaktayız (Bingöl, 2003: 454).

İş güvenliğinin olması çalışanlar için ayrı bir tatmin ve motivasyon kaynağıdır. Çalışanlar örgütte güvenlik unsurunun tam olarak var olduğuna ve kendisine değer verildiğine inanıyorsa, bu durum onun işinden tatmin olmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, kişi yaptığı işte güvenli ortamın olmadığı ya da ihmal edildiği hissine kapılıyorsa iş doyumu azalacaktır. Bu durum sonucunda çalışan emniyet ve güvenlik duygusundan yoksun olup hoşnutsuzluğa kapılacağı, işe karşı olumsuz tutumlar sergileyip tatminsizlik meydana gelecektir. Literatürdeki yapılan araştırmalar iş doyumu ile kazalar arasında negatif bir ilişki olduğu sonucunu vermektedir. Bu çerçevede iş güvenliği, muhtemel kazaları önleyici bir etkiye sahip olması işgörene işinden tatmin olmasını sağlayıp, kendisini güvende hissedecek ve işe karşı bu olumlu tutumu devam ettirmesine yardımcı olacaktır (Özgen vd., 2002: 334).

3.3. İş Güvenliği ile İşten Ayrılma

Dünyada genellikle iş güvencesizliğinin yasal ve ekonomik boyutu ele alınmakta, işgörenin ya da örgütün üzerindeki etkisi göz ardı edilmektedir. Buradan hareketle literatür de iş güvenliğinin sağlanamamasının çalışanlar üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik birçok çalışmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda iş güvenliğinin yetersizliğine neden olan faktörler arasında işten ayrılma niyeti olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle çalışanın işten ayrılma niyeti, işinden kendini güvende hissedememesi ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Griffeth vd., 2000: 483). Aynı zamanda yöneticiler tarafından çalışana iş güveni verilmezse, çalışan ve işveren arasında psikolojik olarak güvenin azalmasına da neden olacaktır. Çalışan bu durumda işini kaybetme kaygısı taşıyacağından başka iş imkanları arayacaktır. Yapılan çalışmalara göre de işten ayrılma niyeti ya da işten ayrılma, çalışanın örgütten beklediği güvence ve örgütün verdiği güvence arasındaki farkın olduğu sonucu elde edilmiştir (Friedrich, 2010: 111).

4. Hipotez Geliştirme

İş sağlığı ve güvenliğinin motivasyon, iş doyumu ve işten ayrılmayı etkilediği düşünülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı; iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının motivasyon, iş doyumu ve işten ayrılmaya etkisini incelemektir. Araştırma için kurgulanan hipotezler geçmişte benzer çalışmalar esas alınarak geliştirilmiştir. Bu amaçla 3 hipotez geliştirilmiş ve istatistiki yöntemler kullanılarak geçerlilikleri test edilmiştir.

4.1. İş Güvenliği Uygulamalarının Yeterliliği Motivasyonun Üzerindeki Etkisi

İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile motivasyon arasında ilişki olduğuna yönelik Türk literatüründe çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Temizbaş (2018) çalışmasında korelasyon analizi yaparak bu ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Çeltik (2020) ise yaptığı çalışmada önerme bazlı analizler yaparak iş sağlığı ve güvenliği algılarının farklılığını ortaya koymuştur.

Araştırmada işgüvenliğinin etkilediği düşünülen ilk hipotez, “H1: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği motivasyonu etkiler” şeklindedir. İşletmeler için motivasyon, hem işletmenin hem de çalışanların beklentilerini karşılayan bir iş ortamının varolup, çalışanları istenilen davranışa yönlendirmesi sürecidir. Başka bir deyişe, bir işi yaparken ruhsal olarak hissettiğimiz olumlu duygular birikimidir. İşgüvenliği uygulamalarının yeterliliği, çalışanların işyerinde hem ruhsal hem de fiziksel beklentilerini karşılayabileceği kanısı bu hipotezin oluşturulmasında önemli bir etken olmuştur.

4.2. İş Güvenliği Uygulamalarının Yeterliliğinin İş Doyumu Üzerindeki Etkisi

Yaptığı işten memnun olmayan çalışanların daha fazla iş kazası geçirdiği ve işletme açısından hem ekonomik hem de sosyokültürel kayıplara neden olduğu literatürde ele alınmıştır. Yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak işinden ve mesleğinden memnun işgörenlerin istihdam edilmesi ya da iş doyumunu artıracak önlemlerin alınması da aynı zamanda iş güvenlik algısının geliştirilmesinde yardımcı olacaktır. Saraç (2016) yapmış olduğu çalışmasında iş sağlığı ve güvenlik algısının iş doyumunu ile yakından bir ilişkisi olduğunu saptamıştır. Karcıoğlu ve Bakan (2016) ise araştırmalarında iş doyumunu ve iş güvenliği algıları arasında pozitif yönlü bir bağı tespit etmişlerdir.

“H2: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği iş doyumunu etkiler” araştırmada kurgulanan ve literatürdeki çalışmalar referans alınarak doğruluğu yönünde kanı oluşan bir başka hipotez olarak belirlenmiştir. İş güvenliği uygulamalarının farklı iş kollarında araştırıldığı çalışmalar, iş doyumunu iş güvenliği uygulamalarının etkilediği konusunda kanının oluşmasında etkili olmuştur (Atay, 2006; Ortak, 2014; Kılıçcı, 2016).

4.3. İş Güvenliği Uygulamalarının Yeterliliğinin İşten Ayrılma Üzerindeki Etkisi

Çalışanın işten ayrılmasını etkileyebilecek, duygusal ve fiziksel bir çok etken sıralanmaktadır. Ücret, performans, iş tekrarı, tatmin bunlardan bazılarıdır (Demir, 2018; Cani, 2020).

Bu çalışmada iş güvenliği uygulamalarının işten ayrılmayı etkileyebileceği savı test edilmeye karar verilmiştir. Bu amaçla “H3: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği işten ayrılmayı etkiler” araştırmada üçüncü hipotez olarak kurgulanmıştır.

5. Araştırmanın Yöntemi ve Bulgular

Araştırma, Mersin ilinde bulunan lojistik firması çalışanlarının, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının motivasyon, iş doyumunu ve işten ayrılma niyeti konularının değerlendirilmesini kapsamaktadır. Araştırma kapsamında firma çalışanlara anket uygulaması yapılmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu hazırlanmadan önce detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Anketler, gönüllülük esasına göre çalışanlara elden dağıtılıp toplanarak uygulanmıştır. Anketleri uygulamak amacıyla farklı firmalarda çalışanlardan, 350 kişiye uygulanmıştır. 9 anket değerlendirme dışı bırakılarak 341 anket üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir. Beş bölümden oluşan anket soru formunun ilk bölümünde demografik özellikler hakkında bilgi edinmek amacı ile sorular yer almıştır. Anketin ikinci bölümünde, iş güvenliği ile ilgili önermeler içermektedir ve çalışanların bu önermelere katılma derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Anketin üçüncü bölümündeki önermeler çalışanların motivasyonunu belirlemeye yönelik olarak düzenlenmiştir. Dördüncü bölümde iş doyumunu, son bölümde ise işten ayrılma niyeti analiz edilmek üzere önermeler katılımcıların düşüncelerini tespit edebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Katılımcıların duygu ve düşüncelerini belirlemek amacıyla oluşturulan önermeleri değerlendirmede 7’li likert ölçeğini kullanmaları istenmiştir (1: Hiç Değil - 7: Çok Fazla).

Araştırmada 4 ölçekten yararlanılmıştır. Bunlar; çalışanların iş sağlığı ve güvenliği algılarını ölçmek amacıyla Williamson ve diğerleri (1997) tarafından geliştirilen ve Türkiye’de Atay’ın (2006) çalışmasında kullandığı, 32 madden oluşan önermelerden meydana gelmektedir. Motivasyon ölçeği, 24 önermeden oluşmakta ve Mottaz (1985) tarafından geliştirilmiştir. İş doyumunu ölçeği: Wright ve Cropanzano (1998) ve işten ayrılma ölçeği ise Wayne ve diğerleri (1997) tarafından geliştirilmiştir.

5.1. Bulgular

5.1.1. Araştırmaya Katılanlar Hakkında Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

<i>Medeni Durum</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
Evli	301	88,2
Bekar	40	11,8
Toplam	341	100
<i>Yaş</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
20-34	49	14,5
35-39	66	19,5
40 yaş üstü	226	66,1
Toplam	341	100
<i>Eğitim Durumu</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
İlkokul	137	40,3
Ortaokul	95	27,8
Lise	90	26,3
Üniversite	19	5,7
Toplam	341	100
<i>Meslekte Çalışma Süresi</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
1-5 yıl	32	9,4
6-10 yıl	55	16,2
11-15 yıl	52	15,3
16-20 yıl	81	23,9
21 yıl ve üstü	121	35,1
Toplam	341	100
<i>İşyerindeki Çalışma Süresi</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
1-5 yıl	180	52,7
6-10 yıl	85	24,9
11-15 yıl	44	13,2
16-20 yıl	22	6,4
21 yıl ve üstü	10	2,8
Toplam	341	100

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre katılımcılardan 301'inin (%88,2) evli, 40'ının (%11,8) bekâr olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre katılımcılardan 49 kişi (%14,5) 20-34 yaş aralığında, 66 kişi (%19,5) 35-39 yaş aralığında son olarak 226 kişi (%66,1) 40 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 137 kişinin (%40,3) ilkokul mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 95'i (%27,8) ortaokul, 90'ı (%26,3) lise ve 19'u (%5,7) lisans (üniversite) mezuniyet derecesine sahiptir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunlukla ilkokul mezuniyet derecesine sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların 32'si (%9,4) 1-5 yıl süreli iş deneyimine sahiptirler. 55'i (%16,2) 6-10 yıl deneyime, 52'si (%15,3) 11-15 yıl deneyime, 81'i (%23,9)

16-20 yıl ve son olarak 121 kişi (%35,1) 21 yıl ve üstü meslekte deneyime sahiptirler. Elde edilen bulgulara göre katılımcılardan 180'ı (%52,7) 1-5 yıl süreyle aynı işinde çalışmakta; 85'i (%24,9) 6-10 yıl, 44'u (%13,2) 11-15 yıl, 22'si (%6,4) 16-20 yıldır aynı işinde çalışmaktadır. 21 yıl ve daha fazla süredir aynı işinde çalışanlar 10 kişi (%2,8)' dir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun (%52,7) 1-5 yıl arası zamanda mevcut işinde çalışmaktadırlar.

5.1.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirliği

Ölçeklerin güvenirliliğinin test edilmesinde Cronbach's Alfa kullanılmıştır. Literatüre göre alfa değeri 0,70 veya üzerinde bir değere sahip ($0,70 \leq \alpha \leq 1$) ise ölçek güvenilir kabul edilmektedir. 0,80 ile 1 aralığında çıkan alfa katsayıları yüksek derecede güvenilir kabul edilmektedir (Kayış, 2018: 405). Araştırmada kullanılan ölçeklerin Yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde Özdeğer istatistiği ve faktör sayısını belirleme opsiyonları denenmiş ancak, iş güvenliğine ait kişisel motivasyon ve iyimserlik alt boyutlarının önermeleri diğer faktörlere kaydığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu bağlamda 12 önerme kullanılmayarak 20 önerme üzerinden devam edilmiştir. İş güvenliği ölçeğinin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi sonucu 0,834'tür. Açıklanan varyans %61,651 olarak tespit edilmiştir. Motivasyon ölçeğinde 4 önerme, iş doyumunda 1 ve işten ayrılma ölçeklerinde 1 önerme varyans oranının %40'ın altında kalması nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir (Karagöz, 2016:880). Araştırma değişkenleri ile ilgili soru sayıları ve ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin Cronbach's alfa değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2
Ölçeklere İlişkin Soru Adetleri ve Cronbach's Alpha Katsayıları

<i>Ölçekler</i>	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Alpha Katsayısı</i>
<i>İş Güvenliği</i>	20	,687
Motivasyon	20	,834
İş Doyumu	4	,744
İşten Ayrılma	4	,781

İş güvenliği ölçeğine ilişkin genel güvenilirlik değerinin ise 0,687 olduğu görülmüş olup bu değer $0,60 \leq \alpha < 0,80$ arasında olduğundan dolayı iş güvenliği ölçeğinin oldukça güvenilir (Kalaycı, 2005: 405) olduğu kabul edilmiştir. Motivasyon ölçeğine ilişkin genel güvenilirlik değerinin ise 0,834 olduğu görülmüş olup bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğundan dolayı motivasyon ölçeğinin yüksek derecede güvenilir (Kalaycı, 2005: 405) olduğu söylenebilir. İş

doyumunu ölçeğinin, Cronbach's Alpha değeri 0,744 ve İşten ayrılma ölçeğinin 0,781 olarak belirlendiği için araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin iç geçerliliklerinin diğer analizleri yapmaya uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 2'de verilen güvenilirlik analizine göre belirlenen önermeler, SPSS programı yardımıyla aritmetik ortalamaları alınarak korelasyon ve regresyonda kullanılmak üzere değişkenlere dönüştürülmüştür.

5.1.3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

İş güvenliği ile motivasyon, iş doyumunu ve işten ayrılma ilişkisi korelasyon analizi yapılarak bu sonuçlar aşağıda Tablo 3'de gösterilmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları belirlenmiştir.

Tablo 3
Korelasyon Analizi

	AO	SS	İş Sağlığı	Motivasyon	İş Doyumu	İşten Ayrılma
İş Sağlığı	5,25	,55	1			
Motivasyon	6,10	,42	,495** ,000	1		
İş Doyumu	6,16	,65	,168** ,002	,462** ,000	1	
İşten Ayrılma	6,10	,84	,296** ,000	,539** ,000	,456** ,000	1

Araştırma değişkenlerine ilişkin korelasyon analizi sonucuna bakıldığında, iş sağlığı ile motivasyon ($r=,495$; $p<0,05$), iş doyumunu ($r=,168$; $p<0,05$) ve işten ayrılma ($r=,296$; $p<0,05$) arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Motivasyon ile iş doyumunu ($r=,462$; $p<0,05$) ve işten ayrılma ($r=,539$; $p<0,05$) arasında güçlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde işten doyumunu ile işten ayrılma ($r=,456$; $p<0,05$) arasında pozitif ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

5.1.4. Regresyon Analizi

Bu bölümde araştırma değişkenleri arasındaki sebep sonuç ilişkilerini açıklama amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, "bir bağımlı değişken ile bir bağımsız (basit regresyon) veya birden fazla bağımsız (çoklu regresyon) değişken arasındaki ilişkilerin matematiksel bir eşitlik ile açıklanması süreci" olarak tanımlanmaktadır (Küçükşille, 2018: 199). Araştırmanın "H1: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği motivasyonu etkiler." hipotezini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4

İş Güvenliğinin Motivasyon Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model 4	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p	F	R ²	ΔR ²
Bağımsız değişken	B	Standart hata	Beta (β)					
Sabit	4,161	,191		21,743	,000			
İş Güvenliği	,370	,036	,485	10,213	,000	104,314	,235	,233

Bağımlı değişken: Motivasyon
(*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001)

Tablo 4 incelendiğinde, iş güvenliği ile bağımlı değişken olan motivasyon varyansın % 23' ünü açıklamaktadır (Düzeltilmiş R2: ,233). Yapılan regresyon analizi sonucunda iş güvenliğinin ($\beta=,370$; $p<0,01$) motivasyonu etkilediği görülmektedir. Elde edilen bu sonuca göre “H1: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği motivasyonu etkiler.” Hipotezi kabul edilmiştir. İş güvenliği ve sağlığı uygulamalarına yapılacak katkı motivasyon düzeyini pozitif yönlü olarak arttıracaktır.

Tablo 5

İş Güvenliğinin İş Doyumu Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model 4	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p	F	R ²	ΔR ²
Bağımsız değişken	B	Standart hata	Beta (β)					
Sabit	5,152	,334		15,448	,000			
İş Güvenliği	,192	,063	,163	3,041	,003	9,249	,027	,024

Bağımlı değişken: İş Doyumu
(*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001)

Tablo 5 incelendiğinde, iş güvenliği ile bağımlı değişken olan iş doyumunu varyansın % 24' ünü açıklamaktadır (Düzeltilmiş R2: ,024). Yapılan regresyon analizi sonucunda iş güvenliğinin ($\beta=,192$; $p<0,05$) iş doyumunu etkilediği görülmektedir. Elde edilen bu sonuca göre “H2: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği iş doyumunu etkiler.” kabul edilmiştir.

Tablo 6

İş Güvenliğinin İşten Ayrılma Boyutuna Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model 4	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p	F	R ²	ΔR ²
Bağımsız değişken	B	Standart hata	Beta (β)					
Sabit	3,772	,416		9,067	,000			
İş Güvenliği	,443	,079	,292	5,627	,000	31,659	,085	,083

Bağımlı değişken: İşten Ayrılma
(*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001)

Tablo 6 incelendiğinde, iş güvenliği ile bağımlı değişken olan işten ayrılma varyansın % 8'ini açıklamaktadır (Düzeltilmiş R2: ,083). Yapılan regresyon analizi sonucunda iş güvenliğinin ($\beta = ,443$; $p < 0,01$) işten ayrılmayı etkilediği görülmektedir. Elde edilen bu sonuca göre “H3: İş güvenliği uygulamalarının yeterliliği işten ayrılmayı etkiler.” kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Tartışma

Dünyada ve ülkemizde lojistik giderek önemli hale gelmektedir. Ülkemizin uluslararası standartlara ulaşma çabası sonucunda iş güvenliği alanlarında yapılan düzenlemeler lojistik firmalarını ve çalışanlarını doğrudan etkilemektedir. Uzun mesafe yolculuktan kaynaklı ortaya çıkabilecek problemlerin yanı sıra motivasyon ve iş doyumunda meydana gelebilecek değişimler çalışanlar için önem arz etmektedir. İş güvenliği konusunda alınan önlemlerin yeterli olup olmaması da çalışanın işten ayrılma düşüncesini etkileyebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın önem noktası, iş güvenliği farkındalığının belirlenmesi, iş doyumunu, işten ayrılma ve motivasyon arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formu kullanılmıştır. Anketleri uygulamak amacıyla farklı firmalarda çalışan toplam 350 kişi belirlenmiştir. Beş bölümden oluşan anket soru formunun ilk bölümünde demografik özellikler hakkında bilgi edinmek amacı ile sorular yer almıştır. Anketin diğer bölümlerinde çalışanların iş güvenliği uygulamaları, motivasyonu iş doyumunu ve işten ayrılma ile ilgili duygu ve düşüncelerini tespit edebilmek amacıyla önermelere yer verilmiştir. Önergeleri katılımcıların 7'li likert ölçeğine göre 1 hiç değil, 7 çok fazla derecelerine göre skorlamaları istenmiştir.

Çalışmadan elde edilen 350 anketten, ön değerlendirme sonucunda 9 adedinin kullanılmamasına karar verilmiştir. Anketler istatistiksel veri analiz programına aktarılarak, analiz öncesi normal dağılım, uç değer ve veri giriş hataları yönünden incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının tutarlılıklarının sınanması için cronbach alpha

değerleri kontrol edilmiş, faktör analizi yapılarak geçerlilikleri sınanmıştır. Ölçeklere uygulanan güvenilirlik analizi sonucunun Cronbach's Alpha değerlerinin literatürde yer alan sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın değişkenleri ile ilgili bulgularını test etmek için frekans analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

İşletmelerde birtakım faaliyetlerin doğru değerlendirilmesi ve yürütülmesinin yanı sıra iş güvenliği uygulamalarına gereken önemin verilmesi işletmelere rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. İş güvenliği uygulamaları ile motivasyon arasında anlamlı ilişkilerin bulunduğu literatürde karşımıza çıkmaktadır. Çeltik (2020) motivasyonun tek başına iş sağlığı ve güvenliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı yine de motivasyonun İSG üzerinde yol gösterici bir etkisinin olduğu belirtilmiştir. İnsan davranışlarını etkileyen en önemli unsurun motivasyon olduğu varsayılırsa, işgörenlerde motivasyona bağlı iş kazalarının meydana gelme olasılığının oldukça yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak iş güvenliği uygulamalarının yeterliliği, çalışanların işyerinde hem ruhsal hem de fiziksel beklentilerinin bir kısmının karşılanarak motivasyon üzerinde olumlu etkisinin olabileceği varsayılmıştır. Yapılan regresyon analizi bu savı destekler niteliktedir. Analiz sonuçlarına göre iş güvenliği uygulamaları motivasyon üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir. İş güvenliği uygulamalarının iyileştirilmesi motivasyonun artmasına yol açmaktadır.

Hem kamu kuruluşlarında hem de özel kuruluşlarda önemli bir unsur olan iş doyumunu artıracak önlemler geliştirilmekte, onları motive edecek bir takım ödüllendirme ve benzeri çalışmalar yapılmaktadır. Saraç (2016) iş sağlığı ve güvenlik algısının iş doymu ile yakından bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızda kurgulanan ve literatürdeki çalışmalar referans alınarak doğruluğu yönünde kanı oluşan "iş güvenliği uygulamalarının iş doyumunu etkiler" hipotezi istatistiki olarak doğrulanmıştır. Bu bağlamda çalışanın hayatında önemli bir yer tutan iş hayatında iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının artırılması iş doyumunu da arttıracaktır. Bu nedenle de iş güvenliği uygulamalarının genişletilmesi işletmelere maddi ve manevi yük getirmekten çok onlara katkı sağlayacak değerli bir unsurdur.

İşten ayrılma işgörenin daha iyi bir iş için olumlu davranış olarak görülürken, işletme için bu bir kayıp şeklinde algılanmaktadır. Bu olumsuz düşünce nitelikli işgörenden mahrum kalma, yeni çalışana işe alma ve eğitimi gibi birtakım masrafları da beraberinde getirmektedir. Öte yandan bir çalışanın işinden ayrılması diğer işgörenler arasındaki sosyalleşmenin azalmasına ve iletişimin bozulmasına, yeni gelecek olan işgörenin ise işe motive olamamasına neden olabilecektir. Bu konuda literatürde, özellikle lojistik sektöründe çalışma olmaması

nedeniyle iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının işten ayrılmayı etkileyebileceği şeklinde yön bildirmeyen genel bir hipotez oluşturulmuştur. Beklenen ilişkinin iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile işten ayrılma arasında negatif bir ilişkinin ortaya çıkmasıydı. Beklenti, iş sağlığı uygulamaları arttıkça işten ayrılmanın azalması yönündeydi. Ancak istatistiki olarak ortaya çıkan sonuç, iş güvenliği ve sağlığı uygulamaları ile işten ayrılma arasında doğrusal bir ilişkinin varlığıdır. İş güvenliği uygulamaları arttıkça işten ayrılma eğilimi artmaktadır. Araştırmanın bu safhasında diğer sektörlerde elde edilen sonuçlardan bağımsız olarak bu sektörde daha fazla araştırma yapılması, başka araştırmalar tarafından da bu değerlendirmenin yapılması, daha sağlıklı yorum yapmak için gerekli görülmektedir. Özellikle yaş, çalışma süresi, mesleki yıpranma, iş güvenliği uygulamalarının çalışan hayatında getirdiği olumlu/olumsuz algılar değerlendirilmeli ve işten ayrılmaya etkisi araştırılmalıdır.

Elde edilen sonuçlar ve literatürde konu ile ilgili çalışmalar genel anlamıyla değerlendirildiğinde iş güvenliği konusunun önem ve değerinin artarak devam edeceğini ve bu bağlamda konu ile ilgili araştırmaların teorik ve uygulama bağlamında devam etmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bundan sonraki çalışmaların daha kapsamlı, farklı veri analiz yöntemleriyle daha çok işletmeye uygulanması gerekmektedir. Kapsamlı araştırmanın yapılması, iş güvenliğinden etkilenen faktör ve sonuçları daha iyi anlama açısından önem taşımaktadır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu çalışma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından (2019\ 6-3 YLS) desteklenmiştir.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2019). *İş güvenliği liderliği, iş güvenliği iklimi ve iş güvenliği davranışı arasındaki ilişki: Metal üretim sektöründe bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akıncı, Z. (2002). Turizm sektöründe işgören iş tatminini etkileyen faktörler: Beş yıldızlı konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 4, 1-25.
- Akkaya, M. (2017). Bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin önemi ve uygulanabilirliğine ilişkin bir durum değerlendirmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 31 (4), 501-509.
- Altay, S. (2015). *Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliğinin iş tatmini üzerine etkisi: Çimento sektöründe bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Arslan, S. (2014). İş sağlığı ve güvenliği kanunu'na göre işverenin genel yükümlülükleri. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 767-807.
- Atay, F. (2006). *Endüstri alanında çalışan bireylerin iş doyumu düzeylerinin iş güvenliği alguları açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ay, F. A. & Keleş, K. (2017). Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının işten ayrılma niyeti ve iş performansı üzerinde etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (4), 193-203.
- Bingöl, D. (2003). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bowen, D. E. (1982). Some unintended consequences of intention to quit. *Academy Of Management Review*, 7 (2), 205-211.
- Cani, A.T. (2020). *Sağlık çalışanlarında iş sağlığı, iş güvenliği, iş doyumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Rumeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çakır, Z. (2019). Örgüt kültürü bağlamında motivasyon ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Çalışan anneler üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çeltik, Ç. (2020). *Motivasyonun iş sağlığı ve güvenliği üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Çivilidağ, A., Yanar, A., Kızılırmak, B. & Denizli, T. (2018). Mesleki benlik saygısı, sürekli kaygı ve yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2 (3), 45-60.
- Davis, K. & Netrom, J.W. (1985). *Human behavior at work: Organizational behavior*. McGraw Hill Higher Education.
- Demir, E. (2018). *İnşaat İşçilerinin iş doyumu düzeyleri ile iş güvenliği alguları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Friedrich, A. (2010). *Personalarbeit in organisationen sozialer arbeit theorie und praxis der professionalisierung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Gafa, İ. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin iş doyumu ve iş yaşamındaki yalnızlık düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W. & Gaertner, S. (2000). A Meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: Update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal Of Management*, 26 (3), 463-488.
- Gültay, H. (2019). *Hava yollarında çalışan kabin memurlarının iş sağlığı ve güvenliği algılarının incelenmesine yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Güngör, E. (2008). *İş sağlığı ve güvenliği kavramının toplam kalite yönetimi açısından irdelenmesi ve talaşlı üretim sanayisinde iş sağlığı ve güvenliği üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İlgaz, S. M. (2019). Mermer ve taş ocağı işletmelerinde çalışanların iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin algılarının belirlenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Yayınevi.
- Karcıoğlu, F. & Bakan S. (2016). İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının düzeyi ile iş tatmini arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31 (5), 1289-1299.
- Kayış, A. (2018). Güvenilirlik analizi. İçinde Ş. Kalaycı., (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (ss: 404-421). Dinamik Akademi.
- Keskin, B. (2008). *Çalışanların performanslarını arttırmada bir araç olarak motivasyon ve motivasyon teknikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıçcı, M. (2016). *İtfaiyelerde iş güvenliği algısının iş doyumu üzerindeki etkisi: Ankara büyükşehir belediyesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kıray, İ. (2019). *Motivasyon faktörlerinin satış personelinin motivasyonu ve performansı üzerindeki etkisini incelemeye yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Koç, H., Yazıcıoğlu, İ. & Hatipoğlu, H. (2009). Öğretmenlerin iş doyum algıları ile performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 13-22.
- Koslowsky, M., Sagie, A., Krausz, M. & Singer, A. D. (1997). Correlates of employee lateness: Some theoretical considerations. *Journal Of Applied Psychology*, 82, 79-88.
- Küçükşille, E., (2018). Çoklu doğrusal regresyon modeli. İçinde Ş. Kalaycı., (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (ss: 259-273). Dinamik Akademi.
- Min, H. (2015). *The essentials of supply chain management new business concepts and applications*. Pearson Education.
- Mottaz, C. J. (1985). The relative importance of intrinsic and extrinsic rewards as determinants of work satisfaction. *The Sociological Quarterly*, 26 (3), 365-385.
- Mowday, R. T., Porter, L.W. & Steers, R. M. (1982). Organizational linkages: the psychology of commitment: Absenteeism and turnover. *Academic Press*, 13 (1), 90-91.
- Muchinsky, P. M. (2002). *Psychology applied to work*. Wadsworth Publishing Company.
- Mutlu, S. (2018). *Hastane personelinin iş tatmini ve kurumsal güvenin motivasyon üzerine etkisi: Bir özel hastane örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ortak, B. (2014). *Sağlık çalışanlarında iş sağlığı, iş güvenliği ve iş doyumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgen H., Öztürk, A. & Yalçın, A. (2001). *Temel işletmecilik bilgisi*. Nobel Kitabevi.

Rusbelt, C. A., Farrell, D., Rogers, G. & Mainous, A. (1988). Impact of exchange variables on exit, voice, loyalty and neglect: An integrative model of responses to decline job satisfaction. *Academy Of Management Journal*, 31 (3), 599-627.

Saraç, Ç. K. (2016). *İş sağlığı ve güvenlik kültürü algısının iş tatmini ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Simons, S. (2008). Workplace bullying experienced by massachusetts registered nurses and the relationship to intention to leave the organization. *Advances In Nursing Science*, 31 (2), 48-59.

Şengül, A. (2008). *İş doyumunu ve tüketici tatmini ilişkisi kamu ve özel kesim sağlık hizmetlerinde hekimlerin iş doyumunun hasta tatminine etkisi üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Tekin, Ö. I. (2019). *Kâğıt endüstrisinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin değerlendirmeler ve iyileştirme önerileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Temizbaş, G. (2018). *İş sağlığı ve güvenliğinin çalışan motivasyonuna etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uslu, E. (2019). *Doğrudan pazarlama çalışanlarında duygusal zekâ, performans algısı, motivasyon ilişkisi: Ankara ili çağrı merkezi çalışanları örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Üngören, E. & Koç, T. S. (2015). İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları performans değerlendirme ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5 (2), 124-144.

Ünsar, A. S., İnan, A. & Yürük, P. (2010). Çalışma hayatında motivasyon ve kişiyi motive eden faktörler: Bir alan araştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 248-262.

Wayne, J., Shore, L. M. & Linden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader member exchange: A social exchange perspective. *Academy Of Management Journal*, 40, 82-111.

Williamson, A. M., Feyer, A. M., Cairns, D. & Biancotti, D. (1997). The development of a measure of safety climate: The role of safety perceptions and attitudes. *Safety Science*, 25, 15-27.

Wright, T. A. & Cropanzano, R. (1998). Emotional exhaustion as a predictor of job performance and voluntary turnover. *Journal Of Applied Psychology*, 83 (3), 486-493.

Yelboğa, A. (2012). Örgütsel adalet ile iş doyumunu ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Ege Akademik Bakış*, 12 (2), 171-182.

Yener, S. (2014). *Özel ortaöğretim kurumlarında paylaşılan liderlik davranışı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide psikolojik güvenlik algısının aracı değişken ilişkisinin araştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

KÜRESEL PAZARLARDA TÜRKİYE DERİ SANAYİSİNİN ROLÜ VE LOJİSTİK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ

THE ROLE OF TURKISH LEATHER INDUSTRY IN THE GLOBAL MARKET
AND THE RELATIONSHIP WITH LOGISTICS SECTOR

Taner AKÇACI¹ Murat KARTAL² Mehmet SERKAN ÇINAROĞLU³

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
19/03/2021

Kabul:
06/05/2021

Deri sanayisi son yıllarda küresel pazarlarda giderek artan bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Türkiye, deri sanayisinde yıllardan beri süregelen tecrübesi, kalifiye işçisi ve modern OSB merkezlerindeki kurulu tesisleri ile küresel pazarlarda önemli üretici ve ihracatçı ülkelerden biri olmuştur. Bu nedenle Türkiye deri sanayisinde sahip olduğu yetkinlik, rekabet gücü ve üretim kapasitesi ile bir yandan ülke ekonomisine önemli döviz girdisi sağlarken, diğer yandan da küresel pazarlardaki en büyük üretici ve ihracatçı olmayı başarabilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin önemli sanayi kollarından biri olan deri sanayisi ele alınmış, küresel pazarlardaki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin deri sanayisindeki ihracat pazarları ve ihracatı yapılan başlıca deri mamulleri analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca sektörel gelişmeye paralel olarak ortaya çıkan taşıma, dağıtım vb. işlemler kapsamında deri sanayisinin lojistik sektörü ile olan ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deri sanayi, Lojistik, Küresel pazar, Üretim, İhracat.

¹ Profesör Doktor, Gaziantep Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-5343-0894, akcaci@gantep.edu.tr.

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-3398-5427, mrtkartal79@gmail.com.

³ Bilim Uzmanı, Emniyet Genel Müdürlüğü, ORCID ID: 0000-0002-5247-9530, mserkancinaroglu@hotmail.com.

Abstract

Article Info

Received:
19/03/2021

Accepted:
06/05/2021

The leather industry has become increasingly important in the world market in recent years. Turkey is one of the major producers and exporters in the global market due to its experience, skilled manpower and established facilities in leather parks. In this way, Turkish leather industry brings foreign exchange to the national economy on the one hand, and on the other hand, it has managed to be a major producer and exporter in the world markets. In this study, the Turkish leather industry, which is one of the most important industries in Turkey, was discussed and its current position in global markets was tried to be determined. In this context, Turkey's export markets and the top export products of the Turkish leather industry were analyzed. In addition, in the study the relationship between the leather industry and the logistics sector was examined within the scope of operations such as transportation and distribution emerged in parallel with the sectoral developments.

Keywords: Leather industry, Logistics, Global markets, Production, Export.

1. Giriş

Dericilik faaliyeti, ilk çağlardan itibaren insanoğlunun kendisini olumsuz iklim şartlarından koruyabilmek adına çeşitli ihtiyaçlarından doğmuş ve zaman içerisinde üretimi gündelik ihtiyaçlara bağlı olarak geniş bir yelpazede artarak devam etmiştir. Zaman içerisinde ortaya çıkan bitkisel tabaklama yöntemi ile üretim sürecinde hız kazanan dericilik faaliyeti, üretilen deri mamullerin askeri alanda kullanılmaya başlanmasıyla beraber bir zanaat kolu olarak doğmuş ve birçok medeniyet tarafından askeri alanda ve gündelik hayatta yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2004: 28).

Deri mamullerin kullanımında ve çeşitlenmesinde çeşitli uygarlıkların önemli katkıları olmuştur. Örneğin, Mısır'da firavun mezarlıklarında bulunan çeşitli duvar resimlerinde ve insan figürlerinde ayakkabı, kemer, at koşumları, ev eşyaları ve av malzemelerinde doğal derinin kullanıldığı açıkça resmedilmiştir. Yine deri eşyaların Sümer, Babil ve Asur gibi Mezopotamya uygarlıkları arasında yaygın olarak kullanıldığı da yapılan arkeolojik kazılardan tespit edilmiştir. Özellikle de çeşitli resim, kabartma ve heykellerde deriden yapılmış eşyaların günlük hayatta sıklıkla kullanıldığı bu bölgede yapılan bilimsel kazılardan anlaşılmaktadır (Akbulak, 1999: 10).

Dericilik faaliyetlerinin gelişme gösterdiği bir diğer bölge Orta Asya olmuştur. Orta Asya'da deri işlemeciliği ve işlenmiş derinin günlük yaşamın birçok alanında kullanılmasının, hayvanların evcilleştirilmesiyle başladığı bilinmektedir. Özellikle de Orta Asya coğrafyasının sahip olduğu doğa koşulları ile Türk topluluklarının yaşayış biçimi deri eşyaların günlük hayatta yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır. Örneğin, deri pantolon, çizme, kürk, eyer ve koşum

takımları Orta Asya Türk toplulukları arasında en fazla kullanılan deri ürünleri olmuştur. Böylece savaşın gündelik hayatın önemli bir parçası olduğu, Türk toplulukları arasında deriden mamullerin imalatı geniş bir yelpazede yapılmaya başlamış ve zaman içerisinde Orta Asya bölgesinde dericilik faaliyeti bir zanaat kolu olarak gelişme göstermeye başlamıştır (Özdemir, 2007: 67-68).

Zaman içerisinde Orta Asya’da yaşanan kuraklık, su kıtlığı, salgın hastalıklar vb. sebeplerden dolayı bölgede yaşamını sürdüren Türk topluluklarının önemli bir kısmı bölgeden göç etmeye başlamıştır. Bunlardan Anadolu’ya gelenler dericilik alanındaki bilgilerini Anadolu’daki dericilik bilgileriyle sentezleyerek dericiliğin Anadolu’daki gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Zaman içerisinde Anadolu’da önemli gelişmeler gösteren dericilik faaliyeti, aynı zamanda Selçuklular döneminde de üzerinde önemle durularak devam ettirilmiş ve Osmanlı zamanında en iyi dönemini yaşamıştır. Osmanlı coğrafyasında yerel kaynaklardan toplanan ham deriler çoğunlukla askeri üniforma, kalkan, bot, palaska, eyer ve koşum takımları vb. askeri araç ve gereçlerin imalatında kullanılmış, bunların dışında kitap ciltleri, çanta ve giyim ürünlerinin imalatında sıklıkla kullanılmıştır. Böylece Selçuklu döneminde örgütlenerek, rekabet olgusuyla tanışan dericilik zanaatı, Osmanlı döneminde kalitesiyle zirveye ulaşmıştır (Özdemir, 2004: 45).

Zaman içerisinde artan savaşlar sebebiyle Osmanlı ordusunun askeri malzemelere olan ihtiyacı da artış göstermiştir. Bu sebeple Fatih Sultan Mehmet bir ferman hazırlayarak dağınık halde bulunan deri kuruluşlarının İstanbul Kazlıçeşme’de toplanmasını istemiştir. Böylece, Yedikule’den Kazlıçeşme’ye kadar uzanan kıyıda 33 salhane, 360 tabakhane yaptırılarak iş sahiplerine kiralanmıştır. Zaman içerisinde yaşanan nüfus artışı, Osmanlı coğrafyasında yerel pazarlardaki deri ihtiyacını da artırmıştır. Nitekim 17. yüzyılda İstanbul’da toplamda 700 tabakhane faaliyet göstermiş ve yaklaşık 3000 kişi bu kuruluşlarda istihdam edilmiştir (Yerlitaş, 2013: 17).

Deri işleme faaliyetinin zirve yaptığı 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı coğrafyası deri kuruluşlarının en fazla toplanma gösterdiği bölge olmuştur. Özellikle Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Akdeniz ülkelerinde işlenen deriler ve mamul ürünler Arap, İspanyol ve Venedikli tüccarlar tarafından Avrupa’ya götürülerek yoğun bir şekilde ticareti yapılmıştır (Yusubov, 2007: 68).

18. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ve sanayi devriminin yaratmış olduğu teknolojik gelişmeler etkilerini deri sanayisinde de göstermiş ve dericilik faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla ağırlıklı olarak insan gücüne ve bitkisel tabaklamaya dayanan üretim süreci, yerini çeşitli deri makinalarının (deri dolapları, baskı, sıkma ve özellikle dikiş makinaları) kullanılmaya başlandığı fabrikalara bırakmıştır. Böylece deri üretim süreci bir yandan hız kazanırken, diğer yandan bitkisel tabaklama yöntemi yerini büyük ölçüde kimyasal tabaklama (kromlu tabaklama) yöntemine bırakmıştır. Deri mamulleri üretim sürecinde yaşanan söz konusu teknolojik gelişmeler sayesinde dericilik faaliyetleri bir zanaat kolu olmaktan çıkarak, daha kısa sürelerde çok daha büyük miktarlarda üretimin yapıldığı sanayinin bir kolu olarak gelişme göstermeye başlamıştır. Başta İngiltere olmak üzere ABD, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Batılı ülkelerde çok sayıda deri kuruluşu kendi içlerinde dönüşüme girerek modernize edilmiş ve deri mamulleri üreten birer fabrikaya dönüşmüşlerdir. Bu süreçte ise İngiltere, Fransa ve ABD deri sanayisinin dünya üzerinde gelişme gösterdiği en büyük ülkeler olarak öne çıkmaya başlamıştır (Riello, 2002: 29-32).

1890'lar ve 1900'lerin başları deri üretiminde dikkati çeken yıllar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle artan savaşlar ve yaklaşan Birinci Dünya Savaşı askeri malzemelere olan ihtiyacı da büyük ölçüde artırmış ve bu durum ham deriye olan talebin de artmasına yol açmıştır. İngiltere, ABD ve Fransa gibi ülkeler ihtiyaç duyulan ham derileri Kanada, Hindistan, Çin ve Okyanusya gibi sömürge bölgelerinden tedarik etme yoluna gitmişlerdir (Schnitzer, 1935: 175). Almanya ve İtalya gibi ülkeler ise ihtiyaç duyulan ham derileri büyük ölçüde Osmanlı coğrafyasından tedarik etme yoluna gitmişlerdir (Karau, 1969: 171).

II. Dünya savaşından itibaren, yerel ve küresel ölçekte yapılan dericilik faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkeler küresel deri pazarlarında hâkim güç olurken, söz konusu ülkelerdeki siyasi otoriteler deri kuruluşlarına ve Ar-Ge merkezlerine milyarlarca dolarlık yatırımlar yaparak dericilik faaliyetlerinin gelişimine ciddi katkılar sağlamışlardır (Pfister & Vogel Tanning, 2001: 6).

1980'ler özellikle gelişmiş ülkelerin deri sanayisinden çekilmeye başladığı dönem olması sebebiyle dikkati çekmektedir. Özellikle deri kuruluşlarından çevreye bırakılan kimyasal atıkların doğal ortama ciddi zararlar vermesi sebebiyle ABD, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi sanayileşmiş ülkeler deri mamulleri üretim sürecinden büyük ölçüde çekilerek, ağırlıklı olarak deri makinaları ve deri kimyasalları üretim sürecine odaklanmışlardır. Bu nedenle küresel

pazarlarda, deri mamulleri üretiminde Türkiye, Çin, Hindistan, Tayland, Tayvan, Endonezya gibi gelişmekte olan ülkeler öne çıkmaya başlamışlardır.

Türkiye ise dericilik faaliyetlerine Osmanlıdan devralınan yıkık dökük deri kuruluşlarıyla başlamış ve beşer yıllık kalkınma planları kapsamında alınan kararlarla dericilik faaliyetlerine gerekli yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. 1970'lerde Türkiye'de faaliyet gösteren deri kuruluşları yerel pazarlardaki mevcut talebi büyük ölçüde karşılasa da deri kuruluşlarının ihtiyacı olan kaliteli ham deriler küresel pazarlardan tedarik edilmiştir. Özellikle ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve Yeni Zelanda gibi ülkeler ağırlıklı olarak ham deri talebinin karşılandığı ülkeler olmuşlardır (ILO, 1992: 10).

1990'lı yıllar, Türkiye'de faaliyet gösteren deri kuruluşlarının deri OSB merkezlerinde toplanmaya başlamalarıyla dikkati çekmektedir. Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dağınık halde faaliyet gösteren çok sayıdaki deri kuruluşu yatırımlarını Tuzla (İstanbul) ve Menemen (İzmir) gibi deri OSB merkezlerine kanalize etmeye başlamışlardır (DPT, 2000: 12).

2000'ler ve sonrasında Türkiye küresel deri pazarlarında özellikle ayakkabı ve hazır giyim sektörlerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Türkiye deri sanayisi, küresel pazarlardan kaliteli ham deri ithal edip, yine küresel pazarlara mamul deri ihracatı yapan bir ülke konumundadır. Türkiye'nin deri sanayisindeki en büyük ihraç pazarları ise Rusya ve Almanya'dır. Dolayısıyla deri sektörü, tekstil sektöründen sonra Türkiye'nin en fazla döviz girdisi sağladığı ikinci büyük sektörü olmuştur. Ayrıca yerel pazarlarda sağlamış olduğu istihdam sayesinde önemli sayılabilecek bir potansiyele sahiptir (Akbulak, 1999: 6).

2. Dünya'da Deri Sektörünün Gelişimi

Deriden mamul ürünler, insanoğlunun gündelik hayatında her ne kadar önemli bir yer edinmiş olsa da küresel ölçekte yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenmektedir. Dolayısıyla küresel pazarlarda deri mamullerine olan talep küresel piyasalardaki duruma göre de değişim gösterebilmektedir. Örneğin 1973 Petrol Krizi, 1990/1991 Körfez Krizi, 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi gibi küresel ölçekte etkili olan siyasi ve askeri bunalımlar küresel pazarlarda deri mamullerine olan talebin ciddi boyutlarda azalmasına ve deri üretim sürecinin ciddi darboğazlar yaşamasına neden olmuştur (DPT, 1979-1983: 525).

Deri mamulleri üretim sürecinde insanın rolü, sanayi devrimiyle beraber her ne kadar azalmış da olsa, insan emeğinin bu sektördeki rolü hala büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla emek maliyetinin fazlalığı ile deri kuruluşlarının doğal ortamda yaratmış olduğu çevresel

kirlilik gibi faktörler birçok ülkede bu sektörün giderek artan oranlarda terk edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa ile başlayan bu süreç günümüzde de hala devam etmektedir. Dericilik faaliyetlerinde yaşanan bu süreç ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin giderek önem kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde Çin, Hindistan, Türkiye, Pakistan ve Endonezya gibi ülkeler küresel pazarlarda ayakkabı ve giyim sektörlerindeki en büyük üretici ve ihracatçı ülkeler olarak faaliyetlerine devam etmektedirler (ILO, 1992: 9).

Küresel deri ticaretindeki hâkim hegemonya daha önceden Avrupa'da iken, yaşanan gelişmelerle beraber Asya kıtasına doğru kaymıştır. Yerküre üzerinde, dericilik faaliyetlerinin Avrupa'dan Asya'ya doğru kaymasında ise çeşitli faktörler etki göstermiştir. Bunları;

- (1) Artan üretim ve işçilik maliyetleri,
- (2) Gelişmiş ülkelerin düşük maliyetli mamul deri ithalatını artırmaları,
- (3) Giderek sıklaşan çevre koruma önlemleri nedeniyle ortaya çıkan yüksek maliyetler şeklinde sıralayabiliriz.

Dericilik faaliyetlerinin en fazla yoğunlaşma gösterdiği kıta Asya olurken, küresel ölçekte deri ticaretini etkileyen diğer önemli gelişmeler ise Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku gibi siyasi ve ekonomik oluşumların 1990'larda dağılmasıyla yaşanmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku gibi oluşumların dağılması ve küresel ölçekte serbest piyasa ekonomisinin önem kazanarak yaygınlaşması, deri ticaret ve sanayinde de dengelerin değişmesine neden olmuştur. Küresel deri ticaretini etkileyen bir diğer gelişme ise bu ülkelerdeki nüfus artış hızının dünya ortalamasının üzerinde olması ve doğal olarak ayakkabı, hazır giyim gibi çeşitli deri mamullerine yönelik talebin ve harcamaların artış göstermesidir (İSO, 2004: 9).

Küresel deri ticaretindeki bir diğer önemli gelişme ise Çin'in dünyanın en büyük deri üretici ve ihracatçı ülkesi konumuna yükselmesi olmuştur. Özellikle Batı Avrupa'da deri sanayisini terk eden çok sayıda Batılı şirket yatırımlarını işçiliğin ve maliyetlerin çok daha ucuz olduğu Çin'e kanalize ederek deri üretim sürecine bu ülkede devam etmeye başlamıştır. Yabancı sermayedarların yatırımlarını Doğu Asya'ya kaydırmasından büyük ölçüde faydalanan Çin, bugün küresel pazarlara en fazla deri mamulleri üreten ülke konumundadır. Yakın yıllara kadar Çin deri sanayisi ağırlıklı olarak düşük ve orta kaliteli deri mamulleriyle düşük gelirli gruba hitap ederken, günümüzde çok daha kaliteli deri mamulleriyle küresel pazarlarda İtalya'nın en büyük rakibi olmuştur. Küresel deri ticaretinde giderek önem kazanan başlıca ülkeler ise Türkiye ile birlikte Pakistan, Hindistan, Brezilya, Arjantin ve Meksika'dır. Anılan

ülkelerde dericilik faaliyetlerinin giderek artan önemde yapılmaya başlamasının en önemli sebepleri arasında ise ham deri bolluğu, ucuz işgücü, büyük bir iç pazarın varlığı ve geleneksel olarak deri sanayisine olan yatkınlıktır. Yine Endonezya, Tayland ve Tayvan gibi ülkelerde düşük işgücü maliyetinin yanı sıra deri sanayisine sağlanan teşvikler sayesinde dericilik faaliyetlerinde büyük gelişmeler sağlanmıştır (Memedovic & Mattila, 2008: 509).

3. Türkiye Deri Sanayisinin Gelişimi ve Dış Ticaret İlişkisi

Küresel ölçekte yaşanan söz konusu gelişmeler dericiliğin yerküre üzerindeki gelişimini ciddi şekilde etkilemiş ve 1980'lerden itibaren Asya kıtası deri sanayisinin en fazla yoğunluk kazandığı kıta olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin küresel deri piyasasındaki varlığını sürdürmesi, üretim ve ihracat potansiyelini istikrarlı bir şekilde artırması Türkiye'nin bu sektördeki geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla üretim sürecinin giderek azalış gösterdiği İngiltere, Almanya, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerin yerel pazarlarında oluşacak talebin Türkiye tarafından karşılanması ancak kaliteli ve düşük maliyetli mamul ürünlerin piyasaya sürülmesiyle mümkün olacaktır. Bu çerçevede Türkiye deri sanayisi için Batı Avrupa ülkeleri, Rusya ve Doğu Bloku ülkeleri büyük bir pazar potansiyeli oluşturmakta ve bu söz konusu pazar fırsatlarının en iyi şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin hâkim jeolojik ve iklim şartları her ne kadar hayvancılığa uygun olsa da yerel pazarlardan toplanan ham deriler sayıca az olup, kalite açısından da oldukça düşüktür. Bu durum ise Türkiye deri sanayisinin ham deri açısından dışa olan bağımlılığını artırmakta ve önemli miktarlarda döviz çıkışına neden olmaktadır. Dolayısıyla ham deri ihtiyacının büyük kısmını küresel pazarlardan tedarik ederek karşılayan Türkiye deri sanayisi, ithal ettiği ham derileri kar oranı yüksek mamul ürünlere dönüştürerek küresel piyasalara sunmaktadır. Özellikle 1990'lara kadar bavul ticareti sayesinde resmi ithalat kayıtlarından çok daha fazla mamul deri ürünleri kuzey ülkelerine pazarlanmakta ve ülke ekonomisine büyük katkılar sağlanmaktaydı. Ancak 1990'lardan itibaren Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla beraber, bu ticaret şekli de giderek azalmış ve kayıtlı ihracata ağırlık verilmeye başlanmıştır (İSO, 2004: 9).

Türkiye deri sanayisinde üretim süreci 1994 krizi, 1998 Rusya krizi, Marmara ve Düzce depremleri ve deri sanayisinin içine düştüğü ekonomik darboğazlar sebebiyle sekteye uğramıştır. Dolayısıyla 1990'lardan arta kalanlar ile 2000'li yıllarda suni deri mamullerine olan talebin artması Türkiye deri sanayisinin içinde bulunduğu ekonomik darboğazların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye küresel pazarlarda İtalya, Çin, Vietnam

ve Hindistan gibi ülkelerle rekabet etmek zorunda kalmış, ancak küresel pazarlardaki yerini korumaya odaklanmıştır. Bu nedenle Türkiye'deki üretim süreci farklı bir yapılanma sürecine girmiş ve küresel pazarlara daha uygun fiyatlardan çok daha kaliteli mamuller sürülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte yetkili kuruluşların hayvancılığa ve deri sektörüne gerekli önemi vermemesi, dericiliğin karlı bir iş olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla çok sayıda deri kuruluşu kapanmış ya da ortaklık kurma yoluyla ayakta kalmaya çalışmışlardır. Buna karşın, Türkiye'den küresel pazarlara sürülen deri ayakkabılar ve giyim eşyaları kalitesi ve düşük maliyetiyle büyük talep görmektedir. Bu nedenle küresel pazarlarda ayakkabı ve giyim sektörlerinde öne çıkan Türkiye deri sanayisi, küresel pazarlardaki öncü ülkeler olan İtalya ve İspanya ile rekabet edilebilmektedir. Günümüzde ise deri imalatında gittikçe artan üretim maliyetleri ve rekabet kaygıları, şirketler arası birleşmeleri hızlandırmaktadır. Aynı şekilde, deri şirketleri kendi alanlarında yaptıkları anlaşmalarla çeşitli konularda ortak ürün üretimine yönelmektedirler (Ekonomi Bakanlığı, 2016: 1).

Günümüz küresel deri ticaretinde, Türkiye küçükbaş deri işleme sektöründe küresel pazarlardaki en büyük üretici ve ihracatçı ülkelerden biri olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin uzun vadede Avrasya'nın en büyük üretim merkezlerinden biri olması hedeflenmiş, bu doğrultuda deri sanayinin ileri teknoloji kullanan, çevre dostu, becerilerini sürekli geliştirebilen, rekabet gücü yüksek, ekonomiye olan katkısının artırıldığı ve ithalat bağımlılığının azaltıldığı bir yapıya dönüştürülmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014-2018: 89).

Türkiye deri sanayisinin üretim altyapısı, teknolojisi ve ihracata yönelik performansı dikkate alındığında belirli bir rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir. Ancak deri sektörünün temel girdisi olan ham derinin ülke içi üretiminin yeterli ve standart olmaması nedeniyle, Türkiye'nin ham ve yarı işlenmiş deri talebi ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Türkiye'de yerel kaynaklardan toplanan ham deri türleri adet olarak Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1
Türkiye’de Yerel Kaynaklardan Toplanan Ham Deri Miktarı (Adet)

YILLAR	Koyun	Keçi	Sığır	Manda
2000	6.602.950	1.232.024	2.272.234	25,870
2001	5.130.979	923,796	1.997.071	13,765
2002	4.261.562	792,943	1.921.184	11,121
2003	3.859.092	632,746	1.728.322	10,473
2004	4.265.536	595,052	2.009.396	10,844
2005	4.492.625	719,467	1.780.148	9,812
2006	5.168.738	841,112	1.912.969	10,624
2007	6.884.829	1.293.280	2.178.805	10,485
2008	6.051.011	802,208	1.897.350	7,976
2009	4.319.367	633,456	1.639.905	5,343
2010	6.873.626	1.219.504	2.602.246	15,720
2011	5.479.546	1.254.092	2.571.765	7,255
2012	4.541.122	926,799	2.791.034	7,426
2013	4.958.226	1.340.909	3.430.723	2,403
2014	5.197.289	1.570.239	3.712.281	2,176
2015	5.008.411	1.999.241	3.765.077	1,391
2016	4.083.620	1.756.360	3.900.307	1,499
2017	5.134.338	2.068.866	3.602.115	6,123
2018	4.652.525	963,405	3.426.180	1,880

Kaynak: TÜİK, (2018).

Türkiye’nin jeolojik ve iklim koşulları büyük ve küçükbaş hayvancılığa oldukça uygun olmasına rağmen, hayvancılığa gereken önemin verilmemesi sebebiyle yerel kaynaklardan toplanan ham deri miktarları 2000 yılından günümüze azalma göstermiştir. Özellikle de Türkiye’de yerel pazarlardan toplanan ham deri türleri içerisinde en fazla ham derinin koyun cinsine ait olduğu tablodaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu durum üzerinde Türkiye yerel pazarlarında küçükbaş ham derilerden imal edilen mamul ürünlerin daha fazla rağbet görmesi olmuştur.

2019 yılı itibariyle Türkiye’nin küresel deri ticaretindeki en büyük ihraç pazarı %9,3’lük pay ile Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya’dan sonra %7,5 pay ile Almanya ikinci sırada gelirken, İtalya %7,3’lük pay ile üçüncü sırada gelmektedir. Türkiye’nin deri mamulleri ihracatı gerçekleştirdiği diğer büyük pazar alanları ise Irak (%5,0) ve İspanya (%4,4) olmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2020: 1).

Tablo 2

Türkiye'den Küresel Pazarlara Yapılan Deri Mamulleri İhracatı, (\$)

Ürün	2017	2018	2019	Değişim (2018-2019)	Pay
Ham ve İşlenmiş Deri	210.014.012	210.200.243	205.304.477	%-2,3	%12,5
Deri Eşya	303.104.584	322.938.095	338.037.266	%4,7	%20,7
Postlar ve Kürkler	155.901.600	173.949.138	161.135.279	%-7,4	%9,8
Ayakkabı	765.970.181	887.675.397	932.435.584	%5,0	%57,0
Genel Toplamı	1.434.990.377	1.594.762.873	1.363.912.606	%2,6	%100,0

Kaynak: TÜİK, (2018).

Türkiye deri sanayisi ihracat değerlerine baktığımızda en fazla ihracat artışlarının %5,0'lık değişim değeriyle ayakkabı sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Ayakkabı sektöründe küresel pazarlara yapılan ihracat değerlerinin toplam deri sanayisi ihracat değerleri içerisindeki payı ise %57'dir. Ayakkabı sektörü Türkiye'de ihracat ve istihdam imkânları açısından en büyük sektörlerden biri olma özelliğine sahiptir. Küresel pazarlara yapılan deri ihracatlarındaki en büyük kalem ise deri ayakkabı grubu olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'den küresel pazarlara yapılan deri mamulleri ihracatları arasında ayakkabı ürünleri birinci sırada yer alırken, ikinci sırada ise deri eşya olarak da anılan saraciyelik ürünler yer almaktadır. Yine ham ve işlenmiş deriler, postlar ve kürk eşyalar da Türkiye'nin küresel deri pazarlarına sunmuş olduğu diğer önemli deri ürünleri arasında bulunmaktadır.

Tablo 3

Türkiye'nin Deri Ayakkabı Sektöründeki En Büyük İhraç Pazarları

ÜLKE	2017	2018	2019	Değişim (2018-2019)	Pay (2019)
Rusya	46.508.676	103.606.074	85.398.598	-17,6	20,6
Almanya	22.548.422	31.768.444	29.553.046	-7,0	7,1
İspanya	3.813.684	6.127.037	25.107.337	309,8	6,0
Romanya	15.493.893	20.505.463	22.810.788	11,2	5,5
İtalya	13.110.380	16.348.071	19.082.606	16,7	4,6
İngiltere	19.959.393	16.270.094	17.858.442	9,8	4,3
Polonya	4.905.992	10.572.835	17.388.837	64,5	4,2
Hollanda	12.121.993	7.667.152	11.621.968	51,6	2,8
Bulgaristan	31.137.580	13.278.765	11.158.905	-16,0	2,7
İsrail	8.500.291	9.410.580	10.235.349	8,8	2,5

Kaynak: TÜİK, (2018).

Tablo 3'te Türkiye'nin deri ayakkabı sektöründeki en büyük ihrac pazarları gösterilmiştir. Verilen yıllar itibariyle Türkiye'nin toplam ayakkabı ihracatlarındaki en büyük pay Rusya'ya ait olmasına rağmen, yıllar itibariyle Rusya'ya yapılan ihracat miktarlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Özellikle Rus pazarlarında çok daha uygun fiyatlardan Çin menşeli ayakkabıların yerel pazarlara sürülmesi bu durumun en önemli nedeni olmuştur. Buna karşın Türkiye'nin 1990'ların sonlarından itibaren Avrupa pazarlarından pay kapabilme çabası fayda göstermiş ve bugün Almanya, İspanya, Romanya ve İtalya gibi çok sayıdaki Avrupa ülkesi Türkiye'nin ayakkabı ihracatlarındaki en büyük pazar alanları olmuştur.

Türkiye deri sanayisi küresel pazarlarda deri giyim sektöründe de öne çıkmaktadır. Düşük fiyatlardan küresel pazarlara sunulan kaliteli Türk menşeli deri giyim ürünleri Asya ve Avrupa ülkelerinde yoğun talep görmektedir. Türkiye'nin deri giyim sektöründeki en büyük ihrac pazarları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4
Türkiye'nin Deri Giyim Sektöründeki En Büyük İhrac Pazarları

ÜLKE	2017	2018	2019	Değişim (2018-2019)	Pay (2019)
Almanya	25.564.311	19.691.131	20.451.986	3,9	14,6
Fransa	20.049.429	19.182.273	16.667.920	-13,1	11,9
ABD	12.658.281	13.375.484	14.446.582	8,0	10,3
Hollanda	8.651.356	10.903.221	13.494.372	23,8	9,6
Rusya	9.723.287	11.235.490	9.366.828	-16,6	6,7
İtalya	12.205.129	10.180.376	9.146.494	-10,2	6,5
İspanya	5.939.768	3.031.521	4.342.911	43,3	3,1
İngiltere	4.920.451	4.202.461	4.050.823	-3,6	2,9
İsveç	1.840.962	3.761.676	3.981.200	5,8	2,8
Irak	2.399.424	2.609.713	3.830.909	46,8	2,7

Kaynak: TÜİK, (2018).

Türkiye deri sanayicileri, 1990'ların sonlarından itibaren Avrupa ve Ortadoğu'da yeni pazar arayışlarına girmiş, Avrupa ve Ortadoğu'da önemli pazarlar elde etmiştir. Deri giyim sektöründe verilen yıllar itibariyle en büyük ihracat artışları Irak'la gerçekleşirken, ikinci büyük ihracat artışları ise İspanya ile gerçekleşmiştir. Buna karşın Türkiye'nin toplam deri giyim ihracatlarından en büyük pay alan ülkeler ise Almanya, Fransa ve ABD olmuştur.

Türkiye'nin küresel deri pazarlarında öne çıktığı bir diğer sektör ise saraciye sektörü (deriden kösele ürünleri) olmuştur. Türkiye'nin saraciye sektöründeki en büyük üretim ve

toptan satış merkezleri İstanbul'un Eminönü ilçesindeki Mercan, Gedikpaşa ve Laleli olmuştur. Anılan merkezlerde çok sayıda fabrika satış mağazaları ve küçük mağazalar faaliyet göstermektedir. Türkiye yerel pazarlarındaki saraciye ürünlerine olan talep büyük ölçüde karşılanabilmektedir. Bununla birlikte Türkiye deri sanayisi bu sektörde küresel pazarlardaki payını da belli seviyelere çıkarabilmiştir. Saraciyelik eşya (deri seyahat eşyaları) ihracatındaki en büyük pazar alanları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5
Türkiye'nin Saraciye Sektöründeki En Büyük İhraç Pazarları

ÜLKE	2017	2018	2019	Değişim (2018-2019)	Pay (2019)
İtalya	19.373.373	36.909.957	40.569.540	9,9	22,0
İngiltere	21.387.137	18.071.376	14.489.808	-19,8	7,9
Almanya	16.608.000	9.894.631	12.558.052	26,9	6,8
Fransa	9.822.261	8.312.125	10.255.164	23,4	5,6
Irak	10.517.975	11.067.638	9.917.116	-10,4	5,4
İsviçre	4.847.988	10.730.059	8.759.464	-18,4	4,8
İspanya	4.185.026	5.101.305	8.623.290	69,0	4,7
ABD	3.926.918	5.903.627	8.175.397	38,5	4,4
Hollanda	2.382.765	5.588.138	5.896.375	5,5	3,2
İsrail	2.744.910	2.613.121	3.360.457	28,6	1,8

Kaynak: TÜİK, (2018).

Türkiye saraciye sektörü ihracatlarındaki en büyük artışlar İspanya'ya gerçekleşirken, sektör ihracatlarındaki diğer önemli artışlar ABD, İsrail, Fransa gibi ülkelere gerçekleşmiştir. Buna karşın Türkiye'nin saraciye sektörü ihracatlarındaki en büyük pay %22,0'lık pay ile İtalya olurken, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Batılı ülkeler ise bu sektördeki diğer önemli pazar alanları olmuşlardır.

4. Deri ve Lojistik Sektörü İlişkisi

Lojistik, dünyanın küresel bir pazar haline gelmesiyle uluslararası alanda önem kazanmaya başlamıştır. Lojistik, küreselleşmeyle birlikte üretilen mal ve hizmetlerin en doğru yer, belirtilen zaman ve en iyi miktarda planlı ve etkili bir şekilde düşük maliyetle maksimum hizmet ulaştırması adına büyük öneme sahiptir (Akçacı vd., 2020: 576).

Dericilik, kişinin doğası gereği giyinme ihtiyacını karşılaması adına çeşitli ihtiyaçlarından doğmuş bir sektördür. Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ve deri sektörünün endüstriyelmesiyle hızlı bir üretim aşamasına geçilmiş ve insanların ihtiyaçlarını

karşılamaya başlamıştır. Böylece deri sektörünün küreselleşmesi hız kazanmıştır. Tüm bu faaliyetlerin hız kazanmasıyla birlikte deri sektöründe lojistik ihtiyaçlar ortaya çıkmış ve üretilen malların planlanması, taşınması ve depolanması gibi lojistik faaliyetler önem kazanmıştır (Hacıbektaşoğlu, 2020: 93).

Türkiye deri sanayisinde lojistik birtakım sorunlar yaşanmakta ve bu yüksek navlun (taşıma hizmeti karşılığında gemi şirketlerine ödenen ücret) ücretleri ile şekillenmektedir. Özellikle de yeni mevzuat çalışmaları, mevzuatın açık, anlaşılabilir ve uygulanabilirliği konusundaki tereddütler, bürokraside karar alma sürecindeki yaşanan belirsizlikler, kurumlar arası yaşanan anlaşmazlıklar deri sektöründeki ticareti olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca Türkiye’de hayvancılık sektörünün gerilemesiyle ayakkabı sektöründe bir zamanlar kullanılan yerli ham deri de avantajını yitirmiştir. Bu nedenle günümüz lojistik anlayışı ve rekabeti nedeniyle küresel deri pazarlarında yerli ham deri kullanımı bir avantaj olmaktan çıkmıştır. (Yusubov, 2007: 135).

1990’ların başlarında SSCB ile Doğu Blokundan kopan ülkelerin küresel pazarlara dâhil olmalarıyla birlikte bu ülkelerdeki pazar fırsatını en iyi şekilde değerlendiren Türkiye deri sanayisi bu alanda büyük yatırımlar yapmış ve deri pazarında önemli bir konuma ulaşmıştır. 1990’ların sonlarından itibaren ise rotayı Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Uzakdoğu pazarlarına çeviren Türkiye deri sanayisi, günümüzde bu pazarlara yönelik olarak çok pahalı olmayan, ancak kaliteli deri mamulleriyle varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla Türkiye deri sanayisi, kaliteli deri mamulleriyle küresel pazarlarda yoğun talep görmekte ve bu sebeple lojistik sektörüyle de yoğun ilişki içerisinde bulunmaktadır. Küresel deri pazarlarında Çin, her ne kadar üretim ve ihracat hacmi bakımından en büyük paya sahip olan ülke olsa da Çin menşeli deri mamulleri kalite bakımından Türkiye menşeli deri mamullerinin gerisinde kalmaktadır. Hatta Türk deri mamulleri kalitesi bakımından bu sektörde referans olarak kabul edilen İtalyan menşeli deri mamullerine oldukça yakın kalitededir. Söz konusu gelişmeler sayesinde Türkiye deri sanayisinde ciddi bir bilgi ve tecrübe birikimi yaşanmıştır. Türkiye deri sanayisinin yılların vermiş olduğu bilgi ve tecrübesi sayesinde 2020 yılı itibarıyla toplamda 220 milyar dolarlık küresel deri ticaretinde Çin ve İtalya’dan sonra gelen üçüncü büyük üretim ve ihracat hacmine sahip ülke olmuştur. Hatta deri mamullerinin kalitesi açısından kendi bölgesinde İtalya ile birlikte ikinci büyük ülke olmuştur. Özellikle kürk ve deri giyim sektörlerinde küresel pazarlarda söz sahibi olan ülkelere biridir. Bu bakımdan kürk giyim sektöründe Türkiye küresel pazarlardaki en büyük beşinci üretici ve ihracatçı ülke konumunda iken, deri giyim

sektöründe ise yedinci sırada yer almaktadır. Yine küçükbaş deri işleme sektöründe ise İtalya, Çin ve Hindistan'dan sonra en büyük dördüncü ülke konumundadır.

Türkiye deri sanayisi ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli deri kuruluşlarından oluşmakla beraber, söz konusu kuruluşlardan yapılan ihracatlar çeşitli lojistik firmaları ile yapılan iş birliği kapsamında gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber Türkiye'de fazla sayıda olmamakla beraber kendi lojistiğini kendisi yürüten ve antrepo (gümrüğe gelen malların koruma amacıyla depolandığı yer) bulunan deri kuruluşları da faaliyet göstermektedir. Yine kendi bünyelerinde gümrükleme şirketleri kurup, hatta gümrük müşaviri istihdam eden deri kuruluşları da bulunmaktadır. Türkiye'de küçük ve orta büyüklükteki deri kuruluşları ise gümrükleme konusunda dış kaynak kullanmaktadırlar. Türkiye'den AB, Rusya, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Uzakdoğu ve Kuzey Amerika gibi çeşitli pazar alanlarına deri mamulleri ihracatı gerçekleşmektedir. Bunlardan komşu ülkelere veya karayolu bağlantısının bulunduğu bölgelere yapılan ihracatlar da ağırlıklı olarak kara yolları tercih edilirken, deniz veya hava yolu taşımacılığı ise ancak Uzakdoğu ve Kuzey Amerika gibi denizaşırı ülkelere gelecek siparişlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yine komşu ülke veya bölge pazarlarında acil ihtiyaç duyulan kısa zamanlı siparişlerde hava yolu taşımacılığı tercih edilen ulaştırma türlerindedir (Lojistikhattı, 2014).

Küresel pazarlara yapılan ihracatlar da belge temini, liman hizmetleri, depolama alanlarının yetersizliği, yurtiçi taşıma bedelleri gibi doğrudan masraflar ile liman ve gümrük hizmetlerindeki gecikme ve taşımacılıkta yaşanan zaman kayıpları gibi dolaylı maliyetler de bulunmaktadır. Söz konusu doğrudan ve dolaylı maliyetler Türkiye'den küresel pazarlara yapılan ihracatlardaki en büyük dezavantajlar olarak tespit edilmiştir. İhracat pazarlarının korunması açısından lojistik dağıtım altyapısının gelişen koşullara hızla uyum sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması ve mevcut toptancı alıcıların yeni düzene ayak uyduramama riskine karşılık, tüketiciye ulaşacak dağıtım kanallarının ve markalaşmanın rekabet yoğunlaşmadan sağlanması gerekmektedir (Yusubov, 2007: 153).

5. Sonuç

Türkiye deri sanayisi sahip olduğu birikim, tecrübe ve ihracat potansiyeli bakımından küresel pazarlara üretim yapan en büyük ülkelerden biridir. Türkiye deri sanayisi üretim ve ihracat potansiyeli açısından tekstil sektöründen sonra gelmektedir. Bu bakımdan ülke ekonomisine sağlamış olduğu döviz girdisinin yanında, yaratmış olduğu istihdam alanı ile de ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır.

Türkiye deri sanayisi, küresel pazarlarda birçok ülke ile de rekabet halindedir. Ancak Türkiye'nin jeolojik yapısı ve iklim özellikleri hayvancılığa oldukça elverişli olmasına rağmen, uygulanan politikalar sebebiyle hayvancılık sektörü giderek karlı bir iş olmaktan çıkmakta ve hayvan sayıları giderek azalmaktadır. Bu nedenle ülke içerisindeki mevcut hayvan sayısının azalması yerel kaynaklardan toplanan ham deri miktarının da azalmasına ve kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye deri sanayisinin küresel pazarlardaki en büyük dezavantajı yerel kaynaklardan toplanan ham deri miktarının ve kalitesinin normal değerlerin oldukça altında olmasıdır. Sonuçta Türkiye'de faaliyet gösteren yüzlerce deri kuruluşu ihtiyaç duyulan ham derileri yabancı pazarlardan temin etmekte ve durum küresel pazarlarda Türkiye deri sanayisinin önüne dezavantaj olarak çıkmaktadır.

Türkiye deri sanayisi mevcut üretim hacmiyle küresel pazarlarda önemli bir konuma sahiptir. Kalifiye eleman, bilgi, tecrübe, alt yapı, arıtma tesisleri ve üretim kapasitesiyle rakip ülkelere karşı büyük avantajlara sahiptir. Dolayısıyla Türkiye deri sanayisi söz konusu avantajları en iyi şekilde değerlendirdiği takdirde, gelecek yıllarda küresel deri pazarlarındaki yerini korumakla kalmayacak, Çin ve İtalya gibi bu sektördeki öncü ülkelerin de en büyük rakibi olacaktır. Dolayısıyla gerekli Ar-Ge yatırımlarının yapılması, yeni ihracat pazarlarının bulunması, daha kaliteli ve daha ucuz deri mamullerinin geniş bir yelpazede üretilerek küresel pazarlara sürülmesi Türkiye deri sanayisinin küresel pazarlardaki varlığını sürdürmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, üretilen mal ve hizmetlerin sorunsuz olarak küresel pazarlara gönderilmesi bu malın kalitesi ve fiyatı kadar önemlidir. Lojistik hizmetlerle üretilen malın olabildiğince hızlı, güvenilir ve düşük maliyetle sanayiden pazarlara ulaştırmak deri sektörü için piyasada rekabet gücünü artıracaktır. Sonuç olarak deri ve lojistik sektörlerinin büyümeleri çift yönlü bir sinerji yaratarak ülke ekonomisine olumlu katkılar yaratacaktır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akbulak, C. (1999). *Türkiye’de deri sanayii ve Biga Deri Sanayii’ne coğrafi bir bakış*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akçacı, T., Çınaroğlu, M. S. & Çavuşoğlu, A. (2020). Kilis ilinin lojistik açıdan değerlendirilmesi ve kurulması düşünülen Medine Pazarı’nın şehre etkileri. *Asia Minor Studies*, 8 (2), 575-590.
- DPT, (1979-1983). *Dördüncü beş yıllık kalkınma planı*. Ankara.
- DPT, (2000). *Deri ve deri mamulleri sanayii özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara.
- Hacıbektaşoğlu, B. (2020). *Lojistik sektörü ve lojistik süreçlerinin sağladığı maliyet ve işgücü avantajları: Tekstil sektörü üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ILO. (1992). *Employment and working contidions and competitivenes in the leather and footwear industry*. Report II, Geneva.
- İstanbul Sanayi Odası. (2004). *Deri ve deri ürünleri ayakkabı: Ayakkabı yan sanayii ve suni deri sektörü*. Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları.
- Karau, M. D. (1969). *Germany’s defeat in The First World War*. ABC-CLIO.
- Lojistik Hattı. (2014). Deri ve lojistik sektörünün dokusu ihracatta uyuyor. 27 Aralık 2020, <http://www.lojistikhatti.com/haber/2014/08/deri-ve-lojistik-sektorunun-dokusu-ihracatta-uyusuyor>.
- Memedovic, O. & Mattila, H. (2008). The global leather value chain: The industries, the main actors and prospects for upgrading in LDCs, *International J. Tehcnologies Learning, Innovation and Development*, 1 (4), 482-519.
- Özdemir, M. (2004). *Geçmişte ve günümüzde el sanatları çerçevesinde üretilen deri ürünleri bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, M. (2007). Türk kültüründe dericilik sanatı. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*. 20, 66-68.
- Pfister & Vogel Tanning Company. (2001). *Interm Historic Study Report*. City of Milwaukee, USA.
- Riello, G. (2002). *The boot and shoe trades in London and Paris in the long eighteenth century*. (Unpublished Doctoral Thesis). University College London, England.
- Schnitzer, J, G. (1935). *Leather world production and international trade. Trade Promosion Series-No.157*, Washington, USA.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, (2016). *Deri ve deri mamulleri sektörü*. Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2020). *Deri ve Deri Mamulleri Sektörü Raporu*. Ankara.
- TÜİK. (2018). Yıllık sanayi ve hizmet istatistikleri. 20 Aralık 2020, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1035.
- Yerlitaş, O. (2013). *Osmanlıdan Cumhuriyete Sümerbank Beykoz deri ve kundura fabrikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yusubov, A. (2007). *Türk dış ticaretinde deri sektörünün yeri ve Rus deri sektörü ile karşılaştırmalı analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE FEMİNİST GÜVENLİK VE YAPISAL ŞİDDET

FEMINIST SECURITY AND STRUCTURAL VIOLENCE IN THE
INTERNATIONAL RELATIONS DISCIPLINE

Hatice TATAR¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
29/03/2021

Kabul:
18/05/2021

Feminist bakış açısından yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada amaç, uluslararası ilişkiler disiplininin erkek bakış açısıyla oluşturulan evrensel kavramlarını ve antroposentrik sistemin eleştirisini yapmak, feminist güvenlik yaklaşımının alana yönelik savunularını ve dönüşümün ne şekilde gerçekleşebileceğini ele almaktır. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler alanının hâkim kavram ve yaklaşımları, feminist bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı hakkında bilgi verilmiş ardından disiplinin temel kavramlarına yönelik eleştirilerden bahsedilmiştir. Daha sonra feminist güvenlik kavramı ele alınmış ve yapısal şiddet teorisi ile bağlantı kurularak kadınların uluslararası ilişkiler alanındaki konumuna dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmada, uluslararası ilişkiler alanında kadınların var olmalarıyla maskülen söylemin etkisini azaltarak güvenlik sorununa çok boyutlu çözümler getirileceği, betimsel araştırma yöntemi kullanılarak tartışılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde erkeklere göre cinsiyetlerinden dolayı daha az yer alan kadınların uluslararası alan içerisinde daha fazla görünür olmalarıyla güvenlik sorunlarının çözüleceğine dair doğrudan ilişki kurulamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Feminist güvenlik, Yapısal şiddet, Uluslararası ilişkiler.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-4761-3122, hatice.tatar4646@gmail.com.

Abstract

Article Info

Received:
29/03/2021

Accepted:
18/05/2021

The aim of this study, which was prepared from a feminist point of view, is to criticize the universal concepts of the discipline of international relations and the androcentric system created from the male perspective, to discuss the defenses of the feminist security approach towards the field and how the transformation can take place. In this context, the dominant concepts and approaches in the field of international relations are handled from a feminist perspective. In the study, first of all, information about the feminist approach to international relations was given and then the criticisms of the basic concepts of the discipline were mentioned. Afterwards, the concept of feminist security was discussed and inferences were made about the position of women in the field of international relations by making connections with the structural violence theory. In this study, it is tried to be discussed by using the descriptive research method that multidimensional solutions can be found to the security problem by reducing the effect of masculine discourse with the presence of women in the field of international relations. According to the findings of the study, a direct relationship could not be established that the security problems would be solved if women, who were less involved in the discipline of international relations due to their gender than men, were more visible in the international arena.

Keywords: Feminism, Feminist security, Structural violence, International relations.

1.Giriş

Feminizm, erkeklere tanınmış olan ekonomik, siyasi, sosyal hakların tamamının kadınlara da tanınması gerektiğini savunan bir yaklaşımdır (Taş, 2016: 165). Feminist yaklaşımı savunanlar kadın ve erkek arasında oluşturulan eşitsizlik ve farklılıkların toplum tarafından yapay olarak inşa edildiğini iddia etmekte, kadın ve erkeğin yapay toplumsal cinsiyet kalıplarına göre değil bağımsız bireyler olarak değerlendirilmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Feminizm tarafından eleştirilen cinsiyet temelli ayrımlarda kadının rolünün sınırlı kalması ve kadın deneyimlerinin görmezden gelinmesi sadece toplumsal, kamusal ve siyasi alanlarla sınırlı kalmamış, bu görmezden geliş uluslararası ilişkiler alanında da kendini göstermiştir.

Bu amaçla feminizm yapay toplumsal cinsiyet yargıları sonucu, kadınların pek çok alandaki ikincil konumuna ve kadınların kamusal-özel alanlarda yaşadıkları sorunlara ek olarak uluslararası ilişkiler alanında da kendi deneyim ve tecrübelerinin görmezden gelinişi sonucu yaşadığı sorunlara çözüm bulmak amacını taşımıştır.

Feminizm, uluslararası ilişkiler disiplininin ana teori ve yaklaşımlarının kadınları hiçbir sürece dahil etmemelerini eleştirmiştir (Doğan & Özlük, 2016: 54). Feminist teoriye göre

uluslararası ilişkiler alanı kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik ile şekillenmiş ataerkil bir alandır ve bu alanla beraber devlet, bürokrasi ve siyaset alanlarından da uzak tutulmuştur. Feminist teori bu kapsamda uluslararası ilişkiler alanında, kadının deneyimlerinin dikkate alınmasını, üretilen uluslararası kavramların yeniden analiz edilip ele alınmasını amaçlamaktadır. Uluslararası ilişkiler teorilerinin üzerine inşa edilmiş olan ana kavram, kuram ve yaklaşımların, kadının olmadığı tek taraflı cinsiyet yaklaşımının ürünü olmasını (Ataman, 2009: 9) eleştiren feminist teori uluslararası ilişkiler alanında kadının deneyimlerinin dikkate alınmasını, üretilen uluslararası kavramların yeniden analiz edilmesini ve bunların yeniden tanımlanmasını amaçlamaktadır (Tür & Koyuncu, 2010: 11).

Uluslararası ilişkiler alanında hâkim olan güvenlik anlayışı erkek egemen bakış açısı ile oluşturulmuş ve tanımlanmıştır. Feminist yaklaşımı savunanlara göre kadınlara yöneltilen şiddet ile uluslararası alanda görülen şiddet birbiriyle oldukça bağlantılıdır. Çünkü her iki eylemin kaynağı da “erkek gücü” dür. Feminist yaklaşım, kadınların erkekler tarafından korunan bir toprak parçası olarak görülmesini kabul etmemekte ve erkekler tarafından verilen kararların sonuçlarından bizzat etkilenen kadınların, şiddet uygulayan erkek/devlet ataerkilliği elinde bir meta olarak görülmesini eleştirmektedir.

Karar mekanizmasının eril bir yapıda olduğu uluslararası alanda savaş kararlarının sonuçlarından en çok etkilenenlerin kadınlar olduğu bilinmektedir. Kadınlar, savaş sırasında ve savaş sonrasında, kazanan devlet askerleri tarafından bir zafer, silah, yenilen devletin erkeklerinden intikam alınması için bir oyuncak olarak kullanılmış, tecavüz ve doğrudan şiddet eylemlerinde canlarını vermiştir. Şiddetin bir diğer türüsü olan yapısal şiddete maruz kalan kadınlar, yoksunluklarla, eşitsizliklerle ve dışlanmışlıklarla karşı karşıya kalmaktadır.

Bu düşüncelerin bir analizi olarak bu makale, uluslararası ilişkiler disiplininin eril perspektif ile yazılan ana kavram, kabul ve yaklaşımlarını feminist uluslararası ilişkiler bakış açısı ile incelemeyi amaçlamaktadır. Uluslararası ilişkiler alanının görünmeyen aktörü kabul edilen kadınların, alanın temel kavramları içerisinde nerede yer aldığı, neler yaşadığı ve dönüşümün ne şekilde gerçekleşeceği soruları üzerine hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde feminist yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki konumundan bahsedilmiştir. Sonraki bölümde feminist yaklaşımın alanın temel kavramları olarak kabul edilen savaş, devlet, güç ve iktidar kavramlarına yönelik eleştirilerine yer verilmiş olup, dördüncü bölümde ise feminist güvenlik, yapısal şiddet teorisi ve kadınların karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmiştir.

2. Feminizm ve Uluslararası İlişkiler

Feminizm kavramı, Antik Çin'e kadar uzanan dönemlerde dile getirilmiş olan bir kavram olmasına rağmen (Heywood, 2018: 89) ilk olarak 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmış ve Mary Wollstonecraft'ın "A Vindication of the Rights of Women" isimli eseri ile de akademik disiplin içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. 18. yüzyıl feministleri, bu eserle birlikte, erkeklerin ideallerine boyun eğen ve evcilleşen kadın anlayışını ve siyasetçilerin devrimci söylemlerini reddetmiş, kadın-erkek eşitliği tutumunu savunmaya başlamışlardır (Arat, 2017: 41). Feminizm zaman içerisinde çeşitli kollara ayrılmış ve birçok alt gruplar oluşmuştur. Fakat bu farklılıklara rağmen (Liberal feminizm, geleneksel-marksist feminizm, radikal feminizm, sosyalist feminizm, siyah ve üçüncü dünya feminizmi, ekolojik feminizm) tüm feministler feminizmin, cinsiyetçi baskıya son verme hareketi olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır (Warren, 1988: 31).

Feminizmin uluslararası ilişkiler alanına girişi "Kadınlar Nerede?" sorununun sorulmasıyla başlamış (Tickner, 2002: 278) ve feminist yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ele alınmıştır (Tür & Koyuncu, 2010: 7). Bunun en önemli örneklerinden birisi, o yıllarda uluslararası ilişkiler disiplini ile alakalı dergi yayınlarında feminizm ile ilgili araştırmaların ve makalelerin sayısındaki artıştır (Ataman, 2009: 6). Feminist yaklaşımın uluslararası ilişkiler alanındaki yansımalarına değinmeden evvel, bu kavramın savunularının tanımlanmasında yarar vardır. Feminizm, en genel tanımı ile kadın ile erkek arasındaki sosyal, siyasal, ekonomik vb. pek çok alandaki eşitliğin sağlanması gerektiğini savunan bir düşüncedir. Feminist yaklaşım, toplumsal hayatta kadınların, erkekler ve erkek eliyle oluşturulmuş olan kurumlar tarafından görünmez kılındığını ve toplumdan soyutlanıp, özel alana sıkıştırılmasını eleştirmekte ve bu düzenin dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Fakat günümüz dünyasında feminizmi sadece bir kadın-erkek eşitliği hareketi olarak görmek veya salt bu alana indirgemek doğru sonuçlar doğurmamakla birlikte feminizmin, artık sadece erkek karşıtı bir oluşum olmadığını da belirtmemiz gerekmektedir (Tunca, 2018: 19). Feminizm, kadınların kendi tecrübelerinden, fikir ve eylemlerinden yola çıkarak hem yeni bir dünya oluşturmaya çalışmakta hem de erkek merkezli olan şimdiki dünyayı eleştirmektedir (Arı, 2013: 528). Bu yaklaşım kadının, mevcut kurumlarda hakimiyeti elinde bulunduran erkeğin bu üstün konumunu değiştirmek için yaptığı eylem, faaliyet, siyasal ve hukuki mevzuatın yeniden gözden geçirilip, dönüştürülmesine kadar uzanmaktadır (Yayla, 2015: 107).

Uluslararası ilişkiler disiplinine baktığımızda, disiplin içerisinde devletler, devletlerarası ilişkiler ve devlet dışındaki bütün aktörlerle iletişimi kapsayan geniş bir tanımlama görülmektedir (Ateş, 2009: 12). 1980’li yıllara kadar uluslararası ilişkiler içerisinde hâkim teori olarak varlığını sürdüren realizm ve onun ardılı kabul edilen neo-realizm, eleştirel düşüncenin ortaya çıkmasıyla beraber irdelenmeye başlanmıştır. Eleştirel düşünce, uluslararası alanda hâkim teori olan realizmin, devleti uluslararası alanın tek aktörü olarak görmesine ve realist fikirlere göre uluslararası politikanın yürütülmesine karşı çıkmış ve feminist uluslararası ilişkiler akademisyenleri, realist yaklaşımın bazı temel kavram ve varsayımlarının erkek bakış açılarını yansıttığını savunmuştur (Goldstein & Pevehouse, 2015: 161).

Ayrıca uluslararası ilişkiler alanı, feminist yaklaşıma göre uzun yıllar boyunca sadece erkeklerin hâkim olduğu bir alan olarak kalmış ve erkekler akademik çalışmalarda, diplomatik alanlarda ve uluslararası siyaset sahasında tek hâkim karar verici pozisyonda bulunurken (Ataman, 2009: 5-6) kadınlar uluslararası ilişkiler alanında anneler, eşler, işçiler, kadınlığın taşıyıcıları ve erkeklerin destekleyicileri olarak sembolize edilmiştir (Zalewski, 2010: 35). Dolayısıyla feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre uluslararası alana, bu alanda verilen karar ve uygulanan politikalara, kadını buradan soyutlayan erkek siyaset uygulayıcıları ve ataerkil sistemler hükmetmiş ve hükmetmeye devam etmektedir (Atmaca & Ercan, 2018: 23).

Eleştirel düşünce ile varlığını hissettiren feminist yaklaşım, devlete karşı yapılan bir tehdit ve risk yerine bireyi temel alan bir tehdit ve risk yaklaşımının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur (Birdişi, 2019: 100). Çünkü feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre, devletler tek tek bireylerden oluşmaktadır. Realist teorinin tersine feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, uluslararası alanda hâkim aktör kabul edilen devletlerin davranışlarının, içeriden yani devlet içerisinde yaşayan bireylerden tek tek etkilendiğini, yapılan çalışmalarda veya alınan karar ve uygulamalarda bireylerin de etkisinin olduğunu savunmuş ve alanın incelenmesinde bireylerin de devlet kadar dikkate alınması gerektiğini söylemiştir.

3. Feminizmin Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramlarına Yönelik Bakışı ve Eleştirileri

Feminist yaklaşımların uluslararası ilişkiler disiplinine yönelik ilk temel eleştirisi, uluslararası ilişkilerin kadını içermemesi ve görmezden gelmesi olmuştur (Tür & Koyuncu, 2010: 9). Feministler, 1980’lerin sonlarında uluslararası ilişkiler disiplininin toplumsal cinsiyet temelli analizlerine başladığında, uluslararası ilişkiler alanının toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olmaktan çok cinsiyetçi olduğunu iddia etmişlerdir (Tickner, 1999: 45). Feminist

akademisyenlere göre uluslararası ilişkiler alanında kadın ve erkek cinsiyeti olarak bir ikilik oluşturulmuş ve kadınlar, erkekler karşısında ötekileştirilmiştir (Ataman, 2009: 9). Feminist teorisyenler uluslararası ilişkiler alanında var olan kavram, kuram ve teorilerin erkek bakış açısıyla oluşturulup, tanımlandığını söylemekte ve bu anlayışın dönüştürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bölümde feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının, uluslararası ilişkiler alanının temel kavramları olarak kabul edilen savaş, devlet, güç ve iktidar kavramlarına yönelik bakış açısı ve eleştirilerine yer verilecektir.

3.1. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımının Savaş Kavramına Bakışı

Feminist teorisyenlerin uluslararası ilişkiler disiplinine yapmış olduğu en önemli katkılardan birisi, uzun dönem boyunca disiplinde hâkim teori olarak varlığını sürdürmüş olan realizmin eleştirisini yapmış olmasıdır (Atmaca & Ercan, 2018: 24). Realist teorinin çizdiği yüksek siyaset ve alçak siyaset ayrımında eril alan olarak görülen yüksek siyasette güç, güvenlik ve devlet konuları; dişil alan olarak görülen alçak siyasette aile, kadın ve insan hakları konuları ele alınmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından realist teori ilgilendiği konular dışında ekonomik, çevre, toplumsal alanlar, insan hakları, eğitim gibi konular da ele alınmaya başlamış (Ataman, 2009: 23) ve feminist yaklaşım bu dönemde kendi görüşlerini sunma fırsatı yakalamıştır. Realist teoride devlet güvenliği için fiziksel güvenlik yani emniyet, bağımsızlık, gücünü artırma ve egemenlik hayati noktada yer almıştır (Morgan, 2007: 14). Devletler diğer devletlerden algıladıkları tehdit nedeniyle güçlerini korumak kadar arttırmak isteğine de sahip oldukları için diğer devletlerle zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Aralarındaki mücadele, birinin diğerini ortadan kaldırmasına kadar ulaşacak olsa dahi devletler bunu göze almışlardır (Dedeoğlu, 2018: 72). Yani realist teoride, devletler varlığını devam ettirmek ve gücünü arttırmak için savaşı bir araç olarak kullanma fikrine çoğu zaman kucak açmıştır.

Savaşların nedenleri üzerinde duran realistlerin aksine feministler savaşların kadın ve çocukların üzerindeki sonuçları üzerinde durmuştur (Ataman, 2009: 26). Feministler toplumda kadınların karşı karşıya kaldıkları şiddet, baskı, zulüm olayları ile güvenlik sorunlarına neden olan terör, savaş, mücadele gibi eylemlerin aslında aynı kaynaktan beslendiğini söylemiştir (Birdişli, 2019: 106). Suç ve savaş açısından bakıldığında toplumdaki şiddetin, savaşın ve kaosu sorumlusu çoğunlukla erkekler olarak kabul edilmiş (Smith, 2020: 66) ve realizmdeki gizli erkeklik vurgusu da bu savaşlarda kendini göstermiştir (Goldstein & Pevehouse, 2015: 166). Savaşların erkeklerin kavgası şeklinde olması, bunlara erkeklerin karar vermesi ve zamanı belirlemesine (Tür & Koyuncu, 2010: 13) rağmen feministler, savaşta kadınların yardımcı

rolünün veyahut kurban rolünün görmezden gelinmesini eleştirmiştir (Eken, 2017: 458). Savaş kararını veren erkekler, savaşlarda koruyan-kollayan bir görev üstlenirken kadınlar, savaşan erkeklerin ihtiyaçlarını karşılama görevini yerine getirmiştir (Emir, 2016: 146). Fakat kadınlar kendilerine ihtiyaç duyulan bir savaş zamanında erkeklerin endüstriyel işlerini yapmış ve gerektiğinde cephedeki erkeklerin bakım, giyim ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamış olmasına rağmen kadınlara duyulan ihtiyaç bittiğinde yani savaş sonrasında kadınlardan tekrardan ev hanımı ve anne olma rolleri beklenmiştir (Runyan & Peterson, 2014: 49).

Bu duruma paralel olarak uluslararası ilişkiler disiplininde de savaş durumunda, erkekler daha çok koruyucu bir rol üstlenirken kadınlara güçsüz, savunmasız ve korunması gereken rol layık görülmüştür (Gürpınar, 2017: 473). Toplum içerisinde kadının fiziksel yapısı “zayıf” olarak değerlendirilirken aile içinde “anne” rolü ile sağlam bir zemin üzerine inşa edilmiş bir karakter yapısına kavuşturulmuştur. Buradan hareketle savaşın heybesinde bulunan acı, ölüm ve kayıp gibi duygular kadının yaradılışına uygun görülmemiş ve birçok insan, kadının savaşmasının onun fizyolojik, psikolojik ve doğasına aykırı olması nedeniyle karşı çıkmıştır (Emir, 2016: 147-148). Kadınlar bu düşünce nedeniyle savaşlarda nadiren rol almışlar fakat savaşan erkeklere lojistik destek sağlama (Goldstein & Pevehouse, 2015: 166), savaşan asker ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılama, yaralı asker bakımı ve özellikle 1. Dünya Savaşı ardından gerektiğinde uçakla uçma, köprüleri patlatma ve keskin nişancılık görevlerini yerine getirmişlerdir (Emir, 2016: 147).

Bunların dışında kendilerine biçilen rolden çıkıp cephede veya cephe gerisinde askerlik görevi yapan kadınların yaşadıklarına da bu noktada değinilmesi gerekmektedir. Kadın askerlerin çoğu, meslektaşlarının cinsel taciz ve tecavüzleri ile karşı karşıya kalmıştır. Buna örnek olarak ABD’li kadın askerlerin uğradıkları cinsel taciz ve tecavüz eylemleri verilebilir. Irak ve Afganistan’da görev yapan 200.000 aktif kadın askerinin bulunduğu bir orduda kadınların %60’ı sistematik şekilde tecavüze uğramış ve psikolojik şiddete maruz kalmıştır (ALJAZEERA, 2020). Yine Amerika’da yapılan bir araştırmada kadın askeri personellerinin %43 ila %60’ının fiziksel ve cinsel şiddet yaşadığı ortaya çıkmıştır. Birinci Körfez Savaşı’ndan sonra Amerika Gaziler İdaresi tesislerindeki kadın hastaların neredeyse %90’ı görevlerini yaparken taciz edilmiş ve %37’lik bir kısım ise tecavüze uğramıştır (Whitworth, 2008: 119).

Bir başka örnekte ise hava kuvvetleri komutanı Jennifer Norris, işe aldığı kişi tarafından tecavüze ve aktif görevdeyken üç üst amiri ve diğer hizmet üyeleri tarafından cinsel tacize uğramış ve yaşadığı psikolojik travmayı tedavi ile atlatmıştır (MYHEALTH, 2020). Pakistan

Hava Kuvvetleri'nde uçuş subayı olan Quratulain Fatima ise hava üssündeki ilk yılında amirinin kendisine ve diğer kadın meslektaşlarına uygunsuz şekilde dokunmasından, cinsel yorumlar ve cinsel şakalarından dolayı ciddi bir psikolojik travma yaşamıştır (ALJAZEERA, 2020). Savaşların sonuçlarını en acı şekilde deneyimleyen tarafın sivil kadın ve çocuklar olmasına ek olarak, savaş zamanında erkeklere destek olmak amacıyla askeri, bakım vb. alanlarda çalışan kadınların da henüz savaş bitmeden cinsel ve fiziksel şiddeti doğrudan yaşamaya başlayan taraf olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Savaşın kadınların üzerinde kan akıttığı şiddet ve tecavüz eylemlerini eleştiren ve kendisini uzun yıllar boyunca barış ve şiddetsizlik ile ilişkilendiren feminist yaklaşım (Sylvester, 2010: 609), erkeklerin savaşında en fazla bedeli ödeyen tarafın kadınlar ve çocuklar olduğunu söylemektedir. BM nüfus fonu, 2010'da teması çatışma bölgelerinde yaşayan kadınlar olan raporunda Bosna Hersek, Filistin, Ürdün, Irak gibi Ortadoğu ülkelerinde yaşanan çatışma ve felaketlerden etkilenen tarafın genellikle kadınlar ve çocuklar olduğunu ortaya koymuştur. Kadınlara yönelik cinsel şiddet, pek çok savaşta yaşanan yaygın bir durum olmuş (Arman & Şerbetçi, 2012: 71) ve kadınlar, düşman devletin kültürünü taşıyan bireyler oldukları ve düşman devletin gelecek nesillerini doğuracakları için şiddete maruz kalmışlardır (Özdemir, 2015: 311). Tarihte çoğu zaman savaşı kaybeden devletin kadın ve çocukları, kazananların elinde birer intikam aracına dönüşmüştür. Savaş sonrası kazananların gerçekleştirdiği tecavüz eylemleri, galibin gücünü gösterdiği, kaybedenlerin onurunu ve psikolojisini ortadan kaldırmak için kullandığı bir savaş silahı olmuştur (Erdemir, 2016: 104). Bundan dolayı feministler, askeri kapasite ve savaşları, devletin sahip olduğu toprak parçasını korumak ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı güvende kalmak şeklinden çok, kadının ve çocukların bireyselliğine yönelik bir devlet şiddeti olarak tanımlamışlardır (Tür & Koyuncu, 2010: 13). İşte feministler bu devlet ataerkilliğine yani kadınların erkekler tarafından sistematik tahakkümüne karşı gelmekte olan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Warren, 1988: 32).

Feminist yaklaşım uluslararası ilişkiler disiplindeki savaş kavramının eleştirisine ek olarak, disiplin içerisinde bir kadın-erkek ikiliği oluşturulduğunu ifade etmiş ve bu ikiliğe bağlı olarak devlet, dışarda bulunan düşmana karşı korunmaya muhtaç olan bir "kadın" olarak tasvir edilmiş, onu savunmak ve hayatta kalmak için erkek ruhuna ihtiyaç duyulmasına karşı çıkmıştır (Arman & Şerbetçi, 2012: 74). Eken (2017)'e göre uluslararası ilişkiler disiplinde kadın iki şekilde ele alınmıştır: Birincisi kollanması gereken "ana vatan", ikincisi ise erkeğini yitirmiş olan "düşman portresi" dir. Ana vatanın kadın bedeni ile arasında benzerlik kurulması

sonucunda kadın bedenleri, savaş ve çatışma durumlarında çoğu zaman yabancı erkeklerin tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır (Kelleci, 2017: 418). Kadınlar fethedilen toprağı temsil ettiği için tecavüzlere uğramış ve kadın bedeni “vatan” olarak tanımlanmıştır. Kara parçasına/kadın bedenine duyulan erkeksi arzu ile vatan; düşmana karşı korunması, sahip olunması ve gerektiğinde uğruna ölünmesi gereken bir erillik ifadesi olarak tasvir edilmiştir (Özdemir, 2015: 311). Vatan ve kadın benzetmesi aynı zamanda, kadını yabancı tehlikelere karşı koruyamayan erkeğin, beden ve toprak üzerindeki hakimiyetini kaybettiğı düşüncesini de doğurmuş (Kelleci, 2017: 418) ve bu düşüncenin beraberinde erkini yitirmiş toprak parçası/kadın bedeni, düşmanın istilasına açık hale gelmiştir. Yani egemeni ve gücü olmayan bir toprak parçası başarısız devlet olarak tanımlanmış ve bu bölge savunmasız yani erksiz olduğu için her türlü müdahaleye açık kabul edilmiştir (Eken, 2017: 457). Bu düşünceye paralel olarak erkini yitirmiş bir kadın da diğer erkeklerin saldırısına açık hale gelmekte düşüncesi doğmuş yani uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kadınlık-feminenlik, başında bir egemen erk olmadığı sürece bir zayıflık ve eksiklik olarak tanımlanmıştır.

Cockburn (2010) uluslararası alanda meydana gelen ve kadın ve çocukların en fazla bedel ödediğı savaşları, belirli toplumsal cinsiyet kimliklerinin ürettiğini söylemiş ve bundan dolayı savaşı silahlı, öfkeli ve morali bozuk erkekler ile mağdur edilen kadınlardan ayrı ve uzak olarak tanımlamaya çalışmıştır. Feminist yaklaşım erkeksi realist bir uluslararası ilişkiler anlayışı yerine, daha kadınsı ilkelere dayalı bir alanda, devletlerin bağımsızlığından çok karşılıklı bağımlılığa önem verilmesi ve insan haklarının önceliğı alması gerekliliğini vurgulamıştır (Goldstein & Pevehouse, 2015: 166).

Feminist yaklaşım, realist teorinin savunduğı bu ataerkil çatışma, savaş ve mücadelecilik sisteme karşı çıkarak bu kavramların yeniden tanımlanmasını istemekle beraber (Ataman, 2009: 23) uluslararası ilişkiler alanında kadınların deneyimlerinin ele alınması ve bu kapsamda tüm süreçlerin tekrar analiz edilip, tanımlanmasının önemini altını çizmektedir (Tür & Koyuncu, 2010: 11).

3.2. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımının Devlete Bakışı

Uluslararası teori, devletleri asosyal bir uluslararası ortamda faaliyet gösteren üniter rasyonel aktörler olarak gören bir devletlerarası ilişkiler ontolojisi üzerine kuruluyken, feminist teori daha sosyolojik bir ontoloji üzerine kuruludur (Tickner, 2004: 44). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı güvenliğin temel kavramları olan devlet, asker, hükümet ve savaş gibi

kavramların eril bakış açısıyla oluşturulduğu düşüncesinden hareket ederek bu kavramları eleştirir ve yeniden tanımlamaların yapılması gerektiğini savunur (Atmaca & Ercan, 2018: 25).

Feminist bakış açısına göre devlet erildir ve devlet toplumsal düzeni normları, biçimleri, toplumsal ilişkileri ve temel politikaları ile zorlayarak ve gücünü kullanarak erkeklerin çıkarlarına göre oluşturur (MacKinnon, 2015: 188). Devletin eril yaklaşımlarla oluşturulduğu düşüncesi yeni bir düşünce olmamakla beraber geçmişi Antik Yunan'a kadar götürülebilmektedir. Atina'da devlet ile toplum arasındaki ayırım kalkmış olsa da siyasi toplantılara katılma hakkı sadece erkeklere tanınmış, kadınlar ve köleler bir tutularak bu katılımdan dışlanmışlardır (Yayla, 2015: 145). Buna ek olarak Aristo döneminde erkekler özne (master), kadınlar ise bağlı veya nesne (matter) olarak kabul edilerek erkeklerin yaratılışı gereği politik olduğu, kadınların ise politikadan uzak durması gerektiği ifade edilmiştir (Doğan & Özlük, 2016: 62-63). Dolayısıyla tarihi süreç dikkate alınarak yapılacak değerlendirmede kadının kamusal ve siyasi hayattan uzak kalmasında, toplum tarafından kadınlara çizilen cinsiyet sınırları etkili olmuştur.

Feminist mücadelenin başladığı yıllarda kadın doğası, kadın-erkek farklılığı, erkeğin kadından üstün olmayışı, erkeğin fiziksel gücünü üstelemesi ve kendisini genel insani varlık olarak tanımlaması konuları üzerinde durulmuştur (Alptekin, 2011: 36). Daha sonraları liberal feministler, "Egemen olanın bireyler üzerindeki iktidarını sınırlandırma" düşüncesinden yola çıkarak, egemen erkeklerin kadınlar üzerindeki baskı ve iktidarını sona erdirmesi gerektiğini savunmuştur (Altınbaş, 2006: 24). Bu yaklaşıma göre devlet erkeklerin temsil ettiği ve tamamen erkek ataerkilliğinin hâkim olduğu bir kurum olarak tanımlanmıştır (Doğan & Özlük, 2016: 63). Yani bir sosyal teori olarak feminizm "Kadın-erkek eşitliği, erkeğin pek çok alandaki hakimiyetinin sorgulanması, kadınların erkekler karşısındaki konumu" gibi konuları sorgulamasına ek olarak, feminizmin uluslararası ilişkiler alanına girmesiyle "Kadın uluslararası alanda nerede, disiplinin kavram ve kurumları niçin erkeksi ve buralarda kadınlara neden yer yok?" soruları sorulmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı toplumda kamusal alan-özel alan ayrımı yapıldığını ve kadınların özel alanın aktörü olarak sınırlı tutulduğu için kamusal alandaki kurum ve görevlerde kendilerine yer bulamadıklarını ifade etmiştir.

Feminist yaklaşımın ele aldığı konulara baktığımızda devletin, kadının ezilmesi konusunda belirli yapı, kurum ve ideolojileri korumadaki rolü açıkça görülmektedir (Barrett, 1995: 215). Buna göre feminist yaklaşımın devleti, kadınları tahakküm altında tuttuğu inancı,

devletin erkeklerin hakimiyet ve gücünü kurumsallaştıran bir araç olduğu ve erkek baskın bir cinsiyet temelinde kurulduğu düşüncesini toplumda meşrulaştıran “Kamusal alan ve özel alan” ayrımıdır (Ataman, 2009: 10). Antik Yunan tarihine kadar geri götürebileceğimiz kamusal alan-özel alan ayrımı cinsiyete göre düzenlenmiştir. Hukuksal düzenlemelere açık olan alanlar kamusal alan, hukuksal düzenlemelerin dışında kalan alan ise özel alan olarak sınırlandırılmıştır (Ersöz, 2015: 85). Uluslararası ilişkiler alanının da bu şekilde ikili ayrıma göre oluştuğunu (Ataman, 2009: 10) dile getiren feminist yaklaşım, erkeklerin kamusal alanda karar verme mekanizmalarında bulunmalarını, kadınların ise haneyi yani özel alanı ilgilendiren konular dışındaki meselelerden uzak tutulmasını eleştirmiştir (Atmaca & Ercan, 2018: 22). Diplomatik uygulamalar ve savaşlar prenslerin (erkeklerin) işi olarak kabul edilirken, prensesler (kadınlar) özel alana ait olarak ahlakın koruyucuları olarak sınırlandırılmış (Tickner, 1999: 45) ama kadınlar, özel alanla sınırlandırılmış olmalarına rağmen o alanın temel aktörü olamamışlardır. Feminist yaklaşıma göre kadınlar kamusal alanda bir devlet ataerkilliği, özel alanda ise erkek egemenliği altında olmuşlardır. Yaşamları özel alanla sınırlı tutulan kadınlar, orada da kocasının, babasının, oğlunun veyahut abisinin egemenliği altında hayatını devam ettirmiştir. Feminist yaklaşım, bu oluşturulan yapay ayrımla kadınların siyasetten uzak tutulmasını eleştirmiştir (Ataman, 2009: 10).

Uluslararası ilişkiler disiplininde mantık, akıl, bilgi erkeğe; duygusal, kırılğan, zayıf ve rasyonel olamamak kadına ait özellikler olarak tanımlanmıştır (Tür & Koyuncu, 2010: 10). Bu anlayışa göre özel alanın aktörü olan kadındır ve onun yeri de hanedir. Bu hane kamusal alanın karşısına konmuş sıradan bir alandır ve politikanın gereği olan akıl, bilgelik ve kahramanlığın bu alandaki aktörlerden çıkması da bu anlayışa göre mümkün olmamaktadır (Phillips, 2015: 44). Kadınları, ev dışındaki işlerde yetersiz olduklarına inandıran maskülen fikirler, aslında sadece onları ev işlerine mahkûm bırakmak amacıyla kurulmuştur; çünkü pek çok erkek (günümüzde dahi) bir eşitle yaşama fikrine halen tahammül edememektedir (Mill, 2019: 71). Feminist yaklaşım devletin, meşru şiddet kullanma tekeline sahip olmasından dolayı en tehlikeli kurum olduğunu, bu bakımdan devletin gücünü yeniden yorumlamasını ve devletin kadın ile erkeğin eşitliğini sağlayacak bir aygıt dönüşmesi gerektiğini savunmaktadır (Doğan & Özlük, 2016: 63).

3.3.Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımının Güç Kavramına Bakışı

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kadın “güçsüz, korunması gereken, korunabilmesi için de güç kullanılmasının mubah olduğu birey” şeklinde tasvir edilmiştir.

Buradan yola çıkarak kadının yerinin korunaklı evi (özel alan) olduğu, korunaksız dış alanın (kamusal alan) ise erkeğe ait olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Eken, 2017: 453). Kadından özel alanda beklenen roller ve faaliyetler bellidir: Çocuk yetiştirme, fedakârlık, ev düzenini sağlama; erkekten beklenenler ise: Para kazanma, ailesini koruma ve geçindirmesidir. Bu boyutuyla özel alanda da kamusal alanda olduğu gibi, temel otoriter güç figürü erkek olmaktadır (Zencirkıran, 2015: 154).

Cinsiyetler arası fiziksel yapının “güç” bağlamında bir kıyas aracı olarak kullanılması, bireye sınırlandırılmış eylemler ve bu bağlamda oluşturulmuş karakterler entegre ederken kamusal ve özel alan yaşam alanlarının daralmasına “kadın-erkek” arasında çatışmacı bir düzen inşa edilmesine neden olmaktadır. Elbette fiziksel üstünlük erkekler açısından oldukça önemli bir ayrıcalıktır fakat doğanın onlara verdiği bu üstünlükle yetinmeyen erkekler, kadınları daha da aşağıya çekmek istemektedirler (Wollstonecraft, 2017: 10). Kadınlar tüm ekonomik, dini, toplumsal, askeri ve siyasi güç sistemlerinin zirvelerinden erkekler tarafından uzak tutulmuş ve bir erkek-kadın hiyerarşisi oluşturularak erkek en tepeye yerleştirilmiştir (Ataman, 2009: 11).

Bunun yanı sıra uluslararası ilişkiler disiplininin temel kavramlarından biri olan “devletin gücü” özelliği gibi tüm olumlu özellikler erkeğin karakterine benzetilmiştir. Özellikle devletin uluslararası alandaki etkililiği, faaliyeti hep erkekle özdeşleştirilmiş ve gücün elde edilmesi, egemenliğin sağlanması her zaman sorgulanmıştır (Tür & Koyuncu, 2010: 10). Kadın, eğer bir erkek tarafından korunmuyorsa o kadın herkese aittir (Heritier, 2016: 31) düşüncesi hâkim kılınarak egemen gücü olmayan bir ülkenin de diğer tüm düşman devletlere ait bir toprak parçası olabileceği söylenmiş ve kadın ve toprak arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Toplumsal yapı tarafından oluşturulan bu hiyerarşinin tepesinde bulunan ve erkeklerin sahip olduğu güç, kadınların, erkeklerin koyduğu kurallar çerçevesinde hayatlarını sürdürmesinde kullanılan zorlayıcı araç anlamına gelmektedir (Şerbetçi, 2013: 50). Fakat feminist yaklaşımı savunanlar, disiplinin en temel kavramlarından birisi olan güç kavramının erkek egemen bir bakış açısıyla tanımlandığı söyleyerek eleştirmekte ve kavramın yeniden tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedir (Ataman, 2010: 24).

3.4. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımının İktidar Kavramına Bakışı

İktidar kavramı, bir kişinin başka bir yol olsaydı yapmayacağı davranışları, bir diğer kişinin ona yaptırması durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda iktidar, etkileme yeteneği ile güç, manipülasyon, cezalandırma ve ödüllendirme yetenekleriyle de ilişkilendirilebilir

(Heywood, 2018: 139). Burada iktidar denildiğinde anlaşılması gereken kamu kurumları, bakanlıkları ve çeşitli kuruluşları yönetenler, buradaki işleri kadınların kendilerinden daha üst düzeye ulaşmasını zorlaştıracak ve engelleyecek şekilde düzenleyen erkekler olmalıdır (Connel, 2019: 165). Feminist yaklaşıma göre iktidar asla tek bir kişiye ait değil, belirli bir gruba aittir ve grup birliğini ve bütünlüğünü devam ettirebildiği sürece var olabilir (Arendt, 2018: 54). İşte feminist uluslararası ilişkilere göre belirli gruba ait olan bu iktidar kolu tamamen erkeklerin kullanımı altında olmamalıdır. Çünkü bu sayede iktidar aracını kullanan erkek, kadınları belirli alanlarda sınırlandırma gücünü kötüye kullanabilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi J. S. Mill, erkeklerin kadınlarla eşit şekilde yaşamayı kabul edemediğini söylemektedir. Bunun bir sonucu olarak toplum tarafından erkekler için belirlenmiş olan toplumsal cinsiyet rolleri ve içgüdüsel davranışlar neticesinde “Eşitlik” kavramı, erkeklere göre bir başkaldırı ve tepki olarak görülmektedir. Bu olumsuz hislerin, öznel yapıda yarattığı tepki ile beraber erkeğin kendindeki savunma mekanizmasını harekete geçirdiği söylenebilmektedir.

Feminist hareketin savunduğu fikir spesifik olarak cinsiyetler arasında var olan hiyerarşinin, toplumsal cinsiyet ile belirlenen cinsiyetçi tabakalaşmasının yok edilmesi, daha genelde ise kadın ile erkek arasında “tam eşitliğin” sağlanmasıdır. Kadının kendi özneliğini kazanarak toplumsal cinsiyet bağlamında sınırları çizilen tanımlardan sıyrılarak “insan” ya da “aktör” olma hakkını elde edebilmesi, kamusal alanda, karar mekanizmalarında ve uluslararası ilişkilerde söz sahibi olabileceği bir ortam inşa edilmeli ve temel cinsiyet rollerinin çatışmacı etkisinden uzaklaşarak toplumda “birey” anlayışı oluşturulabilmelidir.

Feminist yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplininin temel kavramlarına yönelik yapmış olduğu eleştirilerin yanı sıra güvenlik alanının erkeğe özgü bir bakış açısı ve maskülen hegemonyaya sahip olmasını eleştirerek güvenlik alanında cinsiyet vurgusu yapmış ve kadınların nadiren dikkate alınışını vurgulamıştır. Bu noktada feminist yaklaşımın güvenlik alanına katkı ve eleştirileri feminist güvenliğin sıkça üzerinde durduğu yapısal şiddet teorisi ile birlikte düşünülmelidir.

4. Feminist Güvenlik ve Yapısal Şiddet

İnsan sorunlarının, uluslararası alanda önemli bir sorun olarak ortaya çıkması birey güvenliği konusunun önem kazanmasını sağlamıştır (Çiçekçi, 2012: 86). Bireysel güvenlik bir kimliğin algılanan tehdide karşı savunulması ya da daha açık bir ifade ile bir topluluğun veya

bir bireyin kimliğine yönelik algılanan bir tehdide karşı savunulması anlamına gelmektedir (Waeber, 2008: 153). Bu noktada özgün güvenlik çalışmaları bir nevi konu ve birey odaklı güvenlik çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik alanında özgün çalışma olarak adlandırdığımız feminist güvenlik ve yapısal şiddet teorisi (Birdiqli, 2019: 105) dünya içerisinde yaşanan olayların, bunların nasıl ortaya çıktıklarının ve bu olaylardan zarar gören kişi ve grupların üzerine yoğunlaşmaktadır (Dedeoğlu, 2018: 81).

Uluslararası ilişkiler yaklaşımı uzun yıllar boyunca devletleri, devletlerin neden olduğu savaşları, mücadele ve yarışları, barış ve güvenlik konularını ele almıştır. Bu bölümde Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası sisteminin yapısına getirilen eleştiriler ile ortaya çıkmış olan feminist güvenlik yaklaşımı ve onunla yakından ilişkili bir teori olan yapısal şiddet teorisi ele alınıp incelenecektir.

4.1. Feminist Güvenlik Yaklaşımı

Bütün konu ve yaklaşımları ele alan kapsamlı bir güvenlik tanımı, bu alanın en tartışmalı meselelerinden birisidir (Özdemir, 2016: 37). Realist yaklaşım, anarşinin hâkim olduğu dünyada güvenliği, asker ve siyasi güç ile sınırları korumak ve düşmanların olduğu uluslararası alanın tehditlerine karşı kendi devletinin birliğini korumak olarak tanımlamıştır (Atmaca & Ercan, 2018: 23). Ama realist teori güvenli midir? Realizmin varsayımlarına göre egemen devletlerin hâkim olduğu dünyada, her bir devlet kendi gücünü geliştirmek ve güvence altına almak istemektedir. Devletlerin egemenlikleri ve sürekli olarak arttırmak istedikleri güçleri realist teorinin vazgeçilmez nesnesi ve neredeyse onu hareket ettiren bir motordur (Elshtain, 1985: 40). Realist güvenlik yaklaşımında güvenlik, devlet, egemenlik ve önem verilen güç kavramlarının maskülen bir nitelikte olması eleştirilmektedir (Eken, 2017: 462). Uluslararası alanda güvenlik kavramı genellikle devletlerin dışardan gelen çeşitli tehditlere karşı emniyet halinde olmaları ve silahlı güçlerinin savaş ve askeri saldırılara karşı direnme becerisini ifade etmektedir (Heywood, 2018: 114). Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru askeri tehlikelerin ortadan kalkması ile daha önceleri dikkate alınmayan ekonomik, çevresel, sosyal ve siyasal pek çok sorunun güvenlik ilişkilerini etkilediği ortaya çıkmıştır (Akgül Açıkmese, 2011: 47). 1980'li yıllardan itibaren barışı savunan araştırmacılar güvenliği, yoksulluk ve çevre; Avrupa politika yapıcıları da ekonomik, çevresel ve politik/askeri terimlerle açıklamaya başlamışlardır (Tickner, 1997: 624). Bu noktada devlet merkezli realist güvenlik yaklaşımına karşı, insan merkezli bir güvenlik yaklaşımını savunan feminist güvenlik, dünyadaki insanlar için en büyük

tehdit ve tehlikenin devletlerarası ve devlet içi güç savaşlarının olduğunu söylemişlerdir (Torun, 2017: 229).

Feminist yaklaşımın güvenlik tanımı realist teoriden oldukça farklıdır. Onlar “Kimin güvenliği, kim tarafından sağlanan güvenlik ve nasıl bir güvenlik?” sorularına diğer yaklaşımlara göre farklı cevaplar vermektedir (Demirtaş, 2019: 2).

İlk soruya cevap olarak, feminist güvenlik yaklaşımı güvenliği, realist bakış açısının aksine, her türlü şiddeti kapsayacak şekilde genişleterek, askeri, ekonomik, cinsel vb. her türlü şiddetin yokluğu olarak tanımlamıştır. Bu tanım uluslararası alanda devletlerin tutum ve davranışlarının yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir (Birdal, 2017: 260). Devletler, kendi halkları için güvenlik sağlayabildikleri gibi tehdit de oluşturabilir bundan dolayı devletler, farklı niteliklere sahip oldukları ve güvensizlik ortamının oluşmasında ana aktör oldukları için güvenlik çalışmalarının temelinde yer almamalı ve analizler tamamen bireye odaklanmalıdır (Baylıs, 2008: 81). Kadınların çoğu devletin güç yapıları içerisinde marjinal olarak tanımlandıklarından ve feminist güvenlik bakış açısı, kadınların güvenliğini temel endişe ve konu olarak kabul ettiğinden, yapılan feminist güvenlik tanımlarının çoğu devlet veya uluslararası sistemden ziyade birey ve toplum temelinde ele alınmaktadır (Tickner, 1997: 624).

Ataerkil bir yapı ve düşünce ile oluşturulan mevcut sistemde güvenliğin sadece devletlerin kendi güçlerini artırma ve geliştirme yönünde bir girişim olarak açıklanmasını reddeden (Atmaca & Ercan, 2018: 24) feminist teori, güvenlik alanının sadece askeri ve siyasi kolunun olmadığını aynı zamanda sosyal bir boyutunun olduğunu da savunmuş ve bireysel yaşam, özellikle kadınların yaşamları ile güvenlik konusu arasında ciddi bir bağın olduğunu savunmuşlardır (Tür & Koyuncu, 2010: 12). Bu kapsamda feminist yaklaşım, her kadının maruz kaldığı güvensizlik/tehdit ortamının analizinin yapılması gerektiğini ve birey güvenliğinin ön plana çıkarılması gereken bir mesele olduğunu ifade etmişlerdir (Özdemir, 2016: 42).

Diğer soru olan güvenliğin kim tarafından sağlanacağı sorusu bizi, uluslararası sistemin cinsiyet anlayışına götürmektedir. Feminist yaklaşım, uluslararası ilişkiler alanında bir kadın-erkek ikileminin oluşturularak kadınların ötekileştirildiği ve temel kavramların erkekler tarafından geliştirildiğini söyleyerek eleştirmektedir (Ataman, 2009: 9). Sivil ve askeri karar alıcıların erkekler olması, eril kavram ve araç-gereçlerin kullanılması, kavramların erkek bakış açısı ile tanımlanması, feminist yaklaşıma göre devletin tamamen pedersahi bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir (Demirtaş, 2019: 2). Yapay olarak oluşturulan ve meşru gösterilen

özel ve kamusal alan farkı sayesinde devlet, kadınları özel alanın aktörü olarak sınırlandırarak, onları özel alanda erkek egemenliği, kamusal alanda ise devlet ataerkilliği altında yaşamaya mecbur bırakmıştır. Bununla birlikte siyaset içerisinde kadınların sayısının az olması ve mevcut kadınların da siyaset arenasında tutunabilmesi için dişiliklerinden vazgeçmek zorunda kalmaları ayrı bir tartışma konusudur. Uluslararası veya politik kurumlar cinsiyete bağlı düşüncelerin dikte edilmediği, yeterli donanım ve liyakat ile yürütülen kamusal ortamlar olarak kabul edilmektedir. Burada yapılan söz konusu eleştiri feminist bakış açısı ile kamusal kurumların çoğunluğunun ve özellikle yönetici mercileri ile karar mekanizmalarında görev alan bireylerin erkeklerden oluşması ve değerlendirmenin cinsiyete göre yapılmasıdır.

Feministlerin sorduğu bir diğer soru ise “Nasıl bir güvenlik?” sorusudur. Realistlerin savunduğu devletin ve kurumlarının güvenliğinin tek güvenlik anlayışı kabul edilmesini doğru bulmayan feminist yaklaşım, farklı güvensizlik nedenlerini de ortaya koymaktadır (Demirtaş, 2019: 3). Burada feminist yaklaşım doğrudan, yapısal ve kültürel şiddetin en fazla etkilediği kadınlar için bir güvensizlik ortamı oluşturduğunu iddia etmektedir.

Bir sonraki başlıkta daha detaylı şekilde ele almadan önce yapısal şiddeti kısaca tanımlamakta fayda bulunmaktadır. Bilerek zarar verme, acı çektirme, fiziksel yaralama durumlarından hariç olarak (Akgül, 2016: 89) ve belki de doğrudan şiddetten daha fazla karşı karşıya kalınan iç çatışmalar, açlık, salgın, çevre kirliliği gibi konular yapısal şiddeti oluşturan güvensizlik üreticileridir (Birdişi, 2017: 424). Şiddetle ilgili olarak feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımını savunan pek çok kişi güvenliği, çok boyutlu olarak ele almakta ve fiziksel, yapısal ve ekolojik olmak üzere şiddetin her türüne karşı çıkmaktadırlar (Tickner, 1997: 624).

Feministlere göre doğrudan ve yapısal şiddetin her ikisine de maruz kalan ve etkilenenlerin çoğu kadınlar olmaktadır (Demirtaş, 2019: 3). Doğrudan şiddetin en büyük araçlarından olan tecavüz, savaşlarda çoğunlukla kadınlara yönelik kullanılmıştır. Tecavüz eylemlerinin üç boyutu bulunmaktadır; eğlence amaçlı tecavüz, ulusal güvenlik tecavüzü ve sistematik tecavüz. Askerler savaşın kargaşasından faydalanarak veya komutanları tarafından moral amaçlı tecavüzleri gerçekleştirebildiği gibi, düşman devletin psikolojisini bozmak için bir aygıt olarak da tecavüz eylemlerini gerçekleştirebilmektedir (Arman & Şerbetçi, 2012: 73). Bu tecavüz soykırımları çoğunlukla kadına yönelik olmakla birlikte bir savaş suçu olarak değerlendirilmiş ve evrensel boyutta bir sorunu gözler önüne sermiştir.

Bununla beraber toplumun ürettiği veya sahip olduğu imkânlar ve kaynaklardan sadece belirli kişi ve gruplar faydalıyor, adaletsiz gelir dağılımı, kültürel yapı, eşitsiz toplumsal cinsiyet yapılanması söz konusu ise yapısal şiddetin varlığından söz etmek mümkün olmaktadır (Birdişli, 2019: 175). Feminist güvenlik yaklaşımı yapısal şiddetten en fazla etkilenen cinsiyetin kadınlar olduğunu, toplumun sahip olduğu imkânlarla ulaşmada geriye itildiğini, aynı işlerde erkeklerden az ücret aldığını, kültürel yapı içerisinde ezilmeye maruz kaldığını ve toplumsal cinsiyet yapılanmasında erkeklerin altında bırakıldığını söyleyerek bu durumu eleştirmektedir.

Uluslararası güvenlik içerisinde bireyin hatta tüm insanlığın dikkate alınıp, analiz birimi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan feminist güvenlik yaklaşımı (Smith, 2020: 65) bireyler arası iletişimin devletlerarası iletişimi etkilediğini savunmaktadır (Demirtaş, 2019: 5). Buna, kadınların savaş dönemlerinde askerlerin cinsel açıklıklarını giderebilmek amacıyla tam veya yarı zamanlı fahişe olarak cepheye yakın yerlere gelmesi ve bu kadınların, savaş için kendi üzerlerine düşeni yapmak olarak gördükleri seks hizmeti için çekinmeden, kendi istekleri ile erkek askerlerin peşlerinden gitmeleri (Pauwels, 2019: 318) örnek verilebileceği gibi devletler tarafından askerlerin cephede kalmasını sağlamak amacıyla, cepheye yakın bölgelere fahişelerin gönderildiği örnekler de verilebilir.

Katharine Moon (1997) tarafından yapılan bir araştırmada, askerlerin olduğu yerlerde bizzat onlar için olan kadınların da olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kadınlar tarih içerisinde savaş ganimeti olarak kullanılmakla beraber vücutları seks ve çeşitli hizmet emeği için de kullanılmıştır. Seks işçisi olan kadınların devletlerarası ilişkilere etkisine örnek olarak ise, ABD başkanının artık hiçbir müttefikine asker gönderme yardımında bulunmayacağını söylemesi üzerine Güney Kore’de bulunan, ABD askeri üssün kapanmasından endişelenen Güney Kore’nin, üs bölgesine askerleri memnun edip, orada kalmalarını sağlayacak kadınlar göndermesi verilebilir (Demirtaş, 2019: 5). Burada her ne kadar devletlerin dış politikalarının ve eylemlerinin birbirine bağlı şekilde ilerleyeceği ve birbirlerinden bağımsız olmayacağı fikri akıllara gelse de unutulmaması gereken nokta, bir devletin iç ve dış politikasında bağımlı konumda oluşu genelde bireye, özelde ise kadına yönelik mevcut tutumuna bir neden olarak gösterilemeyeceği gibi söz konusu devletin her durum ve yönetim içerisinde toplumu oluşturan bireye yönelik sorumluluklarının değişmeyeceği olmalıdır. Askeri fahişelik (orduya hitap eden ve bazen ordu tarafından oluşturulan) o kadar yaygın bir durumdu ki insanlar, bunun neden ve ne şekilde oluşturulduğu, savaş içerisinde nasıl sürdürülebildiği ve savaş durumu içerisinde nasıl dahil edilebildiği konularını sorgulamamış ve üzerine nadiren düşünmüşlerdir (Moon, 1997: 1).

Uluslararası ilişkiler alanında genel olarak kabul edilen güvenlik tanımı, erkek bakış açısıyla açıklanmış ve bu kavram doğrudan şiddeti gözler önüne koyan askeri terimler ile tanımlanmıştır (Ataman, 2009: 24). Hâkim güvenlik yaklaşımına göre, anarşik uluslararası alanın temel aktörü olan devletler için en önemli sorun güvenliklerini sağlamalarıdır ve güvenlik, geleneksel anlayışa göre askeri araçlarla ilgili bir kavram olarak ele alınmaktadır (Sancak, 2013: 125). Görüldüğü gibi hâkim geleneksel güvenlik anlayışı devleti temel aktör görmekte ve askeri güç etrafında şekillenmektedir (Haser, 2018: 12). Bu tanım da bizi, devlet sınırları dışında kalan dış dünyanın tehlikeli ve güvensiz olduğu anlayışına götürmektedir (Ataman, 2009: 24).

Bu durumu eleştiren feminist yaklaşım, bireylerin güvenliğini ulus devlet güvenliğine indiren ve ulusal güvenlik, ulusal çıkar kavramlarını benimsettiren geleneksel güvenlik anlayışının, devlet güvenliğini, diğer pek çok güvenlik alanının önüne geçirmesini reddetmektedir. Devlet güvenliğinin askeri araç ve politik unsurlarla sağlanması ve sadece askeri ve politik konuların güvenlik çerçevesinde ele alınıyor olması, toplumsal ve psikolojik açılardan da ele alınması gereken güvenlik kavramının ne denli toplum ve birey dışı bırakıldığını gözler önüne sermektedir (Sandıklı & Emeklier, 2011: 29). Feminist güvenlik yaklaşımına göre aile içi, ulusal ve uluslararası alanlarda görülen şiddet birbiriyle bağlantılıdır ve bu yüzden güvenliğin sadece devlet, asker ve politika düzeylerinde ele alınıp açıklanması, güvenlik kavramını tanımlamada elbette ki yetersiz kalmaktadır (Ataman, 2009: 24).

Feminist güvenlik çalışmaları, hala gelişmekte olan ve uluslararası ilişkiler alanına farklı yaklaşımlar ve bakış açıları kazandırmaya devam etmekle beraber (Stokes, 2015: 56) çok boyutlu güvensizliğin yaşandığı dünyada, küresel ölçekte var olan problemleri askeri, politik ve devlet merkezli ele almaya çalışmaktadır. Sorunların bu temellerde ele alınmasını eleştiren feminist bakış açısına göre, güvenlik tanımlamasını birey ve toplum endeksli olarak ele almak birey ve toplum açısından sağlam bir zemin oluşturmak için önemli bir noktada bulunmaktadır.

4.2. Yapısal Şiddet Teorisi

Güvenliğin önemli bir kolu olan şiddet kavramının tanımlanması, güvenliğin anlaşılmasında önemli bir katkı sağlamaktadır (Gürpınar, 2017: 477). Şiddet kavramı duygu ve davranışlarda aşırılık, farklı görüşü savunana karşı kaba kuvvet kullanma ve hareketin, gücün derecesi, sertliği ve yeğinliği olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Bu tanım ile beraber şiddet kavramının aşırılığı, sertliği ve kaba kuvveti içeren eylemlerden oluştuğunu

söylenilmektedir. Şiddet, kuvvetten hareketin yanlışlığı ile ayrılmakta ve yanlış kullanılan kuvvet, güç ve enerji anlamına gelmektedir (Dursun, 2011: 5).

Şiddet, doğrudan ve dolaylı/yapısal olarak iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Doğrudan şiddet, uygulananın vücut bütünlüğünü ihlal etmektedir. Fiziksel kuvvet ile ortaya çıkan doğrudan şiddet, kişinin vücudu üzerinde geçici ve kalıcı hasarlar ortaya çıkarmakta ve bazen ise ölümüne neden olmaktadır (Polat, 2017: 18-19). Dolaylı/yapısal şiddet ise insanın normal şartlarda kaçınılması mümkün olan herhangi bir şeye maruz kalması veya bırakılması ile ondan olumsuz şekilde etkilenmesi olarak tanımlanmaktadır (Birdişli, 2019: 175). Örnek vermek gerekirse, 18 yüzyılda bir kişinin tüberkülozdan ölmesi, o dönemde kaçınması zor olduğu için, şiddet olarak kabul edilmezken, günümüzde tüm tıbbi kaynaklara rağmen bir kişinin tüberkülozdan ölmesi kişinin yapısal şiddete maruz kalması anlamına gelmektedir (Galtung, 1969: 169). Yapılan bu ikili ayrıma göre doğrudan şiddet, devlet ve devletlerarası mücadelelere odaklanırken, yapısal şiddet, sosyal grup ve insanların güvensizliği ve çeşitli tehditlerin oluşturduğu evrensel güvensizliğe yoğunlaşmaktadır (Sandıklı & Emeklier, 2011: 37). Kontrolsüz güç ve kuvvetin kullanıldığı savaşlar ve çatışmalar insanlar için önemli bir tehdittir fakat savaş ve çatışmalar dışında insanların karşı karşıya kaldığı pek çok risk de insanların yaşamlarını tehdit etmektedir (Birdişli, 2017: 419-420). Feministlerin güvenlik alanına yaklaşımları tam da bu noktada önemlidir. Onlar, genellikle kişisel yaşam, özellikle de kadınların yaşamları ile güvenlik alanı arasında bağların bulunduğunu iddia etmiştir.

Uluslararası ilişkiler alanı, doğrudan şiddetin yaygın olarak kullanıldığı savaşın en temel aktörü olan insan ve insan bedenini aynı zamanda insanlar arasındaki sosyal ilişki biçimlerini araştırmamış ve savaşları sadece egemen devletlerarasında yaşanan anarşi durumuna indirgemıştır (Eken, 2017: 465). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, kadınların güvenlik alanında maruz kaldıkları şiddet türünün sadece doğrudan şiddet ile sınırlı kalmadığını, buna ek olarak ve belki de daha çok yapısal şiddete maruz kaldığını belirtmiştir (Gürpınar, 2017: 478).

Savaşa uygun görülmeyen ve rolleri erkeklerden ayrılan kadınlar savaşta önceleri, askerlerin ailelerinin bakımlarını üstlenmiş, hastane ve cephelerde yaralananlara tıbbi bakımlarda bulunmuşsa da sonraları kadınların savaşlardaki pozisyonu değişmiştir. Azalan erkek nüfusu ile kadınlar, uçak uçurmuş, köprüler patlatmış ve keskin nişancılık yapmıştır (Emir, 2016: 147-148). Fakat tüm bunlar erkeklerce karar verilen ve zamanlamaları erkekler

tarafından belirlenen savaşın (Tür & Koyuncu, 2010: 13) kaybedilmesinin ardından yaşanan acı ve eziyetlerin daha fazlasını çeken tarafın kadınlar olduğu gerçeğini değiştirmemiştir.

Küresel bir sorun olarak şiddetin, toplumsal yaşamda insanın bulunduğu her yerde görülmesi, onu hayatın bir parçası haline getirmiştir. Şiddet o kadar hayatın içindedir ki ona okulda, evde, iş yerinde, kamusal alanda ve pek çok yerde tanık olmak veya maruz kalmak mümkündür. Günümüzde erkek şiddeti kendisini en çok kadın üzerinde göstermektedir. Öyle ki yaklaşık 736 milyon kadın arasından her üç kadından birisi, yakın erkek partnerinin veya partneri olmayan bir erkeğin şiddetine maruz kalmaktadır (UNWOMEN, 2020). Kadına yönelik şiddet denildiğinde her ne kadar akıllara fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal, psikolojik ve sosyal şiddet çeşitleri gelse de uluslararası alanda kadınların en fazla karşı karşıya kaldıkları şiddet, savaşlarda meydana gelen cinsel ve fiziksel şiddet eylemleri olmaktadır. Bununla ilgili olarak BM'ye bağlı Kadının Statüsünü Koruma Komitesi, 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirdiği 4. Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen kararlar içerisindeki "Kadınlar ve Silahlı Çatışma" başlıklı bölümde, toplumdaki statü ve cinsiyetleri yüzünden kadın ve kız çocuklarının var olan çatışmalardan daha çok etkilendiği, çoğu zaman savaşlarda sistematik tecavüzün kullanıldığı durumlarda kadına yönelik şiddet ve kadının insan hakları ihlalinin, her yaştan kadının karşılaştığı bir davranış olduğuna yer verilmiştir. Savaş nedeniyle yerinden edilen mülteci kadınların maruz kaldığı cinsel taciz ve şiddet de bu bölümde özellikle vurgulanmıştır (TBMM, 2020).

Kadınlara yönelik tecavüz girişimleri bir hınç alma ve cezalandırma yöntemi olarak savaşlarda sıkça kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak, savaş sonrasında her on Amerikalı askerden birinin, Asyalı bir kadından çocuğunun olduğu ve Bosna Hersek'te on binlerce kadının ırzına geçilmesi ve katledilmesi verilebilir. İşte bu noktada feminist güvenlik savaşın nedenleri üzerine durmak yerine, savaşın kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkileri üzerinde durarak hâkim güvenlik anlayışından ayrılmaktadır (Ataman, 2009: 26).

Yukarıda ifade edilen BM raporuna dayanarak feminist yaklaşım açlık ve hastalık ile ekonomik, kültürel ve hukuki ayrıcalık durumlarından kaynaklanan yapısal şiddetten en fazla etkilenen tarafın kadınlar olduğunu söylemiştir (Tür & Koyuncu, 2010: 12). Eşitsiz yapılar, adil olmayan güç ilişkileri, kadınların maruz kaldığı cinsiyet ayrımları, devletin olanaklarından her iki cinsin eşit şekilde faydalanamaması yani var olan adaletsizlik yapısal şiddeti doğurmaktadır (Afşar, 2019: 192).

Kadına yönelik uygulanan, tekrarlanan, türü ve etkisi değişen yapısal şiddetin temel kaynağı toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın-erkek arasındaki ataerkil toplumdan kaynaklanan eşitsiz güç ilişkisidir (Başar & Demirci, 2015: 43). Toplumsal cinsiyet, toplumu meydana getiren erkek ve kadının biyolojik cinsiyetlerinden ayrı olarak, bireye toplumsal bir kimlik sunan sistemi ifade etmektedir. “Erkek” ve “Kadın” cinsiyet rolleri tanımları, bir yaşama şeklini, ön kabulleri ve belirlenmiş rolleri ile bireyin toplumdaki konumunu belirlemektedir (Yeter, 2016: 45). Bir başka ifadeyle kadın ve erkek arasındaki fark sadece yaratıcı tarafından belirlenen biyolojik bir farklılıktan ibaret değildir. Doğduğumuz andan itibaren kız ve oğlan çocuklarından beklenen davranışlar, hareketler ve roller toplum tarafından belirlenmekte ve bireylerin üzerlerine adeta bir giysi gibi giydirilmektedir. Bu duruma ülkemiz sınırları içinden örnek vermemiz gerekirse; kız çocuklarının bebek, mutfak araç-gereç oyuncakları ile oynaması, oğlan çocuklarının ise top, araba benzeri oyuncaklarla oynaması, kız çocuklarının pembe, oğlan çocuklarının mavi renklerle bütünleştirilmesi, kızların belirli bir yaştan sonra yemek, ütü, ev işleri öğrenmesi –bunları yapamayanlara ayıplanarak bakılması- erkeklerin ise ev dışı alanda araba sürme, çeşitli işlerde deneyim kazanma fırsatı tanınması verilebilir.

Feminist yaklaşım her iki cins tarafından içselleştirilen bu toplumsal cinsiyet kalıplarının, kadının kısıtlanması ve tahakküm altına alınmasına neden olduğunu ayrıca kadının pasifleştirilerek erkek tarafından kontrol edilmesi gereken zayıf karakterler olarak görülmesine neden olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır (Eken, 2017: 451). Bu bilgiler sonucunda eşitsizliği doğuran toplumsal cinsiyet kalıplarının dışına çıkmak isteyen –üretim katılmak, eğitime ulaşmak, yapılan iş karşılığında eşit ücret almak, kamusal alanlarda var olmak vb.- kadınlar maruz kaldıkları sorunlar için günümüzde ciddi mücadeleler vermekte ve kamusal alanlarda kabul görmek için çabalamaktadır. Tüm bunlar kadınların, gündelik yaşam içerisinde karşı karşıya kaldığı yapısal şiddet örnekleridir.

Kadının özel alana hapsedilip sadece çocuk ve ev işleri ile ilgilenmeye mahkum edilmesi, eğitime ulaşmada erkekler kadar şans verilmemesi, üretimden dışlanması, şanslı olanların iş bulmasına rağmen erkeklerle eşit ücret alamayışı ve işyerinde maruz kaldıkları cinsel taciz ve psikolojik baskılar, toplum ve geleneklerin oluşturduğu kadınların kocası, abisi, babasına karşı boyun eğmesinin ahlaki davranış olarak kabul görmesi kadınların çoğu tarafından bile onaylanmış, kanıksanmış hatta içselleştirilip kadınlar doğrunun bunlar olduğuna inandırılmıştır.

Feminist yaklaşıma göre cinsiyet (gender) uluslararası ilişkileri, uluslararası örgütleri vb. etkileyen ve eylemlerini yapılandıran fakat adaletsiz olarak ortaya çıkan ve varlığını bu adaletsizlikle devam ettiren bir değişkendir. Taraflı cinsiyet eşitsizliği nedeniyle uluslararası ilişkiler teorisi ve alanı, kadın eli ve varlığı ile değiştirilip, dönüştürülmek zorundadır (Ataman, 2009: 12)

5. Sonuç

1980'li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler alanında yer almaya başlayan ve eleştirel bir yaklaşım olarak kabul edilen feminist teori, uluslararası ilişkiler alanının, erkek deneyimleri ile ilişkili olmaya eğilimli olan ana kavram, kuram ve teorilerinin tanım ve değerlendirilmesinde kadınların ve kadınlara ilişkin özelliklerin niçin yer almadığı sorunu üzerinden hareket etmiştir. Feminist yaklaşım, kadınların erkekler kadar var olmadıklarını düşündükleri siyasi, sosyal ve kamusal karar alma kurum ve mercilerinde, erkeklerle eşit seviyede bulunmak ve varlıklarının bu alanlarda tanınmasını amaçlamaktadır. Bu amaca ek olarak feminist yaklaşım, uluslararası ilişkilerin ana kavramlarının eleştirisini yaparak kadın ve erkek ayrımının olmadığı bir uluslararası alan oluşturma çabası içinde olan bir yaklaşımdır.

Uluslararası alanın sadece devletler ve devletlerarası kurulan ilişkilerle tanımlanarak sınırlandırılmasının doğru olmadığını savunan feminist yaklaşım, devletlerin tek tek bireylerden meydana geldiğini unutmadan, bireyler ve yapılar arasındaki iş birliğinin dikkate alındığı bir bakış açısına sahip olunması gerektiğine inanmaktadır. Feminist yaklaşımın pek çok eleştiri ve dönüşüm önerisine sahip olmasının nedeni, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde gizli bir eril düşünce ve bakış açısının olduğuna inanması ve bundan dolayı kadınların yaşadıkları sorunların görmezden gelinmesidir. Feminist yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kadınların temsil ve varlık sayısının artmasından ziyade, kadınların sadece cinsiyetlerinden dolayı maruz kaldıkları sorunların gündeme gelmesini, kadın varlığının kabul edilmesini ve gerçek çözümün bulunmasını istemektedir.

Güvenlik çalışmaları içerisinde feminist güvenlik yaklaşımı, güvenliğin tam olarak ve kapsamlı bir şekilde nasıl sağlanabileceği hakkında dönüşüm önerileri sunmaktadır. Uluslararası güvenlik anlayışı içerisinde öncelikli güvenlik algısının, askeri güvenlik olarak tanımlanmasına karşı çıkan feminist yaklaşım öncelikle birey güvenliğinin dikkate alınması gerektiğini ve ancak bu şekilde genel bir güvenliğin sağlanabileceğini düşünmektedir. Feminist yaklaşım her alanda ve her cinsiyet için sağlanmadığı sürece tam olarak bir güvenlikten

bahsetmenin imkânsız olduğunu savunarak, kadınların hâkim güvenlik anlayışı içerisinde erkeklerden daha fazla doğrudan ve yapısal şiddet eylemlerine maruz kaldığını ve bunun aşılmasının da ancak birey güvenliğinin sağlanması yoluyla mümkün olacağını savunur.

Uluslararası alanın, feminist yaklaşımın alana yönelik getirdiği eleştiri ve öneriler ışığında dönüştürülmesi neticesinde uluslararası sistemde herkesi kapsayabilen çatışmasız ve sakin bir güvenlik ortamının sağlanabileceği hipotezinden hareketle oluşturulan bu çalışmada, eril özellikler ve eril yaklaşımlarla beraber toplumsal cinsiyet kalıplarının olmadığı cinsiyetsiz bir uluslararası alanın daha adil ve daha eşit bir dünya oluşturma yolunda oldukça etkili olacağı sonucuna ulaşmakla beraber çatışma, savaş ve mücadeleden tamamen arınmış bir uluslararası ortam oluşturacağı konusunda yeterli ve kesin bir kanıt ulaşılamamıştır.

Hipotezin doğrulanmadığı bu çalışmada, dünyaya gözlerini açmış her bireyin cinsiyet, davranış ve olaylar karşısındaki tutum ve tepkileri konusunda birbirinden ayrıldığı fakat saldırganlık ve rekabet duygularını, her iki cinsiyetin hayatta kalabilmek amacıyla, bir tehditle karşılaştığında harekete geçirdiği gerçeği göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Saldırganlık ve devamında gelen şiddet, günümüz küresel dünyasında çoğu zaman erkeklere has, erkeklerin kontrol edemediği ve dışarıdan gelen bir uyarı ile harekete geçerek, kişinin gösterdiği şiddetin haklı bir gerekçesi olarak sunulmakta ve uygulanan şiddet kabul edilmektedir. Kadına yönelik şiddet ve cinayetlerde, erkeklerin eylemi işleme sebebi olarak sıkça dile getirdikleri erkek doğasının içinde bulunan saldırganlığın gerçek hayatta bir karşılığının olmaması, kadın ve erkek doğasının değil tek bir insan doğasının bulunması ve bu doğanın değiştirilemez olmasıyla beraber kontrol edilebileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Afşar, S. (2019). Kadına yönelik şiddetin unutulmuş özneleri: Sığınma evinde kalan çocuklar. *Journal of Economy Culture and Society*. 59 (1), 185-211.
- Akgül Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, söylem mi? Kopenhag okulu ve yeni-klasik gerçekçilikte güvenlik tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 8 (30), 43-73.
- Akgül, N. (2016). Barış çalışmaları: Başlangıçtan günümüze değişimi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. 3 (1), 85-106.
- Aljazeera. (2011). Military sexual assault and rape 'epidemic'. 19 Kasım 2020, <https://www.aljazeera.com/features/2011/10/20/military-sexual-assault-and-rape-epidemic>.
- Aljazeera. (2018). Across the world, militaries have a sexual violence problem. 16 Kasım 2020, <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/5/4/across-the-world-militaries-have-a-sexual-violence-problem/>.
- Alptekin, D. (2011). Sokaktan akademiye: Kadın hareketinin kurumsallaşma süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 26, 33-43.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist tartışmalarda liberal feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*. 9, 21-52.
- Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC'si*. (3. Baskı). Say Yayınları.
- Arendt, H. (2018). *Şiddet üzerine*. (Çev. B. Peker). İletişim Yayınları.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası ilişkiler teorileri*. (8. Baskı). MKM Yayıncılık.
- Arman, N. & Şerbetçi, D. (2012). Postkolonyal feminist teoride milliyetçilik, militarizm ve savaş karşıtlığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (3), 65-83.
- Ataman, M. (2009). Feminizm: Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine alternatif yaklaşımlar demeti. *Alternatif Politika*. 1 (1), 1-41.
- Ateş, D. (2009). Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumu: İdealizm/realizm tartışması ve disiplinin özerkliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 10 (1), 11-25.
- Atmaca, A., & Ercan, P. (2018). Uluslararası güvenliği yeniden düşünmek: Uluslararası ilişkiler disiplininde feminist eleştiriler. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13 (59), 19-31.
- Barrett, M. (1995). *Günümüzde kadına uygulanan baskı Marksist Feminist çözümlemelerde sorunlar*. (Çev. Ş. Süer). Pencere Yayınları.
- Başar, F. & Demirci, N. (2015). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve şiddet. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 2 (1), 41-52.
- Baylıs, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 5 (18), 69-85.
- Birdal, M. S. (2017). Feminizm. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Ed.), *Uluslararası ilişkilere giriş*, (ss. 254-268). Küre Yayınları.
- Birdişli, F. (2017). Güvenlik sorunlarına konstrüktivist bir yaklaşım: Yapısal şiddet teorisi. İçinde O. Ağır (Ed.), *Türkiye'de siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında güncel tartışmalar*, (ss. 417-432). Seçkin Yayıncılık.
- Birdişli, F. (2019). *Teori ve pratikte uluslararası güvenlik kavram-teori-uygulama*. (4. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Cockburn, C. (2010). Gender relations as causal in militarization and war. *International Feminist Journal of Politics*. 12 (2), 139-157.
- Connel, R. (2019). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (Çev. C. Soydemir). Ayrıntı Yayınları.
- Çiçekçi, C. (2012). *Uluslararası güvenlik çalışmaları*. Kriter Yayınevi.

- Dedeoğlu, B. (2018). *Uluslararası güvenlik ve strateji*. (4. Baskı). Yeniüzyıl Yayınları.
- Demirtaş, B. (2019). Feminizm ve güvenlik. *Güvenlik Yazıları Serisi*. 3, 1-7.
- Doğan, F., & Özlük, D. (2016). Feminist uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkiler eleştirisi: Cinsiyet, devlet ve güvenlik. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (32), 53-70.
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir? *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 12, 1-18.
- Eken, M. E. (2017). Feminizm, maskülinite ve uluslararası ilişkiler teorisi: Uluslararası siyasetin toplumsal cinsiyeti. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ss. 443-491). İletişim Yayınları.
- Elshtain, J. B. (1985). II. reflections on war and political discourse: Realism, just war, and feminism in a nuclear age. *Political Theory*. 13 (1), 39-57.
- Emir, B. (2016). Svetlana Aleksiyeviç'in kaleminden savaşan kadın anıları: Savaşın kadınsı bir yüzü yoktur. İçinde O. Yamaner (Ed.), *20. yüzyılda savaş ve kadın*, (ss. 146-159). Bilgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erdemir, H. (2016). Nazilerin kadın politikaları ve kadınların tecrübeleri. İçinde O. Yamaner (Ed.), *20. yüzyılda savaş ve kadın*, (ss. 78-108). Bilgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ersöz, A. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın "doğası" ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 18 (1), 80-102.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*. 6 (3), 167-191.
- Goldstein, J. & Pevehouse, J. (2015). *Uluslararası ilişkiler*. (Çev. H. Özdemir). BigBang Yayınları.
- Gürpınar, B. (2017). Feminist uluslararası ilişkilerde güvenlik ve barış: Suriye iç savaşı ve kadınlar. *Alternatif Politika*. 9 (3), 471-494.
- Haser, D. (2018). *Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı: Soğuk savaş sonrası dönem güvenlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Heritier, F. (2016). Farklılıktan hiyerarşiye. İçinde N. Bacharan (Ed.), *Kadınların en güzel tarihi*, (ss. 3-23). (Çev. Y. Aşçı Dalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. (Çev. F. Bakırcı). BB101 Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. (Çev. F. Bakırcı). BB101 Yayınları.
- Kelleci, T. (2017). Cinsiyetçi milliyetçilik ve savaşlarda cinsel şiddetin kullanımı: Bosna örneği. *Alternatif Politika*. 9 (3), 409-441.
- MacKinnon, A. C. (2015). *Feminist bir devlet kuramına doğru*. (Çev. T. Yöney & S. Yücesoy). Metis Yayınları.
- Mill, J. S. (2019). *Kadınların özgürleşmesi*. (Çev. D. B. Aksel). Pinhan Yayıncılık.
- Moon, K. H. S. (2009). Military prostitution and the U.S. military in Asia. *The Asia-Pacific Journal*. 7 (6), 1-10.
- Morgan, P. (2007). Security in international politics: traditional approaches. İçinde A. Collins (Ed.), *Contemporary security studies*, (ss. 13-34). Oxford University Press.
- MyHealthVet. (2012). Don't suffer in silence: VA Offers help for military sexual trauma (MST). 16 Kasım 2020, <https://www.myhealth.va.gov/mhv-portal-web/dont-suffer-in-silence-va-offers-help-for-military-sexual-trauma-mst>.
- Özdemir, Ö. (2015). Savaş ve çatışmalarda şiddetin kurbanları kadınlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8 (39), 310-318.
- Özdemir, Ö. (2016). Değişen uluslararası güvenlik inşasında toplumsal cinsiyet meselesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 5 (2), 33-59.
- Pauwels, J. R. (2019). *Büyük sınıf savaşı 1914-1918*. (Çev. Ç. Sümer). Yordam Kitap.

- Phillips, A. (2015). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (Çev. A. Türker). Metis Yayıncılık.
- Polat, O. (2017). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 22 (1), 15–34.
- Runyan, A. S. & Peterson, V. (2014). *Global gender issues in the new millennium*. (4. Baskı). Westview Press.
- Sancak, K. (2013). Güvenlik kavramı etrafındaki tartışmalar ve uluslararası güvenliğin dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6, 123-134.
- Sandıklı, A. & Emeklier, B. (2012). Güvenlik yaklaşımlarında değişim ve dönüşüm. İçinde A. Sandıklı (Ed.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, (ss. 3-71). Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.
- Smith, M. E. (2020). *Uluslararası güvenlik*. (Çev. R. Gözen). Felix Kitap.
- Stokes, W. (2015). Feminist security studies. İçinde P. Hough., S. Malik., A. Moran, & B. Pilbeam (Ed.), *International security studies*, (ss. 44-56). Routledge.
- Sylvester, C. (2010). Tensions in feminist security studies. *Security Dialogue Journal*. 41 (6), 607-614.
- Şerbetçi, D. (2013). *Postkolonyal Feminizm bağlamında “küresel kız kardeşlik” kavramının incelenmesi: Hindistan örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Taş, Gün. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*. 3 (5), 163-175.
- TBMM. (1995). Pekin deklarasyonu ve eylem planı. 18 Kasım 2020, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>.
- TDK. (2020). Şiddet. 24 Haziran 2020, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tickner, A. J. (1997). You just understand: Troubled engagements between Feminists and IR theorists. *International Studies Quarterly*. 41 (4), 611-632.
- Tickner, A. J. (1999). Searching for the princess? Feminist perspectives in international relations. *Harvard International Review*. 21 (4), 44-48.
- Tickner, J. A. (2002). Feminist perspectives on international relations. İçinde W. Carlsnaes (Ed), *Handbook of international relations*, (ss. 275-291). Sage Publications.
- Tickner, A. J. (2004). Feminist responses to international security studies. *Peace Review*. 16 (1), 43-48.
- Torun, Z. (2017). Doktrinde insan güvenliği kavramı: destekleyenler ve eleştirenler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19 (1), 223-241.
- Tunca, B. (2018). Ataerkilliğin sürdürülmesinde kadının rolünü “eşitlik” ve “fark” kavramları üzerinden yeniden düşünmek. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. 1 (2), 17-32.
- Tür, Ö. & Koyuncu, Ç. (2010). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı: temelleri, gelişimi, katkı ve sorunları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7 (26), 3-24.
- UNWOMEN. (2021). Facts and figures: ending violence against women. 7 Mayıs 2021, <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>.
- Waewer, O. (2008). Toplumsal güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 5 (18), 151-178.
- Warren, K. J. (1988). Critical thinking and feminism. *Informal Logic*. 10 (1), 31-44.

Whitworth, S. (2008). Feminist perspectives. İçinde P. D. Williams (Ed.), *Security studies: An introduction*, (ss. 103-115). Routledge.

Wollstonecraft, M. (2017). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*. (Çev. D. Hakyemez). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yayla, A. (2015). *Siyaset bilimi*. (2. Baskı). Adres Yayınları.

Yeter, E. (2016). *Toplumsal cinsiyet bağlamında kadının öznelliği ve din*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Zalewski, M. (2010). Feminist international relations: making sense. İçinde L. J. Shepherd (Ed.), *Gender matters in global politics: A feminist introduction to international relation*, (ss. 28-43). Routledge.

Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. (2. Baskı). Dora Yayıncılık.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Araştırma Makalesi

MENA ÜLKELERİNDE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ YAKLAŞIMI

FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN MENA COUNTRIES: A PANEL
CAUSALITY ANALYSIS APPROACH

Selim DEMEZ¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
26/04/2021

Kabul:
24/05/2021

Küreselleşen kapitalizmin hâkim olduğu neredeyse tüm dünya ekonomilerinde dış ticaret büyümenin dinamiği olarak görülmektedir. Bilindiği gibi ülkelerin hedeflerinin başında sürdürülebilir büyüme ve kalkınma gelir. Bu nedenle iktisat literatüründe oldukça fazla çalışılan bir konudur. Bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülke grubundaki 14 ülke için 2001 – 2017 yılları arasında dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre ihracattan büyümeye tek yönlü, büyüme ile ithalat arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Sonuçların ışığında MENA ülkelerinde ithalata ya da ihracata dayalı bir büyüme stratejisinin etkin olduğunu söylemek güçtür.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Büyüme, MENA ülkeleri, Panel nedensellik analizi.

Abstract

Article Info

Received:
26/04/2021

Accepted:
24/05/2021

Foreign trade is seen as the dynamics of growth in almost all world economies dominated by globalizing capitalism. As it is known, sustainable growth and development are the primary goals of countries. For this reason, it is a subject that has been studied a lot in the economics literature. In this study, the relationship between foreign trade and economic growth between 2001 and 2017 for 14 countries in the Middle East and North Africa (MENA) country group was examined with Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality analysis. According to the results of the analysis, it was determined that there is a one-way causality relationship from export to growth, and a two-way causality relationship between growth and import. In the light of the results, it is difficult to say that a growth strategy based on import or export is effective in MENA countries.

¹ Doktora Öğretim Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6885-0499, selindemez@hakkari.edu.tr.

Keywords: Foreign trade, Growth, MENA countries, Panel causality analysis.

1. Giriş

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun zamandır tartışılan bir konudur. Dış ticaretin ihracat ve ithalat olmak üzere iki farklı bileşeni olması tartışmanın ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme ile ilişkisi çerçevesinde ayrı ayrı değerlendirilmesine fırsat vermektedir. Üç değişken arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan iktisadi tartışmalar sonuçta ihracata dayalı büyüme yaklaşımı, ithalata dayalı büyüme yaklaşımı ve büyümeye dayalı ihracat yaklaşımının ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğini sorgulamaktadır. Klasik iktisadi düşünceden günümüze kadar genel kabul ise ihracata dayalı büyüme yaklaşımının ülke ekonomilerine hızlı büyüme imkânı sunduğudur (Assibey & Dikgang, 2020: 572). Söz konusu yaklaşıma göre mal ve hizmet ihracatında meydana gelen artış çeşitli dışsallıklar ve taşmalar yolu ile ekonomik büyümeye olumlu etki yapmaktadır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi birkaç şekilde kendisini göstermektedir. Bunlardan ilki ihracatın rekabet üstünlüğü sağlayarak verimlilik üzerinde sergilediği pozitif etkidir. Diğer yandan ihracat ölçek ekonomilerinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ölçek ekonomileri üretim maliyetlerini düşürmekte, teknolojinin yaygınlaşmasına ve ihracata dayalı malların üretiminde bilginin yoğun kullanımına imkân sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. İhracat ile elde edilen döviz üretim için gerekli olan hammadde ve ara mamul ithalatının finansmanında kullanılmakta ve ekonomik büyümenin sürdürülmesinde belirleyici olmaktadır. İhracatın ekonomik büyümeye katkısı istihdam yolu ile de gerçekleşmektedir. Daha fazla ihracat daha yüksek istihdamı beraberinde getirmekte, gelir dağılımını düzenleyerek ekonomik büyümeye katkı yapmaktadır (Erkişi, 2019: 1039).

Kaynakların etkin kullanımı ihracatın olumlu yönlerinden bir diğeridir. İhracata yönelen sektörlerde üretimde uzmanlaşma artmakta ve buna bağlı olarak verimlilik de artmaktadır. Verimliliğin ihracata dayalı olmayan sektörlerle nazaran artması kaynakların zamanla ihracata dönük sektörlerle yönelmesine neden olmaktadır. Bu şekilde kaynaklar verimliliğin az olduğu sektörden daha verimli sektörlerle doğru yönelmektedir. Uzmanlaşma nedeniyle bu sektörde verimlilik düzeyi diğer sektörlerle oranla daha yüksektir. İhracata yönelik üretim yapan sektörlerde verimliliğin diğer sektörlerle oranla yüksek olması, ihracata yönelik üretim yapan sektörlerle doğru üretim kaynaklarının yeniden dağılımına neden olmaktadır (Ağayev, 2011: 242). İhracata dönük üretim profesyonelleşmeyi sağlama yolu ile yönetimde etkinliği artırarak marjinal faktör verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir (Hamdan, 2016:101). İhracatın yerel pazara olan bağımlılığı azaltıcı etkisi de önem arz etmektedir. İhracat, özellikle ulusal

piyasalarda yaşanan daralmaların veya mevsimsel dalgalanmaların yoğun yaşandığı dönemlerde ulusal talepte meydana gelen azalma neticesinde oluşan pazar sıkıntısının giderilmesinde yol gösterici olmaktadır (Bakari & Mabrouki, 2017: 68).

Mal ve hizmet ihracatı, harcamalar yoluyla gayri safi yurtiçi hasılanın hesaplanmasında kullanılan kalemlerden biridir. Mal ve hizmet ihracatında meydana gelen artış Keynezyen çarpan mekanizması aracılığı ile üretim düzeyini pozitif yönde etkilemektedir (Ağayev, 2011: 241). İhracat artışı gelişmekte olan birtakım ekonomilerde öğrenme, teknik yenilikler, üretim tecrübesi ve doğrudan yabancı yatırımlar yolu ile üretimde teknolojiden daha yoğun bir şekilde yararlanılması gibi yönleriyle çeşitli sektörlerde önemli gelişmeler ortaya koyabilmektedir. Söz konusu ekonomilerde serbest ticaret politikası hükümlerini yerine getirecek hükümet uygulamalarının olmadığı durumlarda bile çıktı düzeyi artmaktadır. Bu noktada ihracat ve iç talep arasında ters yönlü bir ilişki yaşanmaktadır. Nitekim iç talep artışının yeterli olmadığı durumlarda üreticiler ihracata yönelmekte, tersi durumda ise ihracat azalmaktadır. Bir başka ifade ile iç talep artışı ekonomik büyümeye neden olurken ihracat azalışını da beraberinde getirmekte ve ülkenin ihracat performansını olumsuz yönde etkilemektedir (Gökmenoğlu vd., 2015: 489).

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin yanında bir takım olumsuz etkiler de sergilediği gözlenmektedir. Uluslararası rekabetin beklenenden çok daha fazla olması, pazara sunulan ürünlerin yeterli popüleriteye sahip olmaması, hedef pazar ülkelerde savaşlar veya iç çatışmalar gibi belirsizliklerin varlığı ve yetersiz ülke ve ürün tanıtımı söz konusu olumsuzluklara örnek olarak verilebilir (Bakari & Mabrouki, 2017: 68). Diğer yandan ihracata aşırı odaklanma iktisadi açıdan çeşitli sorunlar doğurmaktadır. Her halükârda yüksek ihracat isteği çeşitli kurumsal yatırımların, kamu harcamalarının veya doğrudan yabancı yatırımlar vasıtası ile ülkeye giren sermayenin ihracat sektörlerine aşırı yönelmesinde etkili olmaktadır. Nihayetinde halk eğitimi, sağlık hizmetleri, işsizlik sigortası ve sosyal güvenlik harcamaları gibi toplumun yararını hedefleyen alanların ihmal edilmesine neden olmaktadır (Klein & Cukier, 2008: 11). Bu bağlamda ihracat hedeflerinin belirlenmesinde öncelikli olarak ulusal üretim düzeyinin artırılması ve sonrasında ihraçta yönelmek bahsi geçen sorunları önleyici faktör olabilmektedir.

İhracatın yanısıra ithalat ve ekonomik büyüme arasında da karşılıklı etkileşim söz konusudur. Döviz kurları ve nispi fiyat düzeyleri, yurtiçi ve yurtdışında ekonominin içinde bulunduğu şartlar, üretim ve emek maliyetlerinin yanısıra siyasal şartlar ithalat talebini belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. Bunlardan nispi fiyat farklılıkları ve gelir düzeyi

temel etkenlerdendir. Ülke içinde ekonomik faaliyetlerde meydana gelen bir iyileşme ithalat talebini arttırmaktadır. Ekonomik faaliyetlerdeki artış beraberinde gelir artışını getirmekte toplam gelirdeki artış ise ithalat harcamalarını teşvik etmektedir (Uğur, 2008: 55). İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsetmek mümkündür. Olumlu etkilerden ilki ithalatın üretim maliyetlerini aşağı yönlü baskılamasıdır (Assibey & Dikgang, 2020: 574).

Hammadde yönünden kaynak yetersizliği yaşayan ve teknolojik açıdan doğal kaynakları işleyerek hammadde ve yarı mamul haline getirecek altyapıya sahip olmayan ekonomilerde ithalat önemli bir çıkış kapısıdır. Nitekim üretim için ihtiyaç duyulan ara malı, ithalat aracılığı ile temin edilmekte ve üretime koşulmaktadır. Bu bakımdan nihai mal ithalatının çıktısı üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceği gibi ara malı ve teknoloji ithalatının üretim sürecine yansımaları neticesinde ise olumlu etkilerinin ortaya çıkma olasılığı yüksektir (Güngör & Kurt, 2007: 198). Diğer yandan Nourzad ve Powell (2003), ithalatın ekonomiye etkisine ekonomik büyümeden daha kapsamlı bir kavram olan kalkınma açısından yaklaşmakta, ihracatın ekonomik büyümeye neden olacağına değinirken, etkin şekilde kullanıldığı durumda ithalatın ise ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağını belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre eğitim, sağlık, tarım ve alt yapıya dönük sermaye, emek, yeni fikirler ve teknoloji ithalatı ekonomik kalkınma üzerinde etkili olacaktır. Ayrıca ithalat, kimi zaman tekelleşme ve bunun sağladığı yüksek fiyat politikalarının olumsuz etkilerinden tüketicilerin korunmasında önemli rol oynamaktadır.

Diğer yandan ithalata dayalı dışa açık ekonomi politikası ekonomik zayıflıkları ülkeye taşıyabilmektedir. Örneğin ithalata bağımlılık veya diğer bir ifade ile ithalata dayalı üretim modeli, özellikle döviz yetersizliğinin olduğu ekonomilerde ithal enflasyonu beraberinde getirmekte ve söz konusu ülkeler ithal enflasyona karşı savunmasız olabilmektedir (Iyke, 2017: 5). Bununla birlikte ithalata bağımlı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ulusal paranın değersizleşmesi, ulusal üretimin düşmesine ve buna bağlı olarak istihdam düzeyinin azalmasına neden olmaktadır.

MENA ülkeleri demografik ve jeopolitik olarak 3 gruba ayırmak mümkündür. Birincisi Doğal kaynak bakımından zengin ve yüksek nüfuslu olan Cezayir, İran Irak, Suriye ve Yemen. İkinci grup doğal kaynak bakımından zengin düşük nüfuslu olan Bahreyn, Kuveyt, Libya, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliği. Üçüncü grup ise doğal kaynak bakımından fakir olup yüksek nüfuslu olan Cibuti, Mısır, Ürdün, Fas, Tunus, Lübnan ve Filistin'den oluşmaktadır (Genç & Sayım, 2011: 15).

MENA ülkeleri gelir ve ekonomik faaliyet alanı bakımından farklılık gösterirler. Bu ülkeleri kendi içerisinde 3 gruba ayırmak mümkündür. İlk grup yüksek gelirli ülke grubu ki bunlar Körfez İşbirliği Teşkilatı (GCC) içerisindeki ülkelerdir. Dünyanın en büyük petrol üreticisi ve ihracatçısı konumundadırlar. Kişi başına gelirleri 10.000 doların üzerindedir. İkinci grup orta gelir grubu ülkelerdir. Bu ülkeler tarım başta olmak üzere turizm, imalat sanayi ve dış ticaretle uğraşırlar. Kişi başı gelirleri 1.000 ila 3.500 dolar arasındadır. Bir de düşük gelir grubundaki ülkeler vardır. Bunlar 1000 doların altında kişi başı gelire sahiptirler. Yalnız şunu da belirtmemiz gerekmektedir ki tüm gelir gruplarında gelir dağılımı adaletsizliği çok yüksektir (Adak, 2011: 29).

MENA ülkelerinin en büyük ihracatı bilindiği gibi petrol ve doğal gazdan oluşmaktadır. Bu varlık durumu petrol dışı mal ihracatının zayıf kalmasına neden olmuştur. Her ne kadar son zamanlarda petrol dışı ihracat rakamları artış gösteriyor olsa da bunun nedeni petrol dışı ihracat mal artışından değil yeni pazarlara girişlerden kaynaklanmaktadır. İhracatta en önemli konu rekabettir. Küreselleşen dünyada rekabet etmek oldukça güçtür. Nitekim MENA'nın petrol dışı ürün ihracatındaki düşüşün uluslararası rekabet gücüyle açıklamak daha doğru olacaktır (Ianchovichina, 2011: 2-3).

Bu çalışmada genellikle doğal kaynak zengini olan ve ekonomik gelişmenin oldukça yavaş olduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde (MENA) dış ticaretin (İthalat, İhracat) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi ile incelenmiştir. Amacımız dünya petrol rezervlerinin %60'ını, doğal gaz rezervlerinin ise %45'ni karşılayabilen bu gurubun neden gelişmiş ülke statüsünde değerlendirilmediğini ithalat, ihracat ve büyüme ilişkisi açısından değerlendirmektir.

2. Teorik ve Ampirik Literatür

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik teorik çerçevenin çizilmesinde ihracat-ekonomik büyüme, ithalat-ekonomik büyüme ilişkisi ayrı ayrı değerlendirilmektedir. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ihracata dayalı büyüme ve büyüme çekişli ihracat olmak üzere iki ayrı şekilde modellenmektedir. Literatür çalışmaları gözden geçirildiğinde ihracat ve büyüme arasındaki ilişkinin sıklıkla nedensellik analizleri ile incelendiği gözlenmektedir. Nitekim ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını doğrulayan çalışmalar ihracata dayalı büyüme modeli için politikalar geliştirilmesini önermekte iken ekonomik büyümeden ihracata doğru nedenselliğin varlığını ortaya koyan çalışmalar ise ekonomik büyüme temelli politikaların uygulamaya konulmasını önermektedir.

Ayrıca ihracat ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu durumlarda ise yukarıda bahsi geçen her iki duruma uygun stratejilerin uygulanması gerekliliğini ifade etmektedir (Temiz & Gökmen, 2010: 124). İhracata dayalı büyüme modelinin temeli Ricardo tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanmaktadır. Söz konusu teoriye göre ülkeler daha az maliyetle ürettikleri mallarda uzmanlaşmalı ve bu malları uluslararası ticarete konu etmelidirler. Bu şekilde elde edilen döviz geliri ile ihtiyaç duyulan malların ithalatı da sağlanmış olacaktır (Taban & Aktar, 2008: 1537).

Literatürde ihracata dayalı büyüme modelinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz eden birçok çalışma yer almaktadır. Nitekim Ziramba (2011), Bahmani-Oskooee ve Alse (1993), Saad (2012), Kurt ve Berber (2006), Yüksel ve Zengin (2016), ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensel ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Dutt ve Ghosh (1996), Gupta (1985), Hatemi (2002), Balcılar ve Özdemir (2013), ekonomik büyüme ve ihracat arasında karşılıklı nedensel ilişkinin varlığını öne sürerken Ajmi vd. (2015), ekonomik büyüme ve ihracat arasında herhangi bir nedensel ilişki olmadığı kanaatine varmıştır. Chang vd. (2013) ise analize konu olan ülkeler grubunun büyük bir kısmında herhangi bir nedensel ilişkiye rastlamamıştır.

Büyüme çekişli ihracat yaklaşımı ise Schumpeter'in ekonomik büyüme modeline dayandırılmaktadır. Schumpeter bir ülke ekonomisinin gelişimini yeni ürün, yeni üretim yöntemleri ve teknolojik ilerlemelere bağlamakta ve ekonomik büyümenin içsel şekilde gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Schumpeter, içsel büyüme sürecinin ekonomik faaliyetleri hızlandıracağını talep fazlası üretimin ise ihracata yönelerek döviz girdisi elde edilebileceğini savunmaktadır (Assibey & Dikgang, 2020: 575). İthalata dayalı büyüme yaklaşımı ise sıklıkla makine teçhizat türü sermaye malları ve ara malı ithalatına vurgu yapmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde makine teçhizat üretiminde dezavantaja sahip olunması üretim ve ihracatın sürdürülmesi için söz konusu malların ithalini gerekli kılmaktadır (Mazumdar, 2001). Bu bağlamda Balcılar vd. (2015), Çetintaş ve Barışık (2009), Ukpalo (1998), Ahmed ve Harnhirun (1996), Mehta (2015), Ağayev (2011), ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensel ilişki tespit etmiş ve bu bağlamda büyüme çekişli ihracat teorisini destekler sonuçlar elde etmiştir. Yine Tang vd. (2015) ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki analize dahil olan ülkelerin bir kısmı için büyümeden ihracata doğru tek yönlü ilişki tespit ederken diğer bir kısım ülke için ise karşılıklı ilişkinin varlığını öne sürmüştür.

Literatürde ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri açıklayan çalışmalara rastlamak da mümkündür. Bu bağlamda yine Kurt ve Berber (2006), Kim, Lim ve Park (2009)

ithalatın büyüme üzerinde pozitif ve negatif etkileri olduğunu ileri sürerken Humpage (2000) büyümeden ithalata doğru nedensel ilişki olduğunu tespit etmiştir. Uğur (2008) büyüme ve ithalat arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit etmiş, Abugamea (2015) ve Ajmi vd. (2015) ise büyüme ve ithalat arasında herhangi bir nedensel ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

3. Veriler ve Yöntem

3.1. Veriler

Bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülke grubunda (MENA) yer alan 14 ülke² için 2001 – 2017 yılları arasında dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Analizde büyümeyi temsilen 2017 baz yıllık satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYH değişkeni kullanılmıştır. Dış ticareti temsilen ise ihracat ve ithalat edilen mal ve hizmetlerin GSYH'ye oranı alınmıştır. Tüm veriler dünya bankası veri tabanından (WDI) elde edilmiştir. Yapılan tahminlerde sapmayı azaltarak tutarlı tahminler elde etmek amacıyla serilerin doğal logaritmaları alınmıştır. Tablo-1'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1
Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler Değişkenler	Maksimum	Minimum	Ortalama	Standart Hata
LNGDP	4.9939	3.6661	4.2648	0.3516
LNEXP	2.0204	1.0148	1.6616	0.1973
LNIMP	1.9680	1.2209	1.6058	0.1736

Tablo-1'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tüm değişkenler için maksimum, minimum ve ortalama değerlerine baktığımızda uç değerler yer almamaktadır. Ayrıca serilerin standart hatalarına baktığımızda birbirine oldukça yakın bir dağılıma sahip olduğunu da göstermektedir.

3.2. Yöntem

3.2.1. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi

Yatay kesit bağımlılığı Panel veri analizlerinde dikkate alınması gereken oldukça önemli bir konudur. Küreselleşme ve entegrasyon hareketlerinin de etkisiyle ülkeler her alanda birbirlerine bağlıdır. Bu nedenle bir ülkede meydana gelebilecek bir şokun diğer ülkeleri

² Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, İran, Irak, Suudi Arabistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn ve Libya.

etkileme ihtimali oldukça yüksektir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate almadan yapılan analizler yanıltıcı olabilmektedir.

Bir diğer konu da panel de yer alan her bir birimin kendine has özellikler taşıması olarak tanımlanan heterojenliktir. Diğer bir ifadeyle analize konu olan ülke grubunun homojen olup olmadığının da sınanması gerekir (Kar vd., 2011). Bu çerçevede yatay kesit bağımlılığını ölçmekte Breusch ve Pagan (1980) tarafından literatüre kazandırılan LM test istatistiğidir. Yatay kesit bağımlılığını ölçeceğimiz modeller aşağıdaki gibidir.

$$LNGDP_{it} = \alpha_i + \beta_i LNEXP_{it} + \mu_{it} \quad \Rightarrow i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

$$LNEXP_{it} = \rho_i + \theta_i LNGDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad \Rightarrow i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T \quad (2)$$

$$LNGDP_{it} = \delta_i + \Phi_i LNIMP_{it} + \nu_{it} \quad \Rightarrow i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

$$LNIMP_{it} = \varphi_i + \phi_i LNGDP_{it} + v_{it} \quad \Rightarrow i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

1, 2, 3 ve 4 nolu eşitliklerde N ve T sırasıyla panelde yer alan birim ve zaman boyutunu göstermektedir. Breusch ve Pagan (1980) test istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2}^2 \quad (5)$$

ρ_{ij} , 1, 2, 3 ve 4 nolu eşitliklerden elde edilen kalıntıların korelasyon katsayılarının tahmini değerini göstermektedir. Bu testte yatay kesitler arasında bağımlılık yoktur temel hipotezi, en az iki yatay kesit arasında bağımlılık vardır birim hipotezine karşı sınanır. LM testi $N < T$ olduğu durumlarda kullanılmaktadır. N 'nin T 'ye göre büyük olduğu durumlarda Paseran (2004) tarafından önerilen aşağıdaki test kullanılmaktadır (Yılancı & Özgür, 2019: 24799).

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (6)$$

CD_{LM} testi N 'nin T 'ye göre büyük olduğu durumlarda kullanıldığını belirtmiştik. Paseran (2004) daha sonra $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu durumlarda da kullanılabilecek aşağıdaki testi geliştirmiştir.

$$CD = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{ij} \rho_{ij}^2) \sim N(0,1) \quad (7)$$

Bu test birim boyutunda kalıntıların ikili korelasyonlarının 0 olmadığı durumlarda gücü sınırlanmış olmaktadır. Bu nedenle Pesaran vd. (2008) LM testinin değiştirilmiş bir versiyonunu önerdiler (Özcan vd., 2017: 84-85).

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \frac{(T-k)\hat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \sim N(0,1) \quad (8)$$

Burada k, bağımsız değişken sayısını, μ ve ν ise $\hat{p}_{ij}$ 'nin sırasıyla beklenen değerini ve varyansını ifade etmektedir.

Pesaran ve Yamagata (2008) eğim homojenliğini ölçmek için bir test önermişlerdir. Bu testte $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğundan her N ve T örneklem büyüklükleri için geçerlidir. Homojenliği ifade eden sıfır hipotezi $H_0: \beta_i = \beta$, modelin heterojen olduğunu belirten alternatif hipoteze $H_1: \beta_i \neq \beta_j$ karşı sınırdır. Bu test için Swamy testinin geliştirilmiş aşağıdaki hali kullanılır.

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \beta_{WFE})' \frac{x_i' M_\tau x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \beta_{WFE}) \quad (9)$$

Eşitlikteki $\hat{\beta}_i$ ve β_{WFE} sırasıyla havuzlanmış EKK ve ağırlıklandırılmış sabit etkiler tahmincilerini göstermektedir. M_τ , T ve $\tilde{\sigma}_i^2$ ye göre düzenlenmiş tanımlayıcı matrisi ifade etmektedir. $\tilde{\Delta}$ olarak adlandırılan test aşağıdaki eşitlikte gösterilmiştir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} = \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}} \right) \sim N(0,1) \quad (10)$$

3.2.2. CADF birim kök testi

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinin Granger (1969) nedenselliğe dayanan bir test olduğunu belirtmiştik, Granger (1969) nedensellik testinde modeldeki değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle serilerin durağanlıkları CADF birim kök testi ile incelenmiştir. Çünkü değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojen yapı olduğu tespit edilmiştir.

CADF birim kök testi görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) temelli bir testtir. Bu testler birimleri kendi içinde heterojen kabul ettiği için homojen testlerden daha üstündür (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 78). Pesaran (2007) tarafından geliştirilen bu test ADF regresyonun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş hali kullanıldığından CADF olarak adlandırılmaktadır. Otokorelasyonsuz heterojen panel veri modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_{it} = a_i + \rho_i Y_{it-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

Burada $\Delta Y_{it} = Y_{it} - Y_{it-1}$ 'dir. f_t , gözlenemeyen ortak faktörleri, a_i , birimlere göre değişen sabit parametreyi göstermektedir. Pesaran (2006) Y_{it} 'nin yatay kesit ortalaması $\bar{Y}_t$ ve bunun gecikmeli değerleri $\Delta \bar{Y}_t$ 'yi gözlenemeyen ortak faktör f_t 'nin etkisini ortadan kaldırmak için araç değişken olarak kullanmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 78). Buna göre CADF denklemi aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_{it} = a_i + \rho_i Y_{it-1} + d_0 \bar{Y}_{t-1} + d_1 \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Yukarıdaki testin $H_0: \rho_i = 0$ şeklindeki boş hipotezi $H_1: \rho_i < 0$ alternatif hipotezine karşı sınanır. Test istatistiği ise aşağıdaki gibidir.

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta Y_i' \bar{M}_w Y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i (Y_{i,-1}' \bar{M}_w Y_{i,-1})^{1/2}} \quad (13)$$

Denklem her bir birim için test istatistiklerini vermektedir. Bu test istatistiklerinin basit ortalaması alınarak CIPS panel test istatistiğine ulaşılır. Aslında CIPS test istatistiği IPS test istatistiğinin yatay kesitlere genişletilmiş halidir (Pesaran, 2006: 267). CIPS test istatistiği aşağıdaki eşitlikte gösterildiği gibidir.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (14)$$

3.2.3. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi

Nedensellik analizleri iktisadi teoriler ve hipotezlerin ampirik olarak test edilmesinde kullanılan oldukça etkin bir yöntemdir. Nitekim Dumitrescu ve Hurlin (2012) testinin de temeli oluşturan Granger (1969) nedenselliği şöyle tanımlamaktadır. X ve Y gibi iki değişkenden eğer Y serisinin geçmiş dönemdeki taşıdığı bilgi X'in tahmin edilmesine yardımcı oluyorsa ve bu bilgi eldeki başka hiçbir değişkende yoksa Y'nin X'e neden olduğu söylenir (Granger, 1969:

430). Dumitrescu ve Hurlin (2012), Granger (1969) temelli bir testtir. Panel de yer alan birimlere göre nedensellik değişebilir. Aşağıdaki model üzerinden hareket ederek testi açıklamak mümkün olacaktır.

$$y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (15)$$

Denklemden panel dengeli iken $\beta_i = \beta_i^{(1)}, \beta_i^{(2)}, \dots, \beta_i^{(K)}$ ve $\gamma_i = \gamma_i^{(1)}, \gamma_i^{(2)}, \dots, \gamma_i^{(k)}$ şeklindedir. Sabit parametre a_i , sadece birimlere göre değişmekte zamandan etkilenmemektedir. x_{it} ve y_{it} gözlenebilen değişkenlerdir. Gecikme uzunluğu (K), yatay kesitlerde her birim için aynıdır. Homojen – Heterojen, Dengeli – Dengesiz paneller için kullanılabilir. Test hipotezleri ise 13 nolu denklemde gösterilmiştir.

$$\begin{aligned} H_0 &= B_i = 0 & \forall_i &= 1, 2, \dots, N \\ H_1 &= \beta_i = 0 & \forall_i &= 1, 2, \dots, N_1 \\ \beta_i &\neq 0 & \forall_i &= N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \end{aligned} \quad (16)$$

Burada N_1 bilinmemekle birlikte $0 \leq \frac{N_1}{N} < 1$ arasında değer alır. Eğer $N_1 = N$ ise paneldeki birimler arasında nedensellik yoktur. $N_1 = 0$ ise birimler arasında nedensellik olduğu sonucuna varılır. Temel hipotez homojen birimler altında nedensellik yoktur. En az bir birimde nedensellik vardır alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır (Bozoklu & Yılancı: 2013: 174).

Dumitrescu ve Hurlin (2012) hem homojen hem de heterojen paneller için kullanılabilirdiğinden. Heterojen panel ve dengesiz paneller için kullanılan test istatistiği aşağıda gösterildiği gibidir (Dumitrescu & Hurlin, 2012: 1459).

$$\tilde{Z}_{N,T}^{HNC} = \frac{\sqrt{N[W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} = \frac{\sqrt{N \left[W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N K_i \times \frac{(T_i - 2K_i - 1)}{(T_i - 2K_i - 3)} \right]}}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N 2K_i \times \frac{(T_i - 2K_i - 1)^2 \times (T_i - K_i - 3)}{(T_i - 2K_i - 3)^2 \times (T_i - 2K_i - 5)}}} \quad (17)$$

Wald Dumitrescu ve Hurlin (2012) testinin temel hipotezinin gücünü ölçmek için yapılan Monte Carlo simülasyonları, çok küçük birim ve zaman boyutlarında bile bu testin gerçekten çok iyi sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir.

Tablo 2
Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Homojenliği Test Sonuçları

Modeller	1.Eşitlik	2.Eşitlik	3. Eşitlik	4. Eşitlik
Testler				
LM	368.411 ^a (0.000)	322.055 ^a (0.000)	231.208 ^a (0.000)	184.629 ^a (0.000)
LM_{adj}	24.342 ^a (0.000)	24.338 ^a (0.000)	21.079 ^a (0.000)	21.065 ^a (0.000)
CD_{LM}	20.563 ^a (0.000)	17.868 ^a (0.000)	10.393 ^a (0.000)	6.940 ^a (0.000)
CD	2.739 ^a (0.003)	12.406 ^a (0.000)	4.112 ^a (0.000)	0.750 (0.226)
Eğim Homojenliği Testleri				
Δ	8.610 ^a (0.000)	8.356 ^a (0.000)	12.874 ^a (0.000)	12.462 ^a (0.000)
Δ_{adj.}	9.432 ^a (0.000)	9.153 ^a (0.000)	14.103 ^a (0.000)	13.651 ^a (0.000)

Not: a, b, c sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler testlere ait p-değerlerini göstermektedir.

Tablo 2’de LM, LM_{adj.}, CD_{LM}, CD testleri modellere ait yatak kesit bağımlılığını, Δ ve Δ_{adj.} ise eğim homojenliğini ölçmek için kullanılmaktadır. Test sonuçlarına baktığımızda 4. Eşitlikteki CD testi haricindeki tüm testler istatistiki olarak anlamlıdır. Tüm modellerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojen yapı mevcuttur. Küreselleşmenin etkisi ile ülkelerin birbirleriyle ekonomik açıdan yakınlaşmaları herhangi bir nedenden meydana gelen talep ya da arz şoklarının diğer ülkeleri de etkilemesine neden olmaktadır. Bu aşamadan sonra yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan testlerin kullanılması doğru olacaktır.

Tablo 3
CADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	İstatistikler	CIPS Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
LNGDP		-1.844	0.365
LNEXP		-1.695	0.581
LNIMP		-2.039	0.144
ΔLNGDP		-2.164 ^c	0.064
ΔLNEXP		-2.731 ^a	0.000
Δ LNIMP		-2.543 ^a	0.006

Not: CIPS %1, %5 ve %10 seviyesindeki sabitli model için kritik değerleri sırasıyla, -2.470, -2.260 , -2.140’dır. a, b, c sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3’te CADF birim kök testi sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği panelin tamamı için birim kök test sonuçlarını vermektedir. Buna göre tüm değişkenler birinci farkında durağandırılar I(1). Bu nedenle Dumitrescu ve Hurlin (2012) testini yapmadan önce tüm serilerin farkı alınmıştır.

Tablo 4
Dumitrescu ve Hurlin (2012) Granger Nedensellik Testi

İstatistikler Temel Hipotez	$\bar{Z}^{HNC}$ Test İstatistiği		
	K	Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p-val.)
DLNGDP $\nrightarrow$ DLNEXP	1	1.0109	0.3120
DLNEXP $\nrightarrow$ DLNGDP	3	5.2561 ¹	0.0000
DLNGDP $\nrightarrow$ DLNIMP	3	4.8128 ¹	0.0000
DLNIMP $\nrightarrow$ DLNGDP	3	3.7670 ¹	0.0002

Not: 1, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. K, gecikme uzunluğunu göstermektedir. Değişkenlerin başındaki D harfi 1. farklarının alındığını ifade etmektedir.

Tablo 4’te Dumitrescu ve Hurlin (2012) Granger nedensellik testi sonuçları görülmektedir. Test sonuçlarına baktığımızda DLNGDP’den DLNEXP’ye doğru nedenselliğin olmadığını belirten temel hipotez reddedilememektedir. DLNEXP’den DLNGDP’ye tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. DLNIMP ile DLNGDP arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. MENA ülke grubu Mısır, Fas, Tunus, Lübnan, Ürdün dışında petrol zengini ülkelerdir. Bu nedenle en çok petrol ihraç edilmektedir (Metin & İspiroğlu, 2017: 26-27). Bu durum ihracattan büyümeye doğru çıkan nedenselliği açıklamaktadır. MENA ülkelerinde petrol ihracatı gelişirken diğer üretim alanlarında oldukça geri kalmışlardır. Bu yüzden ihtiyaç durulan diğer ürünleri ve hammaddeyi ithal etmektedirler. Bu durum ithalatla büyüme arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkisini açıklayabilmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde (MENA) dış ticaret (ithalat, ihracat) ve ekonomik büyüme ilişkisi yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği de dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarında ihracattan (LNEXP) büyümeye (LNGDP) tek yönlü ve ithalat (LNIMP) ve büyüme (LNGDP) arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Sonuçların ışığında MENA ülkelerinde petrol dışı ihracat konusunda pek başarılı olmadığı bilinmektedir. Ayrıca gelir dağılımı adaletsizliği ve ekonomideki işletme yapısının genellikle küçük ve orta büyüklükte işletmelerden (KOBİ) oluşması gibi nedenlerle uluslararası piyasadaki rekabet gücü oldukça düşüktür. Bu durum ithal ürünlere de yansımıştır. Yurtiçi petrol dışı üretim düşük olduğundan tüketime ve tarım ürünleri dışındaki imalat sanayinden ihracata konu olan tüm yarı mamul ve mamuller ithal edilmektedir. Bu durum büyüme ile ithalat arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisini doğrulamaktadır.

MENA ülkelerinde ekonomik reform uygulanmasının çok önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Ayrıca devletin petrol dışı ürünlerin ihracatında uluslararası rekabet gücünün artırılması

için firmalara destek sağlamalıdır. Yurtiçinde üretimi gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilebilecek ürünlerin ithalatına gümrük tarifeleri ya da kotolarla sınırlama getirilerek yerli üretici teşvik edilmelidir. Bu sayede uzun dönemde dışa bağımlılığı azaltabilmek mümkün olabilir. Ayrıca gelir dağılımında eşitsizlik çok yüksektir. Bunun için devletin geliri tabana yayabilecek bazı düzenlemeler yapması gerekmektedir. Bildiğiniz gibi gelir eşitliği fırsat eşitliği anlamında da gelmektedir. Bu durum her alanda (eğitim, iş, girişimcilik vb.) bir rekabeti beraberinde getirecektir. Rekabet kalkınmanın ve büyümenin itici gücüdür. Böylece ekonomik birimlerin teşvik edilmesi kendiliğinden sağlanabilecektir. MENA bölgesi siyasi istikrarsızlığın da oldukça fazla yaşandığı bir bölgedir. Bu durum elbette ki zaman zaman ekonomik istikrarı bozmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abugamea, G.H. (2015). External trade and economic growth relationship under trouble: Time series evidence from Palestine. *Swift Journal of Economics and International Finance*, 1 (2), 10-16.
- Adak, M. (2011). Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomik yapısı. İçinde Genç, H., Sayım, F. (Ed.) *MENA Bölgesinde Ekonomik Büyüme* (ss. 29-60). MKM Yayınları.
- Ağayev, S. (2011). İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: 12 geçiş ekonomisi örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri, *Ege Akademik Bakış*, 11 (2), 241-254.
- Ahmed, J. & Harnhirun, S. (1996) Cointegration and causality between exports and economic growth: Evidence from the ASEAN countries. *Canadian Journal of Economics*, 29 (2), 413-416.
- Ajmi, A.N., Aye, G. C., Balcılar, M. & Gupta, R. (2015). Causality between exports and economic growth in South Africa: From Linear and Nonlinear Tests, *The Journal of Developing Areas*, 49 (2), 163-181.
- Assibey, K.O. & Dikgang, O. (2020). International trade and economic growth: The Nexus, the evidence, and the policy implications for South Africa, *The International Trade Journal*, 34 (6), 572-598.
- Bahmani-Oskooee M. & Alse, J. (1993) Export growth and economic growth: An application of cointegration and error-correction modeling. *Journal of Developing Areas* 27 (4), 535-542.
- Bakari, S. & Mabrouki, M. (2017). Impact of exports and imports on economic growth: New evidence from Panama, *Journal Of Smart Economic Growth*, 1 (2), 67-79.
- Balcılar, M. & Özdemir, Z.A. (2013). The export-output growth nexus in Japan: A bootstrap rolling window approach, *Empir Econ*, 44, 639-660.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review Of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Chang, T., Simo-Kengne, B. D. & Gupta, R. (2013). The causal relationship between exports and economic growth in the nine provinces of South Africa: Evidence from Panel-Granger Causality Tests, *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies (IJEPEE)*, 6 (3), 2013-2019.
- Çetintaş, H. & Barışık, S. (2009). Export, import and economic growth: The case of transition economies, *Transit Stud Rev*, 15, 636-649.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29 (4), 1450-1460.
- Dutt, S. D. & D. Gosh. 1996. The export growth-economic growth Nexus: A Causality Analysis, *Journal of Developing Areas*. 30, 167-181
- Erkişi, K. (2019). International trade and economic growth in Middle East Countries: A panel data analysis, *Third Sector Social Economic Review*, 54 (3), 1035-1048.
- Genç, H. & Sayım, F. (2011). *Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomik yapısı*. MKM Yayınları.
- Gökmenoğlu, K.K., Amin, M. Y. & Taşpınar, N. (2015). The relationship among international trade, financial development and economic growth: The case of Pakistan, *16th Annual Conference on Finance and Accounting, ACFA Prague 2015*, 29th May 2015.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.

- Gupta, S. (1985). Export growth and economic growth revisited. *Indian Economic Journal*, 32 (3), 52–59.
- Güngör, B. & Kurt, S. (2007). Dışa açıklık ve kalkınma ilişkisi (1968-2003): Türkiye örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), 197-210.
- Hamdan, B.S.S. (2016). The effect of exports and imports on economic growth in the Arab Countries: A panel data approach. *Journal of Economics Bibliography*, 3 (1), 101-108.
- Hatemi J. A. (2002). Export performance and economic growth Nexus in Japan: A bootstrap approach. *Japan and the World Economy*, 14 (1), 25-33.
- Humpage, O.F. (2000). Do imports hinder or help economic growth? *Economic Commentary, Federal Reserve Bank Of Cleveland*.
- Ianchovichina, E. (2011). MENA's non-oil export performance in the last decade, *Worldbank MENA Knowledge and Learning Quick Note Series*, 39, 1-4.
- Iyke, B.N. (2017). Does trade openness matter for economic growth in the CEE Countries, *Review of Economic Perspectives – Národohospodárský Obzor*, 17 (1), 3–24.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. & Ağır, H. (2011). Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: Bootstrap panel Granger causality analysis. *Economic modelling*, 28 (1-2), 685-693.
- Kim, S., H. Lim, & D. Park. 2009. Imports, exports and total factor productivity in Korea. *Applied Economics* 41, 1819–1834.
- Klein, B. P. & Cukier, K. N. (2008). Tamed tigers, distressed dragon: How export-led growth derailed Asia's economies, *Foreign Affairs*, 88 (4), 8-16.
- Kurt, S. & Berber, M. (2008). Türkiye’de dışa açıklık ve ekonomik büyüme. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 57-80.
- Mazumdar, J. (2001). Imported machinery and growth in LDCs. *Journal of Development Economics*, 65, 209-224.
- Mehta, S. N. (2015). The dynamics of relationship between exports, imports and economic growth in India. *International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences*. 3 (7), 39-47.
- Metin, M. & İspiroğlu, F. (2017). Türkiye’nin MENA ülkeleri ile dış ticareti: Bir makroekonomik değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 23-38.
- Ozcan, C. C., Aslan, M. & Nazlıoğlu, S. (2017). Economic freedom, economic growth and international tourism for post-communist (transition) countries: A panel causality analysis. *Theoretical & Applied Economics*, 24 (2), 75-98.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 1240, 1-38.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence, *The Econometrics Journal*, 11 (1), 105-127.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.

- Saad, W. (2012). Causality between economic growth, export, and external debt servicing: The case of Lebanon. *International Journal of Economics and Finance*, 4 (11), 134-143.
- Taban, S. & Aktar, İ. (2008). An empirical examination of the export-led growth hypothesis in Turkey, *Journal of Yasar University*, 3 (11), 1535-1551.
- Tang, C., Lai, Y. W. & Öztürk, İ. (2015). How stable is the export-led growth hypothesis? Evidence from Asia's Four Little Dragons, *Economic Modelling*, 44, 229-235.
- Temiz, D. & Gökmen, A. (2010). An analysis of the export and economic growth in Turkey over the period of 1950-2009, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 3 (5), 123-142.
- Uğur, A. (2008). Import and economic growth in Turkey: evidence from multivariate VAR Analysis, East-West. *Journal of Economics and Business*, 11 (1-2), 54-75.
- Ukpolo, V. (1998). Exports and economic growth in South Africa: Evidence from Cointegration and Granger Causality Tests. *The African Economic & Business Review*, 1 (1), 1-5.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel zaman serileri analizi stata uygulamalı*. Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Yilanci, V. & Ozgur, O. (2019). Testing the environmental Kuznets curve for G7 countries: evidence from a bootstrap panel causality test in rolling windows, *Environmental Science and Pollution Research*, 26 (24), 24795-24805.
- Yüksel, S. & Zengin, S. (2016). Causality relationship between import, export and growth rate in developing countries. *International Journal of Commerce and Finance*. 2 (1), 147-156.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Araştırma Makalesi

THE RUSSIAN FEDERATION AND THE EUROPEAN UNION RELATIONS

Andrey BRANITSKIY¹

Abstract

Article Info

Received:

29/04/2021

Accepted:

26/05/2021

An analysis of the European Union and the Russian Federation relations in 1991-2021 is given in the article. The author divides the epoch into two main periods: the path to strategic partnership (1991-2013) and the collapse of links (2014-2021). The reasons for the degradation of the RF and the EU relations are investigated. The author reveals the cardinal contradictions between the attempts to build the Greater Europe and to restore the role of Russia as a Great Power after the Cold War.

Keywords: The Russian federation, The EU, International relations.

1. Introduction

The EU is the main trading partner and foreign investor for the Russian Federation. The sides have got strong historical and cultural ties. In general, relations between the United Europe and Russia are very complicated. On the one hand, Russia is a European country, a member of the Council of Europe. It shares a common history with some EU member States (Estonia, Latvia, Lithuania, Finland, Poland), and a common Orthodox culture with another ones (Greece, Bulgaria, Romania). Russians are related by their origin to many Slavic peoples of the United Europe: Czechs, Slovaks, Poles, Slovenes, Croats. On the other hand, the most part of Russia's territory is located in Asia, and a significant part of the country's population does not consider themselves Europeans. Russia pursues an independent foreign policy and doesn't share some values declared as "Pan-European" by Brussels.

There are two main periods of the relations development: 1) the path to strategic partnership (1991-2013), a positive trend; 2) competition and degradation of links (2014-2021),

¹ Professor, State University of Nizhny Novgorod, ORCID ID: 0000-0001-9210-0698, abranitskiy@yandex.ru.

a negative trend. At the beginning of 2021 Russia and the EU are in the confrontation because of Belorussian affairs, the Navalny case and sanctions war. The sides are engaged in a sharp struggle for influence in Central and Eastern Europe. The point at issue is not whether there can be business as usual, but whether Russia can do business with the European Union at all, which is not simply talking down to the Russian Federation but is doing so extremely haughtily, demanding that Russia answer for the sins which it is allegedly guilty of.

A new President of the European Commission Ursula von der Leyen noted that Russia has not yet matured sufficiently to be a geopolitical partner of the EU. The pandemic has also contributed to the deterioration of bilateral relations. Moreover, Brussels is so far unable to get the better of the Baltic States and Poland, which are taking advantage of the principle of consensus and solidarity to block the more or less constructive approaches to the development of relations with Russia (Интервью, 2020). But there is a hope that some common interests of the sides (for example, our economic cooperation, efforts to strengthen European safety and stability) can change the situation in future.

The United Europe needs Russian resources, and Russia needs some European technologies. It will be very difficult to deal with many issues of interest to the European Union without the Russian Federation. We live in a world of interdependence, where good neighbor relations benefit all sides. It would be in the EU's own interests to maintain partner ties and work together with the Russian Federation. And Russia is always ready to resume, normalize and improve relations based on equality and mutual respect.

2. Russia and the United Europe on the Route to Strategic Partnership (1991-2013)

On December 25, 1991 the Supreme Soviet of the RSFSR changed the name of the state and the Russian Federation (Russia) appeared on the world political map. Soon the European Communities recognized Russia as the legal successor of the USSR. During the Cold War era, the EC and the USSR did not have legal relations: official contacts were established in 1988 only. (Lazareva, 2013) Then, on December 18, 1989 the parties signed an Agreement on Trade, Commercial and Economic Cooperation. (Шемятенков, 2003: 362-364) In 1991-1993 there was a difficult "transition period", when bilateral relations were regulated by this Agreement. On February 7, 1992 in Maastricht the Treaty on European Union was signed, which entered into force on November 1, next year. This is how the modern European Union emerged. And on December 25, 1993 the new Constitution of the Russian Federation put an end to the protracted political crisis in the Russian state.

Nevertheless, the relations between the EU and the Russian Federation developed even in this difficult time: in the first half of 1992 Brussels and Moscow exchanged drafts of a new agreement, and in November of the same year the negotiations began, which lasted about a year and a half. As a result, on June 24, 1994 the Partnership and Cooperation Agreement (PCA) between Russia and the EU (and its member States) was reached on the island of Corfu, covering three major areas of relations: political, trade and economic, cultural ones. This document was signed by the President of Russia Boris Yeltsin, the President of the European Commission Jacques Lucien Jean Delors and the heads of states and governments of all the 12 EU member States (Браницкий, Платонов, 2008: 190-220). The PCA entered into force on December 1, 1997, provided for the possibility of an annual automatic extension after 10 years. (Борко, 2011: 538) As we can see, the ratification of the Agreement took more than three years because of the next expansion of the EU: since January 1, 1995 Austria, Sweden and Finland became its members. Thus, the European Union and the Russian Federation got a long common border.

The institutional system of cooperation between Russia and the EU initially included high-level summits (twice a year), the Russia-EU Council in the format of the Russian Federation Government and the European Commission (annually or as appropriate), the Cooperation Council in the format of foreign Ministers, and the Parliamentary Cooperation Committee. Also the meetings of the EU's Troika and Russia senior officials were planned, as well as expert consultations and the extensive use of various diplomatic channels. In the area of trade, the parties prolonged the most-favored-nation regime previously granted to each other. In 1997 the Round Table of European and Russian Industrialists and Entrepreneurs was organized for deepening the ties between the business communities. In the same year, the EU and Russia signed an agreement on trade in textile products (Кавешников, 2016: 530, 535). In September 1997 the European Union's "Northern dimension" initiative was launched at the conference in Rovaniemi, Finland. In December 1998 at the European Council summit in Vienna the "Northern dimension" was officially recognized as one of the directions of the EU's foreign and border policy, and its importance for the development of relations with Russia was emphasized (Александров, 2016: 493).

In 1998-1999 there was a short cooling of mutual relations between the parties, caused by the financial crisis, the war in the Balkans and the accession of the first three CEE countries to NATO. However, on June 3-4, 1999 the European Council summit in Cologne approved the Collective strategy of the European Union in relation to Russia. In this document the long-term

goals were called: strategic partnership relations, the formation of a common free trade area with the prospect of Russia's integration into the European economic area, the strengthening of stability and security in Europe and beyond (Борко, 2001: 381, 384-385). At the same meeting the heads of member States approved the concept of the “Northern dimension” (Александров, 2016: 493). Then, at the Russia-EU summit in Helsinki on October 22, 1999, the Strategy for developing relations between the Russian Federation and the European Union for the medium term (2000-2010) was presented. This document proposed building the United Europe without dividing lines, pursuing a course for an interconnected and balanced strengthening of the positions of Russia and the EU within the world community, and creating a reliable pan-European system of collective security. Both strategies recognized the need for partnership between the parties in the interests of peace, security, economic development, cultural cooperation, and strengthening the constructive role of Europe in the world (Борко, 2001: 381, 385). At the same time, Brussels intended to contribute to the further economic and political transformation of Russia, while Moscow sought truly equal cooperation.

At the end of 1999, further development of relations between the Russian Federation and the EU was suspended due to military actions in Chechnya. However, in June 2000, it resumed with renewed vigor when the EU summit in Santa Maria da Feira (Portugal) recognized the need of creating a strong and healthy partnership with Russia. This meeting also approved a specific action Plan for the “Northern dimension” for 2000-2003, which, in particular, proposed to promote the development of relations between EU member States and the regions of the Russian North-West, based on the experience of interaction between Finland and Russia (Александров, 2016: 493-496). In July of the same year, President Vladimir Putin approved the Concept of Foreign Policy of the Russian Federation, where the EU was given an honorary second place (after the CIS). The European Union dominated Russia's foreign economic relations. In addition, Russia needed the European Union to create a pan-European security system and resolve any local conflicts. In turn, the EU saw the Russian Federation as not only an important global player, the most powerful neighbor, but also as the largest supplier of energy resources, as well as a capacious market for European goods (Кавешников, 2016: 532). All these could become a solid basis for a strategic partnership based on positive interdependence.

In 2000-2005 economic and trade relations developed rapidly, and important long-term programs were adopted to fill the concept of strategic partnership with concrete content. At the same time, there were some trade disputes between the parties, as well as mutual claims on

certain political and politicized issues. In 2000 the agreement on cooperation in the field of science and technology was signed, in 2001 – in the field of nuclear safety, in 2002 - on trade in steel, in 2003 - on cooperation between Russia and Europol. In May 2001 and May 2003, the EU summits again declared the Union's commitment to the strategic partnership with Russia. Various joint statements and declarations appeared regularly: for example, on October 3, 2001 - on international terrorism and energy dialogue; on November 11, 2002 - on the Middle East (Кавешников, 2016: 535). In May 2001 the President of the European Commission Romano Prodi initiated the creation of a common European economic area. This idea was approved by both the Russian Federation and the EU and a special High-Level Group headed by Viktor Khristenko (Russia) and Christopher Patten (the European Commission) was created for its implementation (Браницкий, 2006: 280).

In 2003 the Permanent Partnership Council (PPC) in the format of different Ministers replaced the Cooperation Council, and the Cooperation Committee at the level of senior officials was created to help the PPC. The political dialogue was conducted not only by Foreign Ministers, but also by other high-ranking officials from both sides. (Борко, 2011: 540-541) In April 2004 the agreements on minimizing the negative consequences of the next expansion of the European Union for Russia were reached. (Браницкий, Платонов, 2008: 220-222) With the accession of Poland and the Baltic States to the Union, the length of the common border significantly increased, and the Kaliningrad region became a semi-enclave - with the acute problem of transit to this region from other Russian territories. In addition, the EU and Russia agreed on the most part of conditions for Russia's accession to the WTO.

On May 10, 2005 at the EU-RF summit in Moscow the Roadmaps were adopted for the four common spaces of the EU and Russia: economical one; the space of freedom, security and justice; one of external security; one of science, education and culture. The documents were signed by the President of the European Commission José Manuel Durão Barroso, the European Union's High Representative for Common Foreign and Security Policy, Secretary General of the Council of the European Union Francisco Javier Solana de Madariaga, the President of Russia Vladimir Putin and the Prime Minister of Luxembourg Jean-Claude Juncker (in 2014–2019 - the President of the European Commission). Building these common spaces with harmonized (or at least compatible) regulatory practices and technical standards was considered by both sides as the main direction of practical cooperation between Russia and the European Union, leading in the future not only to a real strategic partnership, but also to the integration of the parties in certain areas. In particular, one of the goals was to create an open and integrated

market between Russia and the EU, based on common rules and regulatory systems, which meant joint administrative practice. It was intended to remove obstacles in four main areas of economic activity: cross-border trade in goods and services, the establishment and operation of companies, and the movement of individuals (Браницкий, Платонов, 2008: 222-235). These areas, in principle, correspond to the "four freedoms" in the EU (the free movement of goods, services, persons and capitals).

The common space of external security covered both the sphere of "old threats" and "new challenges" (international terrorism, national and religious extremism, drug trafficking) (Браницкий, Платонов, 2008: 245-251). The common space of freedom, security and justice (internal security) was designed to facilitate human contacts and travel between the Russian Federation and the EU. Here again we can see some counter-terrorism measures (and against all forms of organized crime). In addition, it was planned to improve the efficiency of judicial systems and develop cooperation in the field of justice (Браницкий, Платонов, 2008: 235-245). Finally, the common space for research, education and culture stimulated both the participation of Russian scientists in the European Union's scientific and technical development programs and the emergence of new exchange programs in the areas listed above (Браницкий, Платонов, 2008: 252-257). The concept of four common spaces meant Russia's adaptation to European norms and regulations (Чубарьян, 2006: 404-405).

18 sectoral dialogues were established for implementing the Roadmaps, mainly - in the economic sphere. Specific work in their framework was carried out by the relevant ministries and departments of Russia and the corresponding Directorates-General of the European Commission. The dialogue working groups included independent experts and business representatives, which reduced the degree of politicization in negotiations. Thus, the dialogues on space, customs regulation, cross-border cooperation, sanitary measures proved to be quite effective. In 2006 two important agreements were signed - on visa facilitation and readmission, in 2009 - on cooperation in the field of fishing and protection of the Baltic sea marine resources, in 2013 - on drug precursors (Кавешников, 2016: 535). The main working tool for interaction was the Permanent Partnership Council, which met quite often and in different formats (for example, decision-makers in the field of internal Affairs met in one format, while those responsible for energy issues met in another one).

In November 2006 the EU-Russia Helsinki summit agreed on a new format for the "Northern dimension". Two fundamental agreements were signed: the Framework document

and the Political Declaration. As a result, “Dimension” became a joint action program of the European Union, Russia, Iceland and Norway, their common project. Brussels considered cooperation with Moscow in the framework of the “Northern dimension” as a regional expression of the four common spaces of Russia and the EU concept and focused its main activities on the Russian Federation North-Western part. Meetings at the level of Foreign Ministers were held every two years, and the working group of representatives from the EU, Russia, Norway and Iceland ensured continuity of work between summits. All projects were funded jointly (Антюшина, 2008: 313-314).

Business circles played an active role in the further development of mutually beneficial economic relations between Russia and the EU. In October 2005 the Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe (UNICE) and the Coordinating Council of Business Unions of Russia (CCBUR) established the Business Cooperation Council and the Russian Business Unions Representation in the EU. Until the crisis in Ukraine trade and economic relations between the RF and the EU were actively developing: Russia was second in the list of the main trade partners of the European Union - after the United States and China. On the other hand, the EU accounted for more than a half of Russia's foreign trade turnover and almost three-quarters of accumulated foreign investments. However, the European Union has traditionally perceived Russia primarily as a supplier of raw materials and a market for its products. The energy sector became an area of acute disagreement due to the liberalization of the EU gas market and pressure on the existing system of long-term contracts. So, in January 2009 the crisis with the transit of Russian gas through Ukraine caused a serious blow to the strategic partnership of the parties. As a result, in March 2011 the European Union adopted so-called the Third energy package and began an active reform of its gas market, tightening pressure on Russia's “Gazprom” to limit its control over gas supplies (Kanevsky, 2013).

On November 30, 2007 the initial term of the Partnership and Cooperation Agreement ended. However, it continues to operate (with an annual automatic extension), because a new basic agreement has not been reached. The principal decision about creating this document was taken at the EU-RF summit in London on October 4, 2005, but due to the veto of Poland and Lithuania, the start of negotiations was postponed until June 2008 (Борко, 2011: 539-540). By 2011 the 12 rounds of negotiations had taken place, during which approximately two-thirds of the chapters of the new agreement were agreed. But on the remaining issues, such as energy, competition policy, public procurement regime, state support rules, harmonization of technical standards and certification procedures, the negotiations reached on impasse and were eventually

frozen. The Partnership for Modernization program, initiated at the RF-EU summit on May 31 - June 1, 2010 in Rostov-on-Don, tried to give a new positive impetus to the relations between the parties (Кавешников, 2016: 537, 540). Despite the detailed action plan, this program became in practice only a political framework for a large number of projects already being implemented.

Before the Ukrainian crisis the multi-level system of partnership and cooperation institutions of the Russian Federation and the EU developed and adapted quite successfully to the new difficult conditions. At the same time, in matters of foreign policy and international security the views of the parties often did not coincide, which made it very difficult to find any compromise solutions. The European Neighborhood Policy, implemented since 2004, and the Eastern Partnership, initiated in 2008, drawn the European countries of CIS into the space of geopolitical competition between the EU and Russia. Moreover, Brussels declared that Eurasian integration was incompatible with European one. In the sphere of international conflict resolution the joint activities of Russia and the EU were relatively few. Thus, the parties participated in the development of a Roadmap for the settlement of the Palestinian conflict, interacted on the nuclear issues of Iran and North Korea (Кавешников, 2016: 538-541). In August 2008 the political relations between the European Union and the Russian Federation were complicated by the Caucasus crisis. The EU still defends the principle of Georgia's territorial integrity, while Russia not only formally recognized the independence of Abkhazia and South Ossetia, but also included them in its sphere of influence. These steps significantly undermined the EU's confidence in Russian foreign policy. Finally, the Ukrainian crisis (that began in the fall of 2013) revealed all the systemic flaws in the European security architecture and effectively put an end to the EU-RF strategic partnership. The development of a new common foreign policy of the EU towards Russia is complicated by serious contradictions between two groups of member States: "russophiles" (such as Italy) and "russophobes" (such as Estonia) (Браницкий, 2011: 630).

3. Competition and Cooperation Between Russia and the EU in 2014-2021

The current state of relations between the European Union and the Russian Federation is much more competitive than cooperative. The concept of strategic partnership between the parties remains in the past, and the entire system of institutions and the legal framework for interaction between Brussels and Moscow is gradually deteriorating. Russia turns towards Asia, implementing its own Eurasian integration project and developing partnership with China and

India. “Great Power Syndrome” plays its role because Russia is a rather big and powerful state. The Russian Federation considers different CIS states as its sphere of interests and watches the development of relations between them and the EU. The Russian President usually declares in his annual speech that Russia has prior relations with the CIS member-states. In reality CIS isn’t effective. But the Union state of Russia and Belorussia were established. The persistent reluctance to “let” Russia in Europe led to the creation of the Eurasia integration zone. The common economic area began its activity in 2012 - among Russia, Belorussia and Kazakhstan. Then the Eurasia Economic Union was created. The Treaty on the Eurasian Economic Union was signed on 29 May 2014 by the leaders of Belarus, Kazakhstan and Russia, and came into force in 1 January 2015. It seems that now there is no place for creating any common spaces of the RF and the EU or “integration of integrations”.

The Russian Federation is not going to give up the status of a European power, which is confirmed by its return to the Council of Europe, active actions in the CEE region and attempts to deepen integration with Belarus within the framework of the Union State. In the Caucasus and the Balkans, in the Mediterranean, in Moldova and Ukraine, in the Baltic and the Black sea, in the Arctic and in Central Asia, Russia’s national interests are increasingly in conflict with the aspirations of the European Union. But in spite of political confrontation Moscow and Brussels develop bilateral cooperation in certain areas, not stop the main trade flows, carry out some projects of “Northern Dimension”. The focus of the power supply talks is the same as in many years before. The third energy package of the EU, approved in 2009, includes acts aimed at limiting rights of ownership and management of power supply, and transportation by vertically integrated companies. Separating transport nets from the power generation, the European Commission hopes to enhance competition, create conditions for new players to enter the market and cut prices for power. This is disapproved by Russia, which wants to have exceptions for “Gazprom” with regards to requirements stated in the third energy package (Lazareva, 2013).

On March 1, 2014 the Ukrainian crisis finally turned into an international one, which radically changed the relations between the Russian Federation and the European Union. On 6 March, the EU summit adopted a three-step program of sanctions against Russia if it continues to occupy the Crimea. The first two parts of the sanctions were put into effect on March 17, including the cancellation of the annual Russia-EU summit scheduled for July in Sochi, and the termination of negotiations on visa facilitation and on a new basic agreement. In addition, the sanctions included a ban on entry into the EU for a group of officials and people close to the

Russian President, as well as the seizure of their assets stored in European banks. At the same time the European Union clarified that it remains ready to reverse its decisions and reengage with Russia (when it starts contributing actively and without ambiguities to finding a solution to the Ukrainian crisis). On April 28 the EU imposed economic sanctions, tightening the conditions under which Western banks provide loans to Russian companies, and imposing a ban on exports to Russia of dual-use technologies used in its military industries, and issued travel bans against a further 15 individuals. The EU also stated the aims of the sanctions as: they are not punitive, but designed to bring about a change in policy or activity by the target country, entities or individuals. The sanctions were expanded on July 25 to an additional 15 individuals and 18 entities, followed by an additional eight individuals and three entities on July 30. The third round of sanctions which included an embargo on arms (and related materials) and dual-use goods, technologies intended for military use or a military end user, a ban on imports of arms and related materials, control on export of equipment for the oil industry, and a restriction on the issue of and trade in certain bonds, equity or similar financial instruments on a maturity greater than 90 days, was introduced on July 31. And o

n August Moscow imposed retaliatory sanctions, banning the import of many types of agricultural products, raw materials and food produced in the EU (Борко, 2015: 80).

The European Union remains Russia's partner in the framework of "Northern Dimension". Here, priority is still given to developing economic cooperation in the region, promoting contacts between people, improving the efficiency of border management and infrastructure, modernizing the judicial system, fighting organized crime, ensuring the safety of citizens, solving environmental problems, including those related to nuclear safety, as well as cultural and humanitarian cooperation, and joint research activities, including in the health sector. Regular meetings of senior officials of EU member States and "Northern Dimension" partners are held to monitor joint projects and adjust them quickly. However, real cooperation is no longer taking place within the framework of action plans, but within the framework of thematic partnerships.

The sixth meeting of the Senior Officials of the renewed Northern Dimension took place in Brussels on 5 March 2019. It was attended by the Senior Officials of the four "Northern Dimension" partners: the European Union, the Russian Federation, Norway and Iceland. Some Regional Councils, international financial institutions and other representatives involved in "Northern Dimension" cooperation also participated in the meeting. The Senior Officials

recognized the benefits and importance of the “Northern Dimension” policy, providing a unique multilateral framework to address practical common challenges in the “Northern Dimension” area on the basis of shared confidence and common responsibility, offering platforms for dialogue on multiple levels and in multiple fields of policymaking covered by the policy's framework document, strengthening parliamentary connections and private sector contacts.

The Northern Dimension Partnership in Public Health and Social Well-being (NDPHS) provides a unique platform for concerted action in the area of health and social well-being through better collaboration and coordination of international activities, as well as by bringing together experts from the region to learn from each other. The NDPHS works in the areas of antimicrobial resistance, tuberculosis and HIV, non-communicable diseases, primary health care and occupational health. This job is very important in the current situation of Pandemic. (NDPHS, 2020). The future plans of the NDPHS include the ongoing work towards developing a common NDPHS framework for a horizontal program addressing population ageing and the continuing work of the Expert Groups towards improved health and social well-being (Chair's Conclusions, 2019).

The Northern Dimension Environmental Partnership (NDEP) tackles special issues arising from the northern environment: protection of waters (the Baltic Sea and the Barents Sea), nuclear safety and such special issues as waste management and district heating projects. There are some concrete achievements by the Northern Dimension Environmental Partnership (NDEP) in their environmental work in Russia. The key developments since 2016 include:

- (1) the completion of a new wastewater treatment plant in Kaliningrad (June 2017),
- (2) the completion of the works to upgrade wastewater treatment facilities at the Northern Wastewater Treatment Plant in St. Petersburg (October 2017),
- (3) the inauguration of a new wastewater treatment plant in Petrozavodsk (December 2017),
- (4) the completion of a district heating project in Kaliningrad (February 2019). (Chair's Conclusions, 2019) The NDEP Support Fund is financing environmental and energy-efficiency projects in North-West Russia and Kaliningrad, and nuclear waste projects (especially in the Kola Peninsula). The most concrete example of the environmental projects is the construction of the St Petersburg Wastewater Treatment Plants (NDEP, 2020).

The development of the Northern Dimension Partnership on Culture (NDPC) means growth of the cultural and creative industry sectors in the area. The NDPC initiated studies in

creative innovation and cultural tourism (that has a lot of problems because of Pandemic) and linking these studies to hands-on work with practitioners, as well as the development of synergies with other cultural and creative initiatives in the region. The Secretariat of the Northern Dimension Partnership on Culture is hosted in Riga. (NDPC, 2020). The Northern Dimension Business Council (NDBC) maintains a platform for interaction between private companies and regional authorities (Chair's Conclusions, 2019).

The Northern Dimension Partnership on Transport and Logistics (NDPTL) tries to facilitate improvements of transport connections and logistics supporting international trade and people-to-people contacts with respect to vulnerable Northern environment, thus stimulating sustainable economic growth in the Northern Dimension region. (NDPTL, 2020) The partnership priorities for the coming years are:

- (1) meeting the need for the reduction of greenhouse gases and the promotion of ecologically friendly transport,
- (2) "Vision Zero" - Zero Road Deaths and serious injuries,
- (3) digitalization, including Intelligent Transport Systems and Global Satellite Navigation, robotization and automatization,
- (4) New Emerging trade routes, including connections to Asia,
- (5) sharing best practices on transport education (Chair's Conclusions, 2019).

In 2020 many joint projects, political contacts, cultural exchanges, and even economic cooperation have stopped due to the Pandemic. But there were some important political negotiations in a multilateral format. For example, on April 30, 2020 in Moscow during the Normandy format videoconference meeting of foreign ministers Russian Foreign Minister Sergey Lavrov asked his French and German colleagues to use their responsibility as parties to the Minsk Agreements and as the co-authors to influence Kiev and encourage it to stop avoiding requests to establish direct dialogue for resolving all the issues it has with Donetsk and Lugansk (Лавров, 2020).

We can see intensive contacts with Russia of some EU member States, especially economical ones. For example, the German economy is interested in a reliable supply channel for Russian natural gas. Germany's position was clearly confirmed by Chancellor Angela Merkel at a joint press conference with Russian President Vladimir Putin in Moscow on January 11, 2020. The German government, despite unprecedented pressure from outside, consistently supports the implementation of the Nord Stream 2 project (Нечаев, 2020).

On May 19, 2020 Russian Foreign Minister Sergey Lavrov had a telephone conversation with Italian Foreign Minister Luigi Di Maio. They noted the effective coordination of work between the ministries and departments of the two countries in countering the coronavirus Pandemic. Luigi Di Maio, on behalf of the Italian Government, expressed gratitude to the Russian Federation for the assistance provided in the fight against the spread of this infection in the Apennines. When discussing the bilateral agenda, the ministers called for the resumption of full-scale Russian-Italian cooperation as the epidemiological situation normalizes. A joint note of the Italian Ministries of foreign Affairs and Defense gratefully reveals the specific content of Russian assistance in connection with the Pandemic (Разов, 2020).

There are many Euroregions (institutionalized form of cross-border cooperation) with Russian participation. Some of them are still alive. For example, Euroregion Baltic in the south-east of the Baltic Sea Region consists of eight regions. It was the first Euroregion with formal Russian participation (Kaliningrad Region), comprising the regions of both “old” (Denmark, Sweden) and “new” (Poland, Lithuania) the EU member States. This Euroregion involves both local and regional authorities, private and public sectors, and NGOs. The Euroregion Baltic President is its highest representative (and chairs the meetings of the Executive Board). He (or she) is authorized by the Executive Board not only to represent the Euroregion externally, but also to act on its behalf. The International Permanent Secretariat and the Euroregion Baltic regional secretariats assist him (or her) in the routine work. The Presidency and Vice-Presidency are held for one year. In 2015 and 2020 we can see Polish Presidency with Russian Vice-Presidency, and in 2016 - Russian Presidency (with Swedish Vice-Presidency) (Euroregion, 2020).

The main goals of the Euroregion Baltic are to implement joint initiatives aimed at strengthening and developing cooperation between local and regional authorities within the framework of the Euroregion, and to promote the sustainable development of the Baltic Sea region, with a special focus on the South Baltic area. Also the Euroregion is responsible for implementing strategic initiatives complementing local and regional agendas of the member organizations, and pursuing organized exchange activities, promoting common interests of its member organizations and acting on their behalf towards the international, European and national institutions. The Euroregion Baltic 2020 Agenda sets out three main strategic objectives within this area:

- (1) implementation of The Euroregion Baltic Joint Development Program,

(2) accomplishment of prioritized institutional activities,

(3) development of platforms supporting other forms of cooperation and actors in the Euroregion Baltic area (Euroregion, 2020).

The Joint Development Program is an important element of cooperation: each partners defines which actions should be selected for realization. For example, the organization provides support to the Euroregion Baltic Water Forum. The second objective includes the investigation of a possible status of a European Grouping of Territorial Cooperation on the condition that it covers all the Euroregion Baltic partners and aims at involving more intensively experts in the work with the long-term objective of building a think-tank capacity of the Euroregion. Within this objective the Euroregion Baltic also supports the Youth Board in developing a flagship project proposal to the EU Strategy for the Baltic Sea Region. With regards to the third objective, the Euroregion Baltic mainly supports the development of other platforms of cooperation by serving as an information broker and a match-making point in such areas, as environmental protection and energy saving, maritime safety, labour mobility, promotion of investments in transport infrastructure, the triple-helix cooperation, and facilitating border crossing with the Kaliningrad Region (Euroregion, 2020).

The development of a common EU foreign policy line towards Russia is complicated by significant differences in the approaches of individual EU member States. The main historical stereotype of Europeans in relation to Russia is the fear of a huge state that “dominates” over a small Europe (Музафаров, 2014). In principle, the choice should be made in favor of abandoning the “historical foreign policy” for the sake of the future (Браницкий, 2013). The experience of interaction between Russian diplomacy and the EU officials shows that Brussels experiences certain difficulties in building long-term partnerships with countries that do not consider the EU membership as the most important priority of their strategy in the international arena (Отношения, 2012). From the Russia's national interests point of view, the EU enlargement is a rather unpleasant process, but tolerable, unlike NATO expansion (Браницкий, 2012). And Brexit is very useful for relations between the EU and Russia, because it was the UK that often initiated new sanctions against Russia (just remember the Skripals case in 2018-2019). But, on the other hand, the Navalny case in 2020 has shown that Germany can initiate such sanctions too.

At the end of 2020 Russia reacted sharply to the interference of European Union countries in Belarusian affairs because Belorussian Coordination Council has been set up in

Vilnius, and National Anti-Crisis Management - in Warsaw. Russian Foreign Minister Sergey Lavrov accused the EU in some attempts to drive ‘a wedge’ between Belarus and the Russian Federation and in financial support to the Belarusian opposition. Moreover, he expressed the idea that “The West is completely unreliable and unable to negotiate” and “it is often tempted to play geopolitical games and put politics before the economy” (Foreign, 2020).

Transformation of the European political system, along with the development of global processes, creates new forms of international interaction characterized by multilateralism, participation of States and non-state actors, and network principles (Торкунов & Малыгин, 2016: 102). The new era of the US-Chinese bipolarity generates a crisis in which Russian and European interests objectively become closer to each other (Алексеевна, et al, 2014: 72). At the same time, we have to take into account both the growing influence of the Asian factor in the current development of Russia, and the powerful influence of the United States on the development of the European Union (Большая Европа, 2014: 695). Some experts recommend the EU to concentrate on common interests with Russia, not on common values. The law became the basis of European democracy, but for the most part of Russians, law is an abstraction devoid of importance (Багдасарьян Н. Г. et al, 2014: 175-176). On the other hand, Russia clearly focuses on developing cooperation with the EU, and the Brussels strategy focuses on transforming the whole of Greater Europe by its own standards. As a result, Russian pragmatism often collides with Brussels idealism (Расширение, 2006: 310). In the future Russia can take a more active part in the construction of Greater Europe – if not politically, then economically (Васильевич & Юрьевна, 2010: 500).

4. Conclusion

There are two main periods in the history of relations between the European Union and the Russian Federation: the path to strategic partnership (1991-2013) and the breakdown of ties (2014-2021). The institutional system of the cooperation initially included high-level summits, the Russia-EU Council, the Cooperation Council, and the Parliamentary Cooperation Committee. In 2003 the Permanent Partnership Council replaced the Cooperation Council, and the Cooperation Committee was created to help the PPC. In 2005 the Roadmaps for the four common spaces of the EU and Russia were adopted: economical one; the space of freedom, security and justice; one of external security; one of science, education and culture. Building these common spaces with harmonized (or at least compatible) regulatory practices and technical standards were considered by both sides as the main direction of practical cooperation

between the RF and the EU, leading in the future not only to a real strategic partnership, but also to the integration of the parties in certain areas.

The main reason for the degradation of relations between the RF and the EU is the cardinal contradictions between the attempts to build a Greater Europe and restore Russia's role as a Great Power. The Eastern Partnership, initiated in 2008, drawn the European countries of CIS into the space of geopolitical competition between the EU and Russia. Moreover, Brussels declared that Eurasian integration was incompatible with European one. So a sharp fight for influence in Central and Eastern Europe began earlier than in 2014, when the Ukrainian crisis radically changed the relations between the Russian Federation and the European Union. But in spite of political confrontation Moscow and Brussels develop bilateral cooperation in certain areas, not to stop the main trade flows, carry out some projects of “Northern Dimension”. There are many Euroregions with Russian participation, and some of them are still alive.

At the beginning of 2021 the relations between the EU and the Russian Federation are almost frozen. It's necessary to state that the Partnership and Cooperation Agreement is outdated now. But all negotiations on the new agreement stopped. A visa-free regime for crossing shared borders is another important issue in the dialogue between the RF and the EU (the length of the shared border is over 2000 km). Now these talks stopped too. In general, the EU declares that it's better to grant advantages to common people, and the government officials aren't the priority category to make their visa regime easier and simpler. The EU believes that scientists, students, reporters, businessmen, members of non-profit organizations play more important role in strengthening ties between nations than deputies and governmental officials.

Traditionally human rights are acute issues in the RF – the EU negotiations. The European Union officials insist that the Russian government applies pressure on its citizens to suppress activity of non-governmental organizations, freedom of speech and association. In turn, Russia also started to launch claims about human rights in the Baltic States. The Russian Ministry of Internal Affairs declares about violation of Russian-speaking people (so-called non-citizens) in Latvia and Estonia, about some cases of xenophobia and racism, as well as about hardships of Gypsies and some categories of refugees in the EU. Almost 80% of the Russian territory lies in Asia, where European values are less popular. There are two main trends in the Russian public opinion: “the Eurasian one” (supported mostly by elderly people who believe that Russia must have its own individual way of development) and “the European one”

(supported mostly by younger people who consider Russia mainly as a European country and share western liberal and democratic values).

In reality there are some common interests of the EU and Russia: safety and stability in Europe, economic cooperation, cultural exchange. Two sides can fight against economic crises, terrorism, organized crime, illegal migration and environment pollution together. Economic relations are very important, especially for Russia, because the EU is the main trading partner dominating in Russian foreign trade. Also the EU is the main foreign investor of the Russian economy. And Russia is one of the key partners in trade for the EU, after the USA and China, dominating in the area of raw materials and power supply. The RF and the EU have strong historical and cultural ties. So it's necessary to believe in returning of Russia and the EU on the route to partnership in future.

AUTHOR'S DECLARATION:

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

References

- Александров, О.Б. (2016). *Северное измерение» в политике ЕС/Европейская интеграция*. Аспект Пресс.
- Алексеевна, Н. Н., Миодраг, С. & Джон, J. (2014). *Россия и Европа. Энергия сотрудничества*. Вече.
- Антюшина, Н.М. (2008). *Северное измерение- инструмент стратегии ЕС по отношению к России/ Северная Европа. Регион нового развития*. Весь Мир.
- Васильевич, Р. А. & Юрьевна, В. Н. (2010). *История международных отношений*. ННГУ.
- Большая Е. (2014). *Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы*. Весь Мир.
- Борко, Ю. А. (2001). *Отношения России с Европейским Союзом: текущие проблемы и дальние горизонты/Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития*. Эдиториал УРСС.
- Борко, Ю. А. (2011). *Отношения Россия – ЕС: история и современное состояние/Европейская интеграция*. Деловая литература.
- Борко, Ю. А. (2015). *Европейский Союз – Россия: прошлое, настоящее, будущее/Европейский союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность*. Весь Мир.
- Браницкий, А. Г. (2006). *Erit una Europa?* ННГУ.
- Браницкий, А. Г. (2011). *История объединения Европы с древнейших времен до современности*. LAP.
- Браницкий, А. Г. (2012). *Расширение Евросоюза в начале XXI века: последствия, противоречия, перспективы /Европейский Союз в XXI веке: время испытаний*. Весь Мир.
- Браницкий А. Г. (2013), *Взаимоотношения России и Польши в начале XXI века в контексте глобализации и европейской интеграции / Выстраивая добрососедство: Россия на пространствах Европы*. Весь Мир.
- Браницкий, А. Г. & Платонов, И.В. (2008). *Европа: проблемы интеграции и развития*. НРОО: Фонд европейских исследований в Нижнем Новгороде.
- Багдасарьян Н. Г., Гаврилина Е. А. & Зенько А. А. (2014). *Россия и Европа. Россия в зеркале Европы*. Вече.
- Delors, J. (2006). *L'Europe tragique et magnifique. Les grands enjeux européens*. Saint-Simon.
- Dinan, D. (2004). *Europe recast. A History of European Union*. Palgrave.
- Европейского Союза. (2012). *Отношения России и Европейского Союза*. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та.
- EEAS11. (2019). Chair's conclusions – 6th senior officials' meeting of the renewed northern dimension. April 1, 2021, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/59094/Chair's%20Conclusions%20-%206th%20Senior%20Officials'%20Meeting%20of%20the%20Renewed%20Northern%20Dimension.
- Euroregion Baltic. (2020). Cooperating across borders since 1998. April 2, 2021, <http://www.eurobalt.org/>.
- Нечаев, С. Ю. (2020). Интервью Посла России в Германии С.Ю. Нечаева газете Известия. March 14, 2021, https://www.mid.ru/ru/maps/de/-/asset_publisher/No2VLi5PHLYX/content/id/4040360.
- Чубарьян, А. О. (2006). *Российский европеизм*. ОЛМА-ПРЕСС.
- Лавров, С. В. (2020). Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел Российской Федерации С.В. Лаврова в ходе пресс-конференции по итогам видеоконференции министров иностранных дел нормандского формата. March 14, 2021, https://www.mid.ru/ru/maps/fr/-/asset_publisher/g8RuzDvY7qyV/content/id/4109746.
- Judt, T. (2010). *Postwar: A history of Europe since 1945*. Vintage Books.
- Кавешников, Н. Ю. (2016). *Политико-правовая база отношений России и ЕС/ Европейская интеграция*. Аспект Пресс.

Kanevsky, P. (2013). Economic relations between Russia and the EU: In search of a common vision. March 5, 2021, <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/economic-relations-between-russia-and-the-eu-in-search-of-a/>.

Kłoczowski, J. (2010). *Nasza tysiącletnia Europa*. Świat Książki.

Кондратьева, Н. Б. (2008). *Регионы России и Европейского Союза на пути к строительству Общего экономического пространства / Н.Б. Кондратьева*. Европы РАН: Рус. сувенир.

Lazareva, M. (2013). The European Union and Russia: History of the relationship and cooperation prospects. March 5, 2021, https://www.academia.edu/22036959/The_European_Union_and_Russia_History_of_the_Relationship_and_Cooperation_Prospets.

Министерство иностранных дел Российской Федерации. (2020). Foreign minister sergey lavrov's interview with russian and foreign media on current international issues. November 12, 2020. https://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/4429844?p_p_id=101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA&_101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA_languageId=en_GB.

Министерство иностранных дел Российской Федерации. (2020). Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В. Лаврова радиостанциям «Sputnik», «Комсомольская правда» и «Говорит Москва», March 14, 2021, https://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/4381977?p_p_id=101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA&_101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA_languageId=ru_RU.

Министерство иностранных дел Российской Федерации. (2020). О телефонном разговоре Министра иностранных дел России С. В. Лаврова с Министром иностранных дел Италии Л. Ди Майо. March 30, 2021, https://www.mid.ru/ru/maps/it/-/asset_publisher/y8qQ47DsHQYD/content/id/4130803.

Министерство иностранных дел Российской Федерации. (2020). О телефонном разговоре Министра иностранных дел Российской Федерации С.В. Лаврова с Министром Европы и иностранных дел Французской Республики Ж.-И. Ле Дрианом. March 30, 2021, https://www.mid.ru/ru/maps/fr/-/asset_publisher/g8RuzDvY7qV/content/id/4092936.

МГИМО (2006). *Расширение Европейского Союза и Россия*. Деловая литература.

Музафаров А. (2014). *Россия и Европа. История, традиции и современность*. Вече.

NDPHS. (2020). The Northern dimension partnership in public health and social well-being. March 18, 2021, https://www.ndphs.org/?about_ndphs.

NDPHS. (2020). The Northern dimension partnership on transport and logistics. March 18, 2021, <http://www.ndptl.org/home>.

NDPHS. (2020). The Northern dimension environmental partnership. March 18, 2021, <http://www.ndep.org/>.

NDPHS. (2020). The Northern dimension partnership on culture. March 18, 2021, <https://www.ndpculture.org/ndpc>.

Рара, Е. (2006). *Storia dell'unificazione Europea. Dall'idea di Europa al Trattato per una nuova Costituzione Europea*. Bompiani.

Разов, С. С. (2020). Интервью Посла России в Италии С.С. Разова информационному агентству ТАСС. April 15, 2021, https://www.mid.ru/ru/maps/it/-/asset_publisher/y8qQ47DsHQYD/content/id/4097300.

Rahr, A. (2002). *Russland und die EU/Russland: Kontinuität, Konflikt und Wandel*. Hanns Seidel Stiftung.

Шемятенков, В. Г. (2003). *Европейская интеграция*. Международные отношения.

Thomann, P. E. (2015). *Le couple franco-allemand et le projet européen : Représentations géopolitiques, unité et rivalités*. L'Harmattan.

Торкунов А. В. & Малыгин А. В. (2016). *Современные международные отношения*. Аспект-Пресс.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,

Derleme Makalesi

METAL SEKTÖRÜNDE MEYDANA GELEN İŞ KAZALARINDA CİNSİYET FAKTÖRÜ

GENDER FACTOR IN WORK ACCIDENTS IN THE METAL SECTOR

Yahya BOZKURT¹

Gülşah NAYCI²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
22/02/2021

Kabul:
06/05/2021

İş kazalarının %80'i çalışan, %18'i fiziksel ve mekanik çevre şartları, %2'si ise beklenmedik olaylar kaynaklıdır. Bu yüzdesel dağılım göz önünde bulundurulduğunda, açıkça görülmektedir ki insan faktörü, yüzdesi en yüksek iş kazası faktörüdür. İş kazalarının oluşmasında rol oynayan insan faktörü kaynaklı sebepler denildiğinde ilk akla gelen etmenlerden biri ise cinsiyet faktörüdür. Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet rolleri işgücü piyasasındaki mesleki seçim ve rolleri belirlemede, burada meydana gelen iş kazalarındaki kadın-erkek işçi sayısını değiştirmektedir. Ülke ekonomisine katkı sağlayan en önemli sektörlerden biri metal sanayidir ve metal sanayindeki iş kazaları cinsiyet faktöründen yüksek oranda etkilenmektedir. Erkek egemen ve çalışma şartları zor olan metal sektöründe, toplumsal baskıların bu mesleğin tercih edilebilirliği yönünde kadınları etkilediği, dolayısıyla sektörde meydana gelen iş kazası sayılarının bu faktörler göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmada, 2015-2019 yılları arasında metal sektöründe meydana gelen iş kazalarında cinsiyet faktörünün rolü incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş kazaları, Cinsiyet faktörü, Metal sektörü, Meslek hastalıkları.

Abstract

Article Info

Received:
22/02/2021

Accepted:
06/05/2021

Work accidents are caused by 80% to employees, 18% to physical and mechanical environmental conditions, and 2% to unexpected events. Considering this percentage distribution, it is clear that the human factor is the factor with the highest percentage's an occupational accident factor. Gender is one of the first factors that come to mind when it comes to human factors that play a role in the occurrence of work accidents. Gender-based occupational discrimination and gender roles determine occupational choices and roles in the labor market and it changes the number of male and female workers in occupational accidents. One of the most important sectors contributing to the national economy is the metal industry and occupational accidents in the metal

¹ Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-1816-5922, ybozkurt@marmara.edu.tr.

² Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-7628-2524, gulsah.nayci@hotmail.com.

industry are highly affected by the gender factor. Social pressures affect women in favor of preferability of this profession in the male-dominated metal industry, where working conditions are difficult, therefore, the number of work accidents occurring in the metal sector should be evaluated by taking these factors into consideration. In this study, the role of the gender factor in occupational accidents in the metal industry between 2015-2019 was examined.

Keywords: Occupational accidents, Gender factor, Metal sector, Occupational diseases.

1. Giriş

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'ne göre “Belirli bir yaralanmaya ya da zarara sebebiyet veren beklenmedik ve önceden planlanmayan”, Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre ise “Önceden planlanmayan, çoğu zaman makinaların, araç ve gereçlerin zarara uğramasına, üretimin bir süre durmasına ve kişilerin yaralanmasına sebebiyet veren” olaylar iş kazası olarak tanımlanmaktadır.

İş kazalarını meydana getiren en temel faktörler; iş yerlerindeki güven dışı durumlar ve çalışan kaynaklı güven dışı davranışlar olmak üzere iki etkene indirgense de iş kazaları, içerisinde ona sebebiyet veren pek çok faktörü barındırmaktadır. İş kazaları genellikle yönetim kaynaklı hatalardan, çalışma ortamı şartlarından, bakımların gerekli zamanlarda ve yeterli olarak yapılmamasından, insan faktörlerinin göz önünde bulundurulmamasından, yeterli ve uygun eğitim verilmemesinden, denetimde eksiklikler bulunmasından veya sayılan etkenlerin birkaçının ya da tamamının birbirleriyle etkileşmesi sonucundan doğmaktadır (DİSK Genel-İş, 2021).

Ülkemizde iş kazaları ile ilgili mevzuatlar, 5510 ve 6331 sayılı kanunlarla belirtilmiştir. Bu kanunların hedefi; genel sağlık sigortası ve sosyal sigortalar bakımından çalışanları koruma altına almak, bu kapsamda faydalanacak kişileri ve haklarını, bunlardan faydalanma şartları ile finansman metotlarını belirlemek, sosyal sigortaların ve genel sağlık sigortasının düzeneği ile ilgili usul ve esasları düzenlemektir. Kanunlar çalışanları, işverenleri, sağlık hizmeti sunucularını, bu kanun bakımından gerçek kişiler ile her türlü kamu ve özel hukuk tüzel kişilerini ve tüzel kişiliği olmayan diğer kurum ve kuruluşlarını kapsamaktadır.

İş kazalarının oluşmasında etkili kaza sebeplerinin ağırlık yüzdelerine dair farklı görüşler olmasının yanı sıra; iş kazalarının %80'inin kişiler, %18'inin fiziksel ve mekanik çevre şartları, %2'sinin ise beklenmedik olaylardan meydana geldiği öne sürülmüştür (Camkurt, 2007: 80). 2014 ve 2015 yılları arasında meydana gelen iş kazalarında, iş kazası geçirenlerin en

çok 26-35 yaş aralığındaki tecrübesiz erkek işçilerden oluştuğu veri analiz sonuçlarıyla gösterilmiştir (Betsis vd., 2007: 33). İnşaat sektöründe meydana gelen iş kazalarının incelendiği çalışmalarda; eğitim faktörünün iş kazalarını etkilediği, iş kazası geçiren çalışanların büyük kısmının ilköğretim seviyesindeki işçilerden oluştuğu, mesleki bilgilendirme ve verilecek eğitimlerle, bu kazaların azaltılacağı düşünüldüğü bildirilmiştir (Uzdil & Güllüoğlu, 2020: 137). 2013-2018 yılları arasındaki iş kazaları ve meslek hastalıkları veri grafikleri baz alındığında; erkek çalışanların, kadın çalışanlardan daha büyük yüzdeye sahip olduğu, iş kazaları ve meslek hastalıklarının, tamamen engellenmesi mümkün olmasa bile, alınan tedbirler ve makineleşme ile azaltılabileceği sonuçlarına varılmıştır (Uşar vd., 2018: 361).

İş kazalarının oluşmasında rol oynayan insan faktörü kaynaklı sebepler denildiğinde ilk akla gelen faktörlerden biri ise cinsiyet faktörüdür. Bu çalışmada, ulaşılabilen son 5 yıla ait yani 2015-2019 yılları arasında metal sektöründe meydana gelen iş kazalarında cinsiyet faktörünün rolü incelenecektir.

2. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılık

Toplumsal yaşamda ilk farklılık ve ayırım nedeni olan cinsiyet faktörü; doğuştan var olan cinsiyet özelliklerimizle ilgili değildir. Toplumsal cinsiyet; ailenin, çevrenin ve toplumun, içinde buldukları kültürün cinsiyet ile ilgili beklentilerini ve algılamalarını bireyin cinsiyetine yüklemeleri ile doğrudan ilgilidir. Yani, toplumsal cinsiyet faktörü kalıtsal farklılıklarımız değil, toplumun erkek ve kadın olarak insanlara bakış açısı, hangi konumda gördüğü, nasıl algıladığı ve nasıl davranmamızı beklediğidir (Öngen & Aytacı, 2013: 1-18).

Kadınlar geçmişten günümüze kadar, üretimin tüm safhalarında rol almış hem ailelerine hem de yaşadıkları ülkenin ekonomisine pozitif yönde katkı sağlamışlardır. 1890'da kadınların sadece %18'i işgücüne dahil olurken, kadınların işgücüne katılımı 1900'lerin başlarında yavaş ama istikrarlı bir şekilde artarak 1940'ta %28'e ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında kadınlar aktif olarak savaşa destek olan işlere alınmış ve bunun sonucunda işgücüne katılım oranları 1945'te %36'ya çıkmıştır. Savaştan sonra askerler evlerine döndüğünde, bazı kadınlar ev işlerine geri dönmüş, ancak kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüş kısa sürmüştür. 1960'a gelindiğinde, 16 yaş ve üstü kadınların %38'i işgücüne katılmış ve bu katılım oranı 1990'da %58'e ulaşana kadar her on yılda bir artmıştır. Kadınların genel işgücüne katılım oranı 2000'lerin başına kadar %58 ile %60 arasında seyretmiştir. Eğitimini tamamlamış ve henüz emekli olmamış kadınlar arasında bu rakamlar daha da yüksektir. Örneğin 1998'de 25-34, 35-

44 yaş arası ve 45-54 yaş arası kadınların %76-78'i işgücüne katılmıştır. 20. yüzyılda ise kadınların ücretli işgücü piyasasına katılımı çarpıcı biçimde artmıştır (Fullerton, 1999: 978).

Ancak kadınlar, uzun yıllar sonucunda elde ettikleri bugünkü iş gücü piyasası konumlarını, çetin mücadeleler sonucu elde etmişler ve hala birçok faktör sebebiyle mücadelelerine devam etmektedirler. Literatürde yapılan çalışmalar; yaşadıkları şehirler, eğitim seviyeleri, medeni durumları, iş konumları farklı da olsa kadınların meslek seçimlerinde ve var olan mesleklerini icra etmede günümüzde de çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Bu sorunlara etki eden ana faktörlerin başında ise cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın ve toplumsal cinsiyet rollerinin geldiği, çalışmaların çoğunda belirtilmiştir. Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık kadının işgücü piyasasındaki rolünü belirlemekle kalmamış, zamanla bazı meslek gruplarını, kadın mesleği ve erkek mesleği olarak ikiye bölmüştür (Esen vd., 2018: 144).

Bu kutuplaşmaya TÜİK'in çalışması örnek olarak verilebilmektedir. Çalışmada; Türkiye'deki erkek polis sayısı ve kadın polis sayısı karşılaştırıldığında erkek polislerin, kadın polislerin neredeyse 16 katı olduğu, okul öncesi öğretmenliğinde ise kadın okul öncesi öğretmeni sayısının erkeklerden 18 kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki; meslekler kendi içlerindeki görev alanlarında dahi ayrılmaya gitmiştir. Araştırmalar ve istatistikler sonucunda, cinsiyete bağlı mesleki ayrımcılık hususunda çoğunlukla kadınların dezavantajlı konumda olduğu görülmüştür. Bu dezavantaj, kadının sadece meslek tercihini değil, işindeki konumunu, alacağı eğitimi, maddiyat ve sağlık gibi sosyal değişkenlerini de olumsuz olarak etkilemiştir (TÜİK, 2009). Tablo 1' de görüldüğü üzere tüm bu sosyal değişkenler istihdam ve sektör dağılımını da etkilemiştir. Tarım ve hizmet sektörlerinde çalışan kadın işçi sayısı yüksek iken, sanayi sektöründe çalışan kadın işçi sayısı, tarım sektörüne oranla oldukça düşüktür. Yine bu sektörde kadın ve erkek işçi sayıları arasındaki fark oldukça dikkat çekicidir. 2019 ve 2020 yıllarında sanayi sektöründe çalışan erkek işçi sayısının, kadın işçi sayısının yaklaşık olarak dört katı olduğu görülmektedir (TÜİK, 2020).

Tablo 1

Ağustos 2019 ve 2020 Yılına Ait İstihdamın Sektör Dağılımına Göre TÜİK İş Gücü İstatistikleri

Yıllar	Erkek		Fark	Kadın		Fark
	2019	2020		2019	2020	
Nüfus	30431	31040	609	31160	31690	530
İşgücü	22261	21592	-669	10919	10156	-763
İstihdam	19527	19014	-513	9002	8541	-461
Tarım	3062	3090	28	2542	2199	-343
Sanayi	4234	4130	-104	1317	1330	13
İnşaat	1520	1649	129	55	73	18
Hizmet	10711	10145	-566	5088	4938	-150

Kaynak: TÜİK, (2020).

Mesleki tercihlerde cinsiyet faktörü konusunda yapılan bazı çalışmalar ve sonuçları şu şekilde özetlenebilir; Türkiye'deki piyasa ve işgücü analizlerine bakıldığında, kadınların cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığa maruz kaldığı ve bu sebeple ülke ekonomisinin ve işgücü piyasasının da bundan etkilenecek sorunlarla karşılaştığı sonuçlarına varılmıştır (Gökçen vd., 2018: 48). Toplumun geleneksel değerlerinin kadına bazı roller verdiği ve bu doğrultuda hangi meslekleri seçebileceği konusunda da etkili olduğu öne sürülmüş, ülkemizde, kız öğrencilerin meslek seçiminde, erken yaşlardan itibaren bilgi ve deneyimlerden etkilendiği belirtilmiştir (Avcı, 2019: 252). Toplumsal cinsiyetin meslek seçimi üzerindeki rolünün göz ardı edilemeyecek kadar büyük olduğunun söylenebilirliği üzerinde durulmuştur (Parlaktuna, 2010: 1217).

İş yerinde cinsiyet ayrımcılığı; bir bireye kadın veya erkek olduğu için, işlerinde farklı muamele edilmesini de kapsamaktadır. Cinsiyeti nedeniyle iş başvurusu reddedilen, işten atılan veya başka bir şekilde işinde haksızlığa uğrayan çalışan, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmış demektir. İşyerinde cinsiyet ayrımcılığı birçok farklı biçimde ortaya çıkabilmektedir ancak genellikle, bu, bir çalışanın veya iş başvurusunda bulunan kişinin cinsiyeti nedeniyle farklı veya olumsuz muamele görmesi anlamına gelmektedir. Kadın işçiler cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılık yaşamaktadır. Cinsiyeti nedeniyle tacize uğrayabilmekte, daha az ücret alabilmekte, daha sert değerlendirilebilmekte veya terfi için yeterli görülememektedir.

ILO kadınların işe alınırken ve iş yerinde maruz kaldığı problemleri üç ana maddede toplamıştır: Bunlar; üst düzey yöneticiliklerde kadınlara görev verilmemesi ve kadın yönetici sayısındaki düşüklük, ücret dağılımında cinsiyet kaynaklı eşitsizlik, işe alımlarda cinsiyet ayrımcılığına maruz bırakılma, düşük maaşlarla çalıştırılma olarak sıralanmıştır. Bu sorunlar ülkemiz kadın çalışanları için de geçerli olmakta ve sorun oluşturmaktadır.

Cinsiyet ayrımına bir örnek de ücret dağılımındaki haksızlıklardır. Cinsiyete göre ücret uçurumu, kadınların artan eğitim düzeyine ve işgücüne olan bağlılıklarının güçlenmesine rağmen devam etmektedir, tam zamanlı çalışan kadınlar hala tam zamanlı çalışan erkeklerden daha az kazanmaktadır. Bunda; kadınların ve erkeklerin okulda okumayı seçtikleri bölümlerdeki farklılıklar, buna paralel olarak çalışmak için seçtiği meslekler, kadın ve erkeklerin istihdamda geçirdiği yıl sayısı ve ayrımcılık gibi çeşitli faktörler de etkili olmakta ve tüm bu sebepler cinsiyet ücret farkını açıklamaktadır. Kullanılan önlem ne olursa olsun, cinsiyet ücret farkı zamanla kapanmasına rağmen günümüzde hala ortadan kalkmamıştır.

Kazanç Yapısı Araştırması, 2018 sonuçlarına göre; erkeklerin yıllık ortalama brüt kazancı, kadınların yıllık ortalama brüt kazancından daha fazla olmuştur. 2018 yılında yıllık ortalama brüt kazanç 49 bin TL iken; bu değer, kadınlar için 46 bin 208 TL, erkekler için 50 bin 297 TL olarak tahmin edilmiştir. Yine, Kazanç Yapısı Araştırması, 2018 sonuçlarına göre; cinsiyete dayalı ücret farkı toplamda ve tüm eğitim düzeylerinde erkek ücretinin lehine gerçekleşmiştir. Ücret farkı, toplamda %7,7 olmuş ve bu fark, en fazla %28,8 ile meslek lisesi mezunu erkekler ve kadınlar arasında görülürken en az fark %14,3 ile lise mezunu erkekler ve kadınlar arasında olmuştur (TÜİK, 2018).

Cinsiyet, ücret farkına ek olarak kadınlar ve erkekler arasında lisans eğitimi için seçilen akademik branşlarda da farklılıklar bulunmaktadır. Üniversite diplomasına sahip olacak bireyler arasındaki eğitim seçiminde meydana gelen bu farklılıkları, toplumsal cinsiyet faktörünün ve cinsiyet ayrımcılığının etkilediği düşünülmektedir. Bu bölüm tercihlerindeki farklılıkların da farklı kazanç yörüngelerine sahip, birbirinden oldukça farklı işlerde çalışan kadın ve erkeklere dönüşmesine, buna paralel olarak da yine cinsiyetler arası ücret dağılımında farka yol açmasına sebep olacağı aşikardır. (Blau vd., 2006: 691-704).

Tüm bu bilgiler ve çalışmalar sonucunda; makalemizin konusunu da oluşturan metal sektörünün ve bu alanda meydana gelen iş kazalarının da toplumsal cinsiyet faktöründen oldukça etkilendiği açıktır. Erkek egemen ve çalışma şartları zor olan metal sektöründe, bu mesleğin tercih edilebilirliğinin ve toplumsal baskıların kadınları etkilediği, dolayısıyla sektörde meydana gelen iş kazası sayılarının bu faktörler göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

3. Metal Sektörünün Türkiye'deki Yeri ve Rolü

1980'lerden günümüze hızla ilerleyen teknoloji kavramı ve küreselleşme süreci, ülkelerin dünya pazarında yer bulma rekabetinin artmasına neden olmuştur. Bu süreçte sanayileşme sürecinin hızlanmasında ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artmasında önemli rol oynayan sektörlerden biri de metal sanayi sektörüdür. Metal endüstrileri, alüminyum, bakır ve çinko gibi demir dışı metalleri ve çelik gibi demir esaslı malzemeleri kapsamaktadır. Her iki sektör de Türkiye ekonomisi, rekabet gücü ve endüstriyel gelişimi için oldukça önemlidir.

Ana metal sanayi; çeşitli sektörlerde kullanılmak üzere metal üretimini içermektedir. Metal, makine ve yapıların üretiminde, yapı endüstrisinde yapısal çerçevelerin geliştirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Metal ürünler aynı zamanda otomotiv parçaları ve ekipmanları, silahlar ve cerrahi ekipman için de kullanılmaktadır. Yaygın metal bileşenler arasında sac metal, yapısal çelik, boru stoku, döküm, donanım ve kaynak teli bulunmaktadır. Metal endüstrisi şirketleri, imalat tarafında (metal hazırlama ve montajın yapıldığı) ve / veya makine imalat tarafında (metalin takım tezgâhları üretmek için kullanıldığı) olarak sınıflandırılmaktadır.

Metal malzemeler, dayanım ve kalite arttırmak için eski çağlardan beri tercih edilmektedir. Ülkemizde metal malzemeler, pek çok sektörün zaruri ihtiyaçlarını karşılamakta, ticarete etkin rol oynamaktadır. Ülkemizde metal sanayi bünyesinde birçok ürünün üretimi sağlanmakta ve diğer sektörlerin arzu ve talepleri yerine getirilmektedir.

Türkiye ekonomisine katkı sağlayan en önemli sektörlerden biri olan metal sanayisi; enerji, inşaat, kimya, otomotiv, tarım, mühendislik, kimya, altyapı ve elektronik gibi bir dizi sektörü de etkileyerek ekonomimizde önemli bir rol oynamaktadır. Bilhassa demir-çelik alanındaki gelişmeler sektörel yatırımlarda etkin rol oynamaktadır. Türkiye, demir-çelik ticaretinde olağanüstü bir performans sergileyerek, bu sektörde, dünyada en büyük üreticiler arasında yer almaktadır.

Türkiye, 2007-2012 yılları arasında üretim artış hızı açısından Çin ve Hindistan'ın ardından en büyük 15 çelik üreticisi ülke arasında üçüncü ülke olmuştur. 2011 ve 2012 yıllarında ise çelik üretiminde en büyük üretim artışını gerçekleştiren ülkedir. Demir-çelik sanayi, hemen hemen tüm imalat sektörlerine girdi sağlaması ve bağlantılı olması sebebiyle, Türkiye'nin sanayileşmesinde ve kalkınmasında da önemli rol oynamaktadır (Türkiye Demir Çelik Derneği, 2020).

Türk demir çelik sanayileşmesinin temelleri 1930'larda atılmıştır. İlk entegre Demir Çelik Fabrikası, 1939 yılında Türkiye'nin ilk ham çelik ürettiği Karabük'te faaliyete geçmiştir. Yassı ürün talebini karşılamak amacıyla 1965 yılında ikinci entegre tesis olan Ereğli Demir Çelik İşletmeleri üretime başlamıştır. 1977 yılında ise Türkiye'nin üçüncü entegre çelik fabrikası İskenderun Demir ve Çelik İşletmeleri faaliyete geçmiştir. 1980'lerden sonra ise yan ürün talebini karşılamak için elektrik ark ocakları ile demir-çelik üretimi için yatırımlar başlamıştır.

Halihazırda Türk çelik endüstrisinin 19 elektrik ark ocağı ve üç entegre tesisi bulunmaktadır ve yıllık toplam ham çelik üretim kapasitesi yaklaşık 51,8 milyon tondur. 2015 yılında Türkiye toplam 55,9 milyon ton çelik üretim kapasitesine sahip olmuştur ve bunun yaklaşık 39,1 milyon tonu veya %69,5'i daha çok inşaat sektöründe kullanılan uzun çelik ürünlerdir. 16,8 milyon ton veya ham çelik kapasitesinin %30,5'i ise yassı ürünlere yöneliktir. Türkiye'de ham çelik üretimi 37,5 milyon tona yükselmiş ve Türkiye, 2017 yılı sonunda dünyanın en büyük 8. çelik üreticisi olmuştur. 2017 yılında ürün çeşidine göre toplam çelik üretiminin %68,9'u uzun ürünler, yaklaşık %31,1'i yassı ürünler, %69,2'si ise elektrik ark ocağı çeliğidir. Yeni yatırım projelerinin artması ve yassı çelik üretimine yönelik kapasite artışları ile Türk çelik sektöründeki yassı / uzun çelik üretim dengesi değişmeye başlamıştır. 2007 yılında toplam ham çelik üretiminde yassı ürünlerin payı %14 iken, 2015 yılında payı %29'a yükselmiş, uzun ürünlerin toplam ham çelik üretimi içindeki payı 2007 yılında %86 iken 2015 yılında %71'e gerilemiştir (Türkiye Demir Çelik Derneği, 2020).

Demir-çelik sektöründeki gelişmeler, demir-çelik ürünlerin üretiminin büyümesine doğrudan girdi sağlamaktadır. Şu anda Türkiye, yurt içi talebin neredeyse tamamını karşılayan geniş bir yelpazede demir ve çelik ürünler üretmektedir. Demir veya çelik ürünler arasında döküm ürünleri ile çelik borular büyük önem taşımaktadır. Türkiye, mutfak eşyaları ve endüstriyel mutfak ürünlerinde de son yıllarda hatırı sayılır bir kapasite oluşturmuş ve bu ürünlerin ihracatını artırmıştır.

Türk imalat sanayinin yarattığı sürekli taleple, yıllar geçtikçe Türkiye'deki döküm ve dövme sanayi hem teknolojide hem de pazarda büyük patlamalar yaşamıştır. Her türlü alaşımli veya alaşımatsız demirli döküm üretebilen Türk dökümhaneleri, yerli sanayiler için döküm parça üretiminde uzmanlaşmıştır. Sektörün coğrafi dağılımı ile ilgili olarak tamamı şahıslara ait olan büyük dökümhaneler İstanbul, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Bilecik, İzmir ve Ankara'da bulunmaktadır. Küçük ölçekli döküm şirketleri de Türkiye'nin hemen hemen tüm bölgelerine

yayılmıştır. Döküm üretimi ve ihracatındaki kayda değer artış, yurt içinden ve dünyadan birçok girişimciyi döküm sektörüne yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Türk dökümhane sektöründe yeni teknolojilerin kullanımıyla, verimliliğin artırılmasında başarı sağlanmış ve yüksek kalitede düşük üretim maliyeti elde edilmiştir. Gelişen Türk döküm endüstrisi şu anda genişleme aşamasındadır ve uluslararası standartlarda üretimi hedeflemektedir. Türkiye'deki döküm endüstrisi 1.200 küçük, orta ve büyük ölçekli dökümhaneden oluşmaktadır (İGEME, 2019).

Metaller, modern sanayileşmiş bir ekonominin onsuz var olamayacağı malzemelerdir. Özellikle demir ve çelik her yerde bulunmakta ve temel ihtiyaçların karşılanmasında asıl malzeme görevi görmektedir. Temel metal üretimi, metalurjik teknikler kullanılarak demir ve değerli metallerin yanı sıra diğer demir dışı metallerin cevher veya hurdadan eritilmesi veya rafine edilmesi faaliyetlerini kapsamaktadır. Ayrıca saf metallere belirli kimyasal elementler ekleyerek metal alaşımlarının ve süper alaşımların üretimini de içermektedir. Genellikle külçe formunda olan eritme ve rafine etme çıktıları, levha, şerit, çubuk, tel, tüp, boru ve içi boş profiller gibi ürünler yapmak için haddeleme, çekme ve ekstrüzyon işlemlerinde ve erimiş formda kullanılmaktadır (ILO, 2021).

Metal malzemelerin kullanılabilir hale gelebilmesi için önce biçimlendirilme işlemlerinden geçmesi gerekmektedir. Bu durum da ülkemizde metal sektörü müşteri potansiyelinin büyük kısmının ana üretim sanayilerinden oluşmasını sağlamaktadır. Türkiye’de otomotiv sektörüne yapılan yatırımların yüzdesi, metal sektörü yatırımlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Fakat otomotiv sektörü, yatırımında bulunan tek sektör değildir, ağır makine sanayicileri de bu sektöre önemli yatırımlarda bulunmaktadır (Acar, 1986: 35).

Metal sanayii; TÜİK’in ISIC Rev3 sınıflamasına göre, demir-çelik ana sanayi ve demir-çelik dışındaki ana metal sanayi olmak üzere iki alt sınıftan meydana gelmektedir. Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi ise değerli metal, kurşun, çinko, alüminyum, bakır, kalay ve demir dışındaki diğer metallerin üretimini kapsamaktadır. Sektöre yapılan yatırımlarla ön plana çıkan sektörde son dönemde üretim ve ihracatta alüminyum ve bakırın ön plana çıktığı görülmektedir (Yıldız, 2019).

Sektörlerde, risk ve tehlike faktörleri ele alındığında; maden, metal, tekstil ve inşaat sektörü ilk sıralarda bulunmaktadır. Sıkı rekabetin yaşandığı ve esnek çalışma koşullarının hâkim olduğu demir – çelik, ham çelik, döküm, ferro alaşımlar, demir dışı metaller/alüminyum ve bakır başta olmak üzere ana sanayi kollarını bünyesinde bulundurması nedeniyle tüm sanayilerin bağlayıcısı özelliğinde olan metal sektörü, sahip olduğu iş gücü ve ekonomik

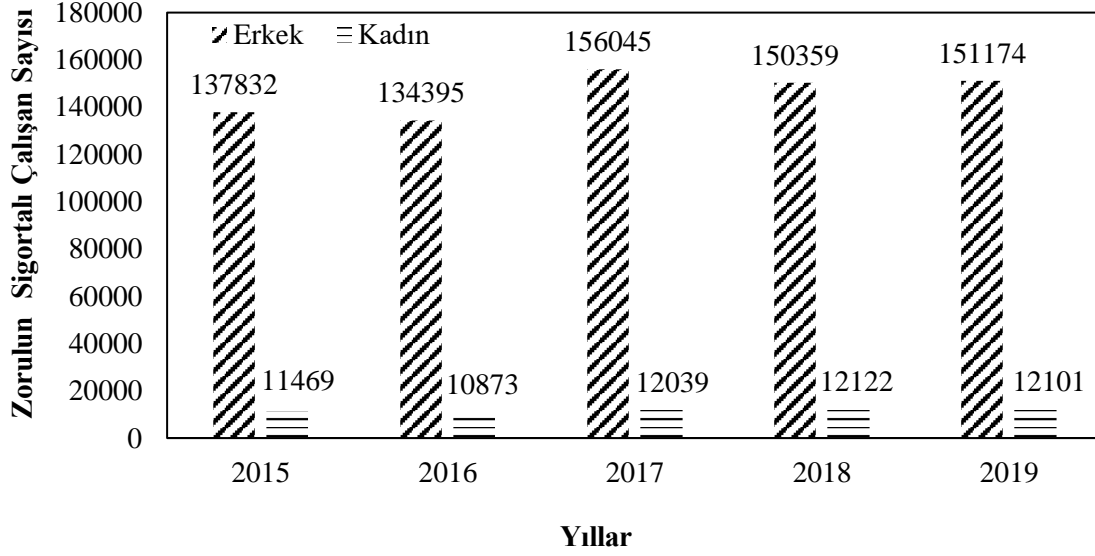
büyüklik sebebiyle Türkiye'nin en önemli sanayi koludur. Bu önem nedeniyle içinde barındırdığı risk ve tehlikeler de artmakta, bilgi, tecrübe, uzmanlık ve devamlı denetim gerektiren ağır ve tehlikeli sektörlerin öncülerinden olmaktadır. Ülkemizde meydana gelen iş kazası sayılarının en yüksek olduğu sektör yine metal sanayidir (Omg Demir Çelik, 2017).

Metal sanayi içerisinde, fabrikasyon metal ürünleri üretim oranı %82 ve bunlar içerisinde çalışan sayısı 1-9 arasında olan, küçük ölçekli işletme oranı ise %66'dır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu başlıklı 22. maddesine göre: Elli ve daha fazla çalışanın bulunduğu ve altı aydan fazla süren sürekli işlerin yapıldığı işyerlerinde işverenin, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere kurul oluşturulması zorunludur (İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012). Fakat risk sınıfına göre bünyesinde kısmi zamanlı işyeri hekimi ve iş sağlığı ve güvenliği uzmanı bulundurma zorunluluğu getirilmiş ise de bu hizmetler zaman ve kalite olarak bazen yeterli bulunmamaktadır. Türkiye'de meydana gelen iş kazalarında metal sektörü, kazaların sık meydana geldiği sektörler arasında ön sırada yer almaktadır. İş kazalarının en sık yaşandığı kaza oranı ise metal sektörünün bünyesinde bulunan ve alt kolu olan ana metal sanayisine aittir (Güllüoğlu vd., 2019: 70-82).

4. Ana Metal Sektöründe Meydana Gelen İş Kazalarında Cinsiyet Faktörü

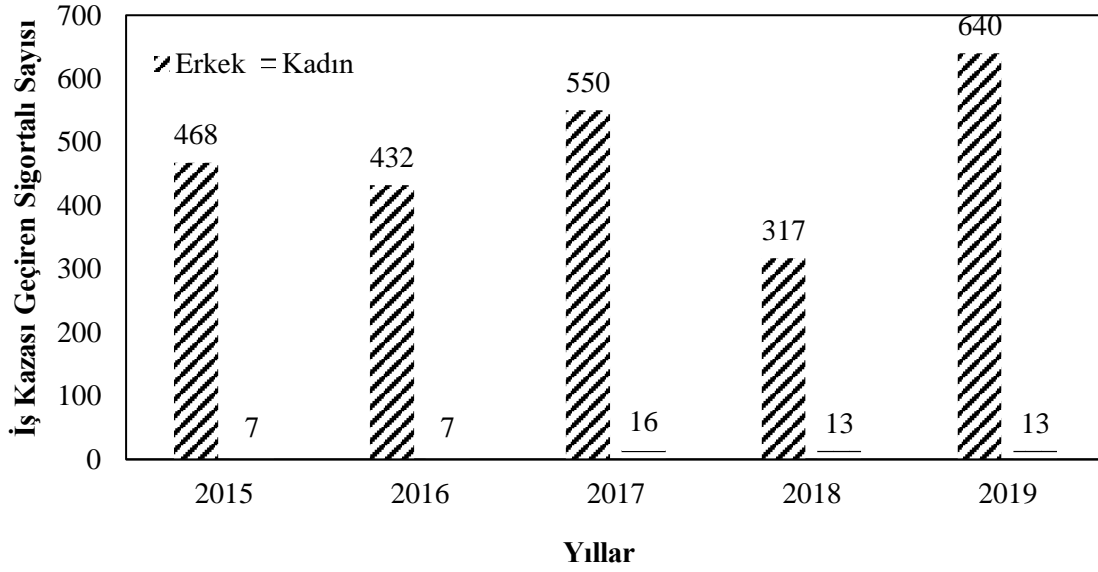
Aşağıdaki şekillerde, SGK istatistik yıllıklarından elde edilen ana metal sanayisine ait 2015-2019 yılları zorunlu sigortalı kadın ve erkek çalışan sayıları ve bu yıllarda meydana gelen iş kazalarına ait veriler gösterilmiştir. Şekil 1-6' da iş göremez kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayılarındaki, çalışır kategorisinde; iş kazası geçiren sigortalı sayılarındaki, meslek hastalığına sahip sigortalı çalışan sayılarındaki, hastalık olay sayılarındaki ve iş kazası neticesinden meydana gelen ölüm sayılarındaki kadın-erkek cinsiyet faktörlerinin dağılımı incelenmiştir.

Şekil 1 incelendiğinde; 2015-2019 yıllarında ana metal sanayisinde tüm yıllarda zorunlu sigortalı erkek çalışan sayısının, kadın çalışanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. En yüksek çalışan sayısı ise 2017 yılına aittir. Zorunlu sigortalı kadın çalışan sayısı tüm yıllarda erkek çalışanlardan az iken, kendi içlerinde en yüksek değeri 2018 yılında görmüştür. Zorunlu sigortalı erkek işçi sayısı, tüm yıllarda kadın işçi sayısının yaklaşık olarak on katıdır. Çalışan sayısı arasındaki bu fark; metal sektöründe meydana gelen iş kazaları, meslek hastalıkları ve ölüm sayılarında da cinsiyete bağlı farklar meydana getirmektedir.

Şekil 1.
Zorunlu sigortalı çalışan sayısı
Kaynak: TÜİK, (2020).

Şekil 2 incelendiğinde; tüm yıllarda meydana gelen iş göremez kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu görülmektedir. En yüksek sayı ise 2019 yılında meydana gelmiştir. İş göremez kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı kadın çalışan sayısı tüm yıllarda erkek çalışanlardan oldukça az iken, kendi içlerinde en yüksek değeri 2017 yılında görmüşlerdir. İş göremez kategorisinde sigortalı erkek işçi sayısının, kadın işçi sayısına oranla oldukça büyük bir fark göstermesi; metal sektöründeki çalışma şartlarının zorluğu ve toplumsal baskı sonucu bu mesleğin kadınlar için tercih edilebilirliğinin az oluşuna bağlanmıştır.

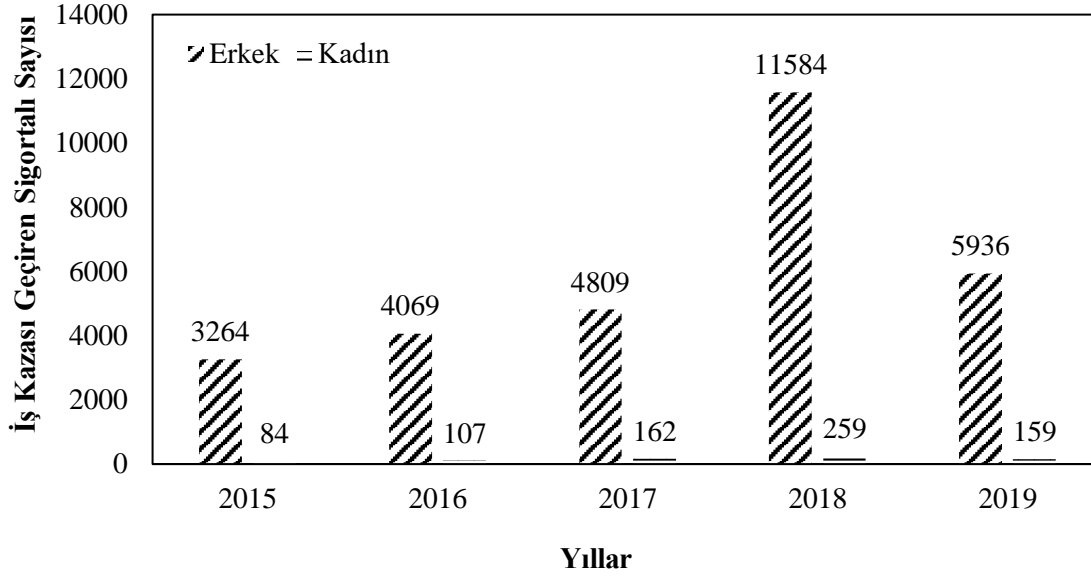

Şekil 2.

İş göremez kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayılarında cinsiyet faktörü

Kaynak: TÜİK, (2020).

Şekil 3 incelendiğinde; tüm yıllarda meydana gelen çalışır kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu görülmektedir. En yüksek sayı ise 2018 yılında meydana gelmiştir. Çalışır kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı kadın çalışan sayısı tüm yıllarda erkek çalışanlardan oldukça az iken, kendi içlerinde en yüksek değeri 2018 yılında görmüşlerdir.

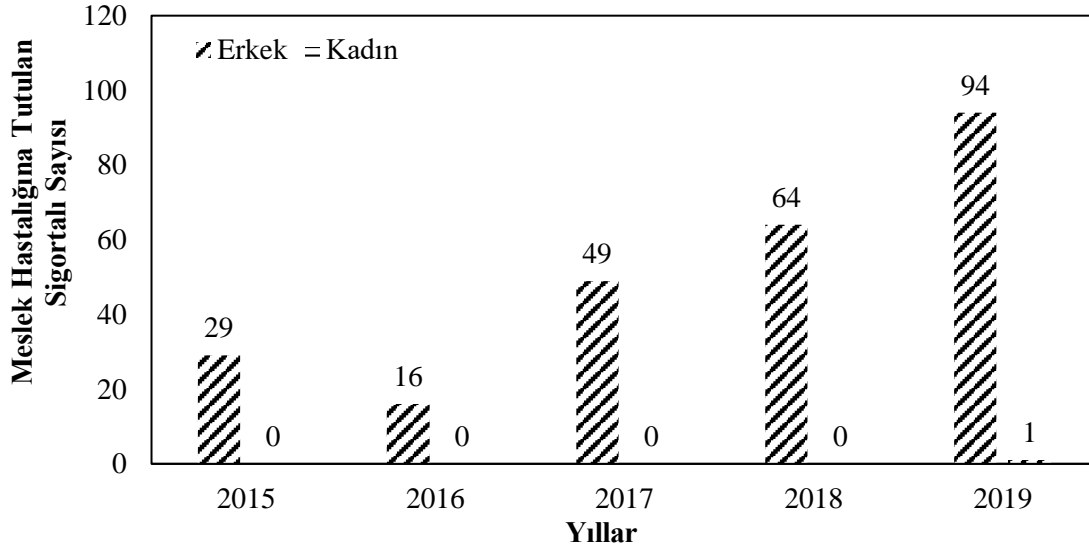

Şekil 3.

Çalışır kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayılarında cinsiyet faktörü

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

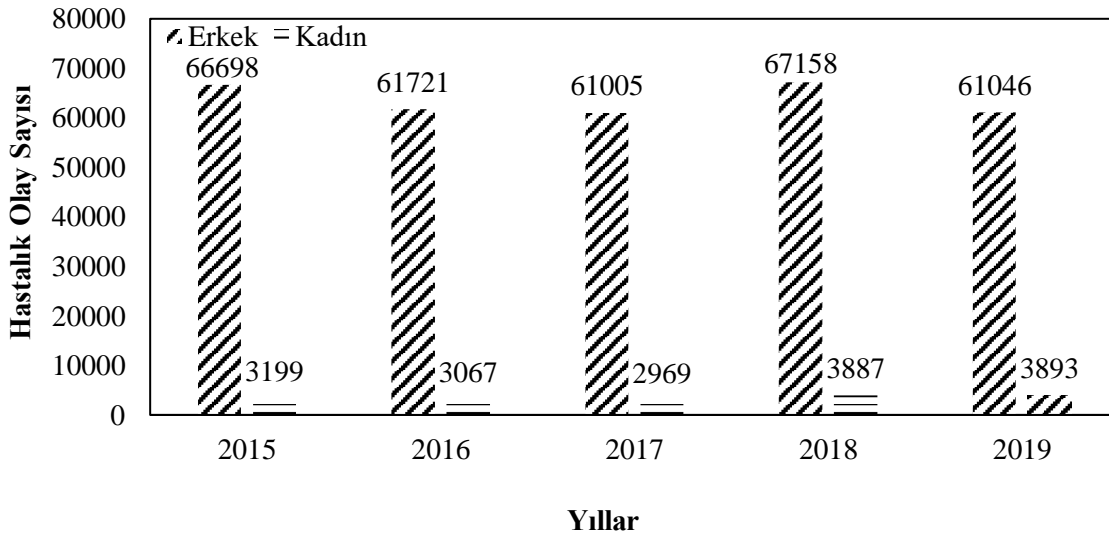
Şekil 4 incelendiğinde; tüm yıllarda meydana gelen meslek hastalığına tutulan sigortalı sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu görülmektedir. En yüksek sayı ise 2019 yılında meydana gelmiştir. Çalışır kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı kadın çalışan sayısı 2015-2019 yıllarda sıfır ve erkek çalışanlardan oldukça az iken, 2019 yılında 1 meslek hastalığına tutulan kadın sigortalı görülmüştür.

Şekil 4.

Meslek hastalığına tutulan sigortalı sayısında cinsiyet faktörü
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

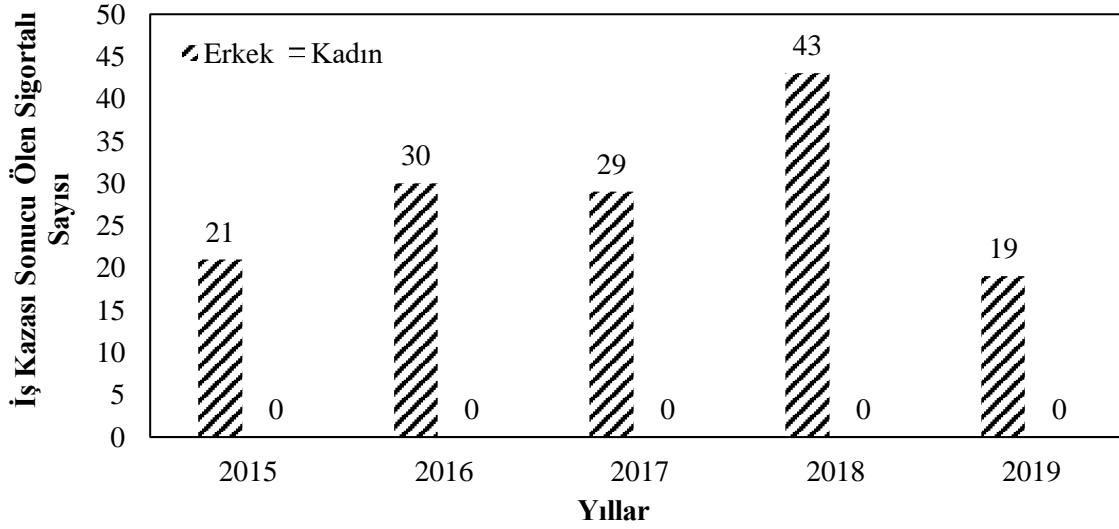
Şekil 5 incelendiğinde; tüm yıllarda meydana gelen hastalık olay sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu görülmektedir. En yüksek sayı ise 2018 yılında meydana gelmiştir. Hastalık olay sayısı kadın çalışanlarda 2018-2019 yıllarında çok yakın değerlerde görülse de en yüksek değer 2019 yılına aittir. En düşük değer ise 2017 yılında görülmüştür.

Şekil 5.

Hastalık olay sayısında cinsiyet faktörü
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Şekil 6 incelendiğinde; 2015-2019 yılları arasında iş kazası neticesinden meydana gelen ölüm sayısının tümünün erkek çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. İş kazası sonucu ölen sigortalı erkek işçi sayısı 2015 yılından 2018 yılına kadar tedricen artış göstermiş ve en yüksek değer ise 2018 yılında görülmüştür. İş kazası sonucu ölen sigortalı erkek işçi sayısında en düşük değer ise 2015 yılına aittir. 2015-2019 yılları arasında ölen kadın çalışan olmamıştır. Temennimiz erkeklerde de bu durumun cereyan etmesidir.

Şekil 6.

İş kazası neticesinden meydana gelen ölüm sayısında cinsiyet faktörü

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020

5. Sonuç

SGK istatistik yıllıklarından elde edilen, ana metal sanayisine ait 2015-2019 yılları zorunlu sigortalı kadın ve erkek çalışan sayıları ve bu yıllarda meydana gelen iş kazalarına ait veriler incelenmiştir. Ana metal sanayisinde 2015-2019 yıllarında meydana gelen iş kazalarında; iş göremez ve çalışır kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayılarında, meslek hastalığına sahip sigortalı çalışan sayılarında, hastalık olay sayısında ve ölüm sayısında, kadın-erkek cinsiyet faktörlerinin dağılımında, erkek çalışanların sayısının, kadın çalışanların sayısından fazla olduğu görülmüştür.

İş göremez kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu, erkek çalışanlarda en yüksek değere ise 2019 yılında ulaşıldığı; çalışır kategorisinde iş kazası geçiren sigortalı sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu, en

yüksek değere ise 2018 yılında ulaşıldığı; meslek hastalığına tutulan sigortalı sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu, en yüksek sayıya ise 2019 yılında ulaşıldığı; hastalık olay sayısının erkek çalışanlarda daha fazla olduğu, en yüksek sayıya ise 2018 yılında ulaşıldığı sonuçlarına varılmıştır. 2015-2019 yılları arasında iş kazası neticesinden meydana gelen ölüm sayısının tümünün ise erkek çalışanlardan oluştuğu, iş kazası sonucu ölen sigortalı erkek işçi sayısında en yüksek değer 2018 yılına, iş kazası sonucu ölen sigortalı erkek işçi sayısında en düşük değerin ise 2015 yılına ait olduğu görülmüştür. 2015-2019 yılları boyunca ölen kadın sigortalı olmamıştır.

Ana metal sanayisinde meydana gelen iş kazalarında erkek çalışan sayısının, kadın çalışan sayısından fazla oluşunun pek çok faktöre bağlı olduğu bilinmekle beraber, metal sektörünü ve bu alanda meydana gelen iş kazalarını etkileyen en önemli faktörlerden birinin toplumsal cinsiyet faktörü olduğu düşünülmektedir. Erkek egemen ve çalışma şartları zor metal sektöründe, bu mesleğin tercih edilebilirliğinin ve toplumsal baskıların kadınları etkilediği, dolayısıyla sektörde meydana gelen iş kazası sayılarının bu faktörler göz önünde bulundurulurken değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Kadınlar tarafından tercih edilme ihtimali düşük olan bir sektör olması sebebiyle, kadın çalışan sayısının da paralel olarak düşük olduğu ve bunun sonucunda da kadın çalışanlara ait iş kazaları sayısının erkek çalışanlara oranla daha az olduğu düşünülmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. C. (1997). İnsan kaynakları yönetimi açısından istihdamda eşitlik. *İstanbul Yönetim Dergisi*, 9 (27), 10-18.
- Avcı, Ö. H. (2019). Toplumsal cinsiyete dayalı meslek seçimi ölçeğinin geliştirilmesi-kız öğrenci formu. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45, 252-266.
- Betsis, S., Kalogirou, M., Aretoulis, G. & Pertziniou M. (2019). Work accidents correlation analysis for construction projects in Northern Greece, *Safety*, 5 (2), 33.
- Blau, G. & Holladay, E. B. (2006). Testing the discriminant validity of a four dimensional occupational commitment measure, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79 (4), 691-704.
- Camkurt, M. Z. (2007). İşyeri çalışma sistemi ve işyeri fiziksel faktörlerinin iş kazaları üzerindeki etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20 (6), 80-106.
- DİSK Genel-İş. (2021). İş Kazası, 1 Şubat 2020, <https://www.genel-is.org.tr/is-kazasi>.
- Esen, E., Öztürk, B. & Siyez, D. M. (2018). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ergen formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Nesne*, 6 (12), 144-173.
- Fullerton G. D. (1990). Technical report of the international working group on breast MRI. *Journal of Magnetic Resonance Imaging*, 10, 978.
- Gökçen, M. & Büyükgöze A. (2018), Meslek seçiminde toplumsal cinsiyetin rolü: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 1, 48-67.
- Güllüoğlu, E. N. & Gülloğlu, A.N. (2019). Türkiye’de metal sektöründe meydana gelen iş kazalarının analizi, *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 31 (1), 70-82.
- Güney, S. (1990). *İş kazalarının yapısal analizi ve kaza yapan işgörenlerin kişilik profilleri ile ilgili bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İGEME. (2019). Demir çelik sektör raporu. 1 Şubat 2020, <https://www.trade.gov.tr/data/5b8fd5bf13b8761f041fee9b/Iron%20and%20Steel,%20Articles%20of%20Iron%20and%20Steel.pdf>.
- İLO. (2021). Basic metal production sector. 1 Şubat 2020, <https://www.ilo.org/global/industries-and-sectors/basic-metal-production/lang--en/index.htm>.
- Omg Demir Çelik. (2017). Türkiye’de metal sektörü. 1 Şubat 2020, <https://www.omgdemircelik.com/turkiye-de-metal-sektoru>.
- Öngen, B. & Aytaç, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi, *Sosyoloji Konferansları*, 48, 1-18.
- Parlaktuna İ. (2010). Türkiye’de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10 (4), 1217-1230.
- TÜİK. (2020). İşgücü istatistikleri. 1 Nisan 2020, <http://www.tuik.gov.tr>.
- Türkiye Demir Çelik Derneği. (2020). Demir çelik sektörü. 1 Şubat 2020, <http://celik.org.tr/demir-celik-sektoru/>.

Uşar, D., Uras, M., Ersoy, S. & Bozkurt, Y. (2018). *Günümüzde makineleşmenin iş kazalarına etkisi*. 1st International Symposium on Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies. (ss. 361-365). Antalya.

Uzdl, O. & Güllüoğlu, A. (2020). Türkiye inşaat sektöründe 2016 ve 2017 yıllarında meydana gelen iş kazalarının istatistiksel olarak karşılaştırılması, *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 32 (2), 137-144.

Yıldız. O. (2019). Metal sektörü durum analizi. 7 Mayıs 2021, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ippc/duyurular/metal-sektoru-durum-anal-z--dr.-osman-yildiz-20190307132158.pdf>.